

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

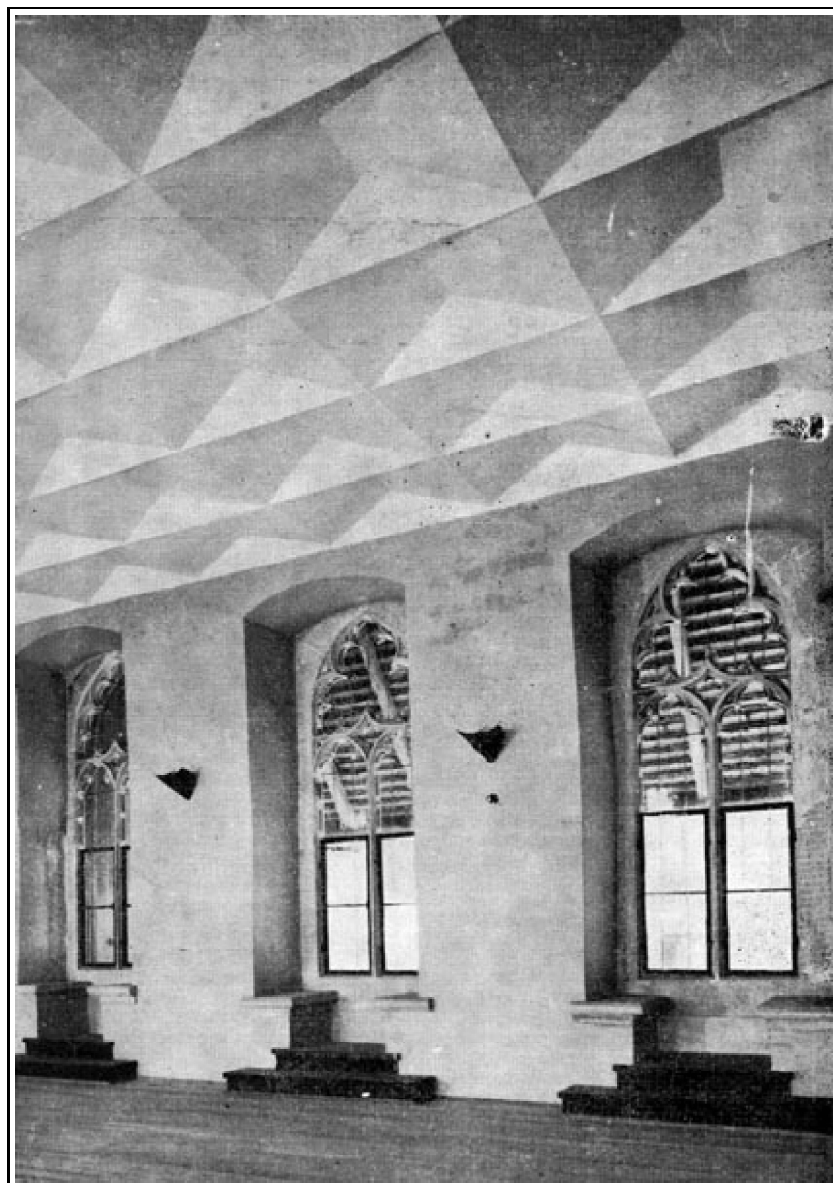
1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig) (Folytatás)

**97 Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata.
A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig)
(Folytatás)**

9. A ház legrégebbi része a mai pincetér keresztboltozatos nagyterme. Ez a helyreállítás során úgy jött létre, hogy elbontották azt a földemet, amely a helyiséget az udvari szint magasságában megosztotta. Ez a földem legkésőbb a barokk korból, legkorábban egyik középkori építési periódusból származhat. A műemléki kutatás a háznak három középkori építési periódusát állapította meg. Az elsőből, azaz legkésőbb a XIII. századból származhatnak a mai pincetér falai; a másodikból, azaz a XIV. századból (pontosabban 1379 előtti időből) volna keltezhető a pincetér keresztboltozata; a harmadikból, azaz a XV. század elejéről (pontosabban az 1431 előtti időből) a két emelet. A műemléki kutatás egy másik megállapítása szerint a pincetér falai a középkori városhatár építésének idejéből származnak. A középkori városhatár építésének azonban sem a kezdetét, sem a befejezését egyelőre nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy 1340-ben már kész volt: I. Károly okleveléből arról értesülünk, hogy a soproni polgárok az immár háromszoros fallal körülvett (*triplici muro murata*) várost még vízesárokkal szeretnék körülvenni (*fossatum in circuitu fieri facere procurarent* I/1, 76). A háromszoros városhatár szintén három építési periódus alatt készült el. Tisztázni kell, hogy a Fabricius-ház pincetérének falai a városhatár melyik építési periódusával egykorúak. Egyelőre azt sem tartom kizártnak, hogy a mai pincetér falai és keresztboltozata egyazon építési periódusban készültek, hogy a helyiséget az udvar középkori szintjével azonos magasságban esetleg csak utóbb, de még 1379 előtt osztották ketté, létrehozva így egy pincét és egy földszinti lakást. Akár két egymást követő, akár egyazon építési periódusba soroljuk a mai pincetér falait és keresztboltozatát, mindenképpen felvetődik a helyiség eredeti rendeltetésének kérdése.

Erre vonatkozólag a műemléki kutatás azt teszi fel, hogy a helyiség kezdetben raktáru, tárolásra szolgálhatott. Ha az első építési periódusban az említett megosztó földem még nem volt meg, akkor a helyiségnek eredetileg más rendeltetése is lehetett. A Fabricius-ház építéstörténetéből (7.) láttuk, hogy a középkorban az épületnek csak a mai udvar végében, a városhatár mellé épült szárnya állt. Ez merőben más telekkebeépítés, mint amilyent a belváros házainál általában tapasztalunk. A téglalap alakú telkeknek egyik rövidebb oldalán van a házak utcai homlokzata, hosszabb oldalaik pedig a telek mélységét adják 98 meg, mint például a Szt. György utca 3. számú háznál vagy a Szt. György templomnál, amelynek főhajója egy háztelkekre épült. A Fabricius-ház középkori szárnyánál éppen fordítva van: homlokzata a hosszabb, mélysége a rövidebbik oldal. Ennek nyilván megvan az oka. A szomszédos Lackner- és Storno-ház

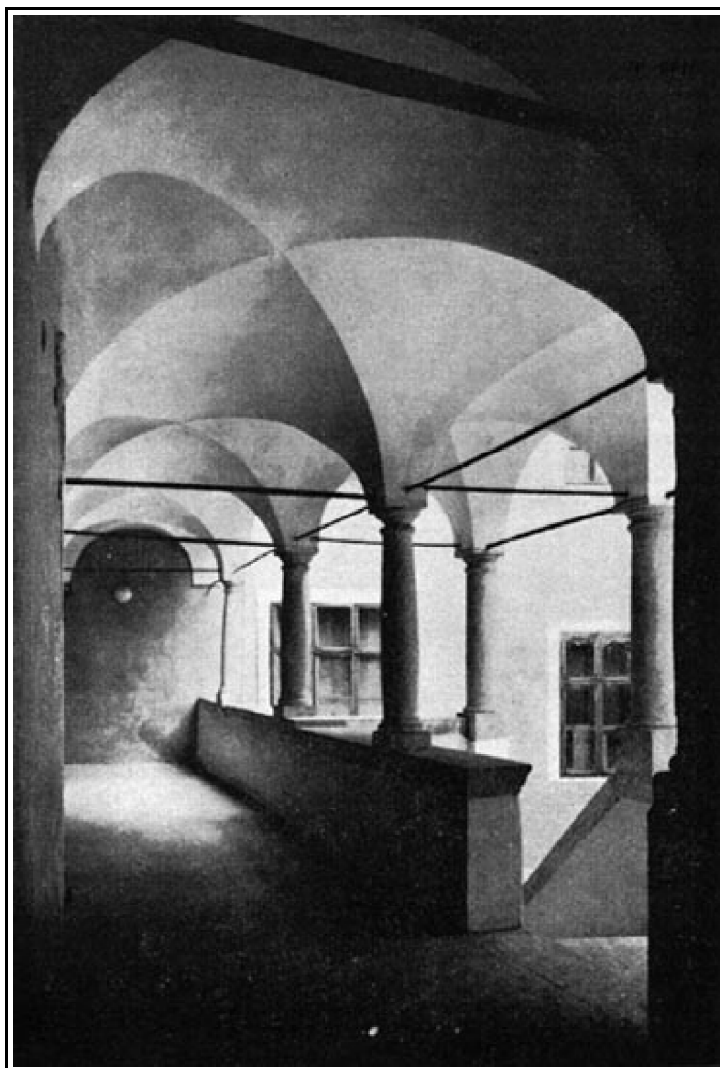
középkori részeinek építéstörténete esetleg majd megmagyarázhatja, hogy a telek beépítésének ebben a módjában az Előkapuhoz való közelség – védelmi okokból – játszott-e valamilyen szerepet, bár az Előkaputól jobbra, a mai tanácsháza helyén levő három telket a szokásos módon építették be, talán még a XIII. század közepe táján.

99A Fabricius-ház. A II. emeleti nagyterem restaurálás közben

Baraczka István, a Fővárosi Levéltár igazgatója vetette fel egy beszélgetés során azt a gondolatot, hogy a Fabricius-ház középkori szárnyának pincetere – a megosztó födém nélkül – eredetileg kápolnának készült. Ezt a feltevést a helyiség egyes szerkezeti elemei és tájolása támogatják. A szokásossal ellentétes telekbeépítés által ugyanis a helyiség legrégebbi templomainknál, így például a Szt. Mihály plébániatemplomnál megállapítható, lényegében keleti–nyugati tájolást kapta.³¹⁽¹⁾ Sopron középkori

kápolnáiból egynek, a Szt. Dorottya kápolnának helye nem ismeretes. Házi Jenő szerint e kápolna építését csak tervezték, valójában fel sem épült,³²⁽²⁾ az idevonatkozó oklevél vizsgálata azonban a kápolna meglétét igazolhatja. Az oklevélben Böröck győri prépost 1354. június 9-én jelentést tesz I. Lajos királynak a soproni polgárok és Henrik városplébános közti háborúság kivizsgálásáról. A polgárok egyik vádpontja az volt, hogy Henrik saját hasznára értékesítette azokat a ruhaneműeket, amelyeket elődje, Szervác városplébános végrendeletében *pro fabrica capelle sancte Dorothee* hagyott (SoprOkl. I/1, 103.). Házi Jenő ezt úgy értelmezi, hogy Szervác „végrendeletében ruháit Szent Dorottya tiszteletére építendő³³⁽³⁾ kápolnára hagyta.” A középlelatin *fabrica* szó itt nem feltétlenül értelmezendő el sem kezdett, ‘építés’-nek. Ebben a szövegösszefüggésben a középlelatin *fabrica* jelentése a felépítés utáni ‘karbantartás, fenntartás’ is lehet. Ezt igazolják a soproni,³⁴⁽⁴⁾ a magyarországi³⁵⁽⁵⁾ és ¹⁰⁰az európai latinság³⁶⁽⁶⁾ adatai. A Szt. Dorottya kápolna tehát Szervác városplébános végrendelezésekor már állhatott. A Henrik városplébános ellen 1354-ben emelt összes vádpontok arra engednek következtetni, hogy a közte és a polgárság között dúló viszály kezdete több évre nyúlt vissza. Az 1319-ben soproni papként (*presbiter*) említett Szervác (SoprVmOkl. I, 83) tehát nagyjából 1320–1350 között volt városplébános. Éppen ebben az időben kezd terjedni Magyarországon az uralkodó osztály körében a Dorottya-kultusz és a *Dorottya* név;³⁷⁽⁷⁾ ugyanígy Sopron vármegyében³⁸⁽⁸⁾ és magában Sopronban is.³⁹⁽⁹⁾ A kápolna elnevezése és ¹⁰²építése tehát hagiográfiai szempontból is a XIV. század első felébe, pontosabban az 1320–1350 közti évekbe illeszkedik. Ez a kápolna az első és – legalább is a XIV. században – az egyetlen Magyarországon, amelyet Szt. Dorottya tiszteletére emeltek.⁴⁰⁽¹⁰⁾ Mindez arra enged következtetni, hogy nem a soproni polgárság, hanem a vármegye valamelyik birtokos családja építtette. Ezt az is támogatja, hogy a Fabricius-házzal szomszédos (a mai járási tanácsház helyén) telek a XIV. században a zsebeházi (mezőtelki?) Zámbó Miklósé volt, akitől Osl-nembeli Lőrinc (†1330) fiai, Kanizsai István (†1376) és János (†1370) szerzik meg; 1375-ben Pápoci (Ebergöci) János és András nemeseknek adják át (vö. Mollay: SSz. XVI, 305.). Ha a Fabricius-ház telke szintén nemesi család kezén volt, akkor magyarázatot kaphatunk a hozzátartozó és a szomszédos Lackner-ház udvaráról látható toronyépület rendeltetésére nézve: egyike lehetett azoknak a tornyoknak (lakótornyoknak), amelyeket Sopron várossá emelése (1277.) előtt a várjobbágyok vezető rétegének, utána pedig a polgárság nemesi–patríciusi rétegének tulajdonában még 1339-ből is oklevelesen igazolhatunk.⁴¹⁽¹¹⁾ A Fabricius-ház története itt a belváros kialakulásának kérdésébe torkollik.

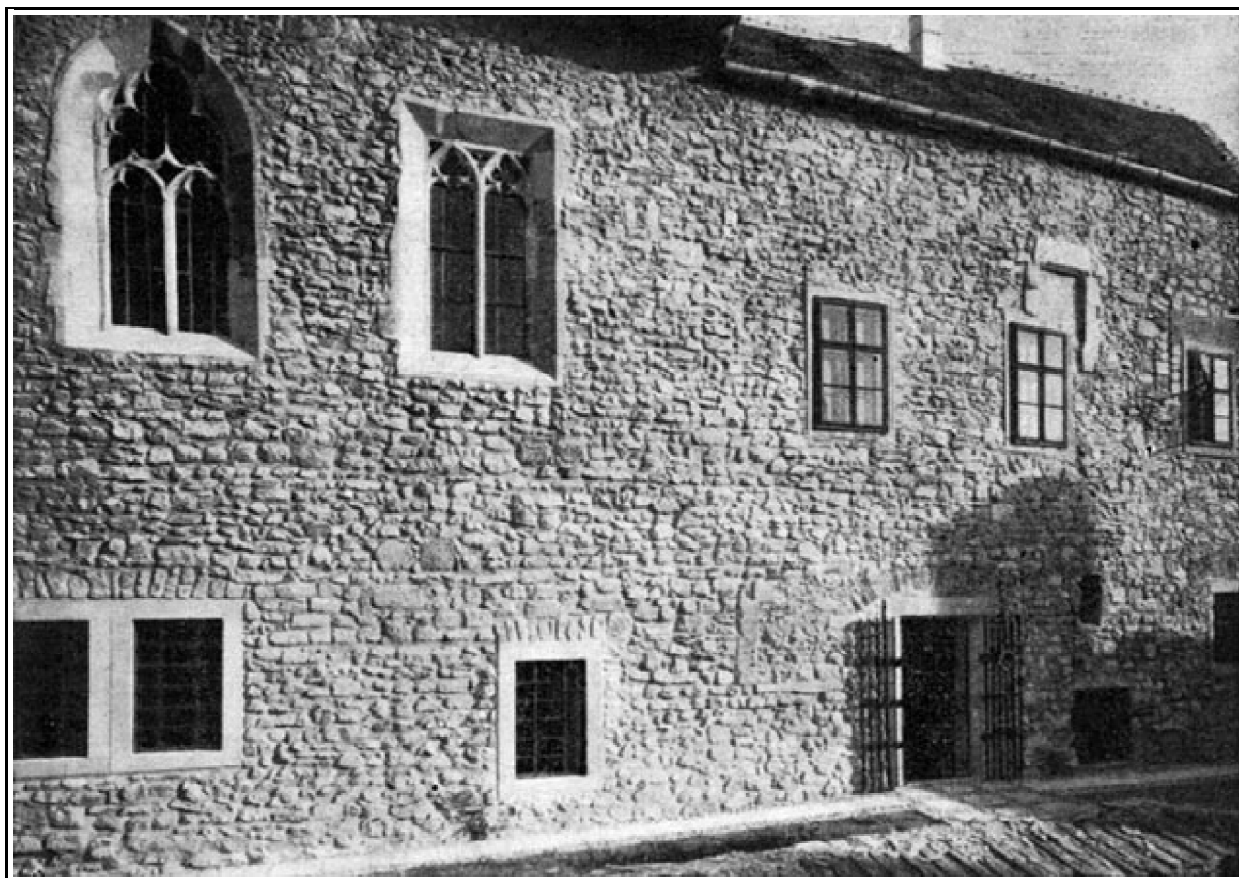

101 Fabricius-ház. Loggia az első emeleten

A Dorottya-kápolna létezése igazolható; a Fabricius-ház mai pinceterével való azonosítása egyelőre feltevés. E feltevést még épületszerkezeti vizsgálatokkal kell ellenőrizni. A Dorottya-kápolna további sorsát így képzelem el: a város kegyurasága alá került (Szervác városplébános végrendeletében ezért gondolt fenntartására: *pro fabrica*), a polgárság azonban 1354–1379 között megszüntette, ill. lakóházzá alakíttatta át a helyiséget megosztó földem megépítésével; ahogy nem tartotta fenn az 1336–1535-ig ismert Szt. Margit-kápolnát (a mai Vízművek táján) sem, amely hasonló körülmények között jutott a birtokába.⁴²⁽¹²⁾

10. A Fabricius-ház telke nem a XIV. század első felében épült be először. A pincetérben és a vele szomszédos várfalkertben 1959–1960-ban végzett ásások⁴³⁽¹³⁾ ¹⁰³tisztázták, hogy a mai pincetér és udvar helyén a rómaiak az I. század közepén jelentős épületet emeltek. Ennek padlószintje a pincetér mai padlószintje alatt (kb. 1 m-re), tájolása pedig lényegében szintén kelet–nyugati irányú volt, de a mai pincetér tájolásától kb. 45°-os szögben tért el. Az épületet egy II. század eleji tűzvész után újjáépítették; a III. század végén újból leégett, rombadőlt. A két tűzvész, ill. a rombadőlés törmelékét és egyéb töredékeit

(kerámiák, érmek stb.) több ízben elegyengették, ezzel fokozatosan feltöltve az I. századi szintet. A IV. században a II–III. századi, ekkor már kemény rétegbe 1,5 mélyen, 2,8 m szélesen alapozták a római városfalat. Ez közel 5,5 m magasan emelkedik ki a III. századvégi szintből, tetején ma 70 cm széles középkori mellvéddel. Ezt követően a várfal belső oldalát agyagba rakott kőfallal, majd vörös színű anyagból (terrazzo?) döngölt sánccal erősítik meg. E vörös sánc tetejét csak a XVIII. században töltötték fel a ma is látható várfalkertté, lejtőjét és az alatta fekvő II–III. századi rétegeket legkésőbb a XIV. század első felében 7 m mélyen elhordták és a római városfallal párhuzamosan felépítették a 2,5 m széles középkori városfalat (= a Fabricius-ház északi fala az első emelet magasságáig). Így jött létre Sopron 1340-ben említett háromszoros falgyűrűjének belső gyűrűje. A középső gyűrűt a római városfal képezte, a külső gyűrű a római városfalon kívül épült és a vizesárok egyik oldalát alkotta. A „város”-t (ma: belváros) körülvevő falgyűrűket több méter szélességben döngölt földréteg (a belsőt és a középsőt az említett vörös sánc) választotta el egymástól, az egyes 104falgyűrűk ebből mellvédszerűen emelkedtek ki. Legmagasabb volt természetesen a belső falgyűrű, legalacsonyabb a külső, ennek megfelelően a köztük levő döngölt földréteg szintje is. A belső falgyűrű építési ideje egyúttal a Fabricius-ház építésének lehető legkorábbi ideje.

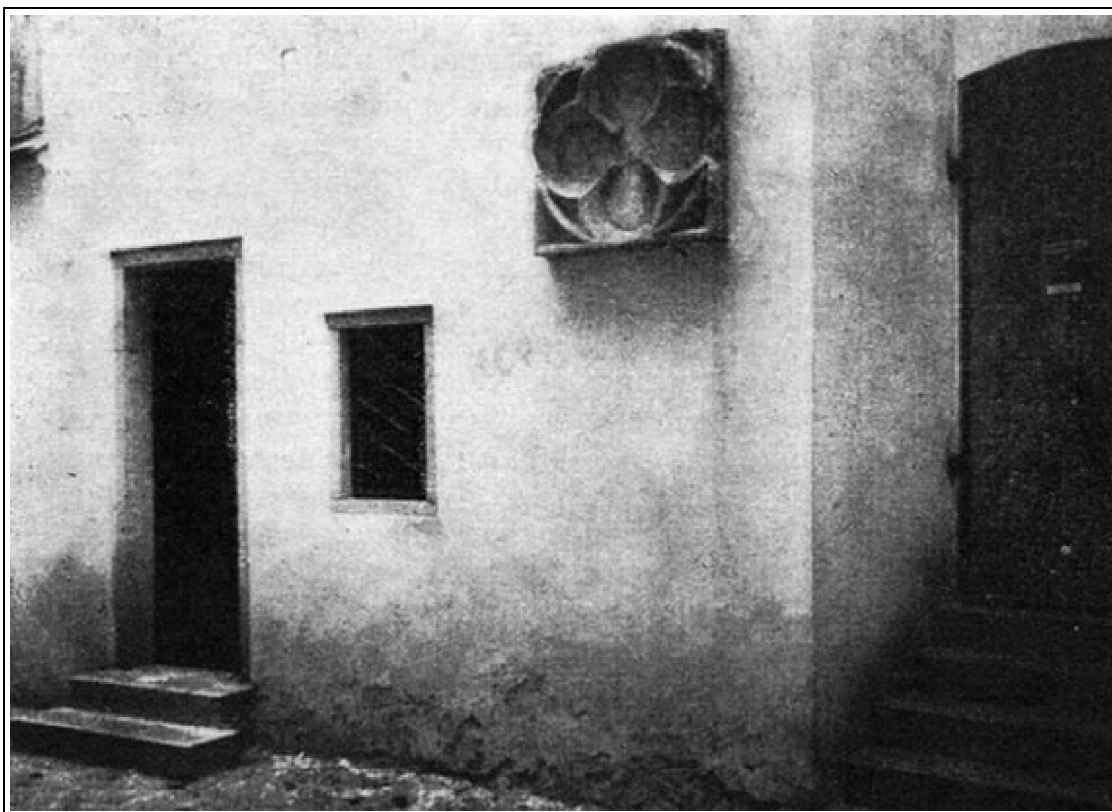
Fabricius-ház. Az emeleti ablakok a várfal felől. Turi N. felvétele

1340. január 16-án Agendorfer Márton (I.) comes, soproni városbíró, Ágfalva egyik birtokosa, és Geißel Miklós patrícus a város képviseletében Visegrádon jelentik I. Károly királynak, hogy a tízéves határidő, azaz 1340 Pünkösdjét követő második vasárnap (jún. 18.) előtt elkészült a várost körülvevő háromszoros

falgyűrű. Kérésükre a király megengedi, hogy a (bel)várost még körül is árkolhassák, és a vizesárok földmunkáinak költségeire további négy évre, azaz 1344 Pünkösdjét követő második vasárnapig (jún. 6.) átengedi nekik a fertői vám felét (SoprOkl. I/1, 76). Ezt 9 hónappal megelőzően, 1339. április 19-én Lukács városbíró, kelénpataki (ma: Klingenbach) birtokos, és Kolb Miklós patrícus, Kópháza (azaz: Kolbháza) birtokosa, ugyancsak Visegrádon, a tízéves határidőt követő két évre, azaz 1342 Pünkösdjét követő második vasárnapig (jún. 2.) a város számára már megkapta a fertői vámnak ezt a felét, *quia opus dicte municionis ipsius civitatis nondum adhuc completum fore dicitur*, „minthogy a várost erősítő falaknak építése még nem fejeződött be” (I/1, 73). Sopron város I. Károly adományából 1330 Pünkösdjét követő második vasárnaptól (jún. 10.) szedhette a fertői vámnak ezt a felét *in subsidium operis seu municionis civitatis nostre Supruniensis et armorum dicte municioni necessariorum comparacionem*, „Sopron város falakkal való megerősítésének költségeire és a megerősítéshez szükséges hadi eszközök beszerzésére” (i. h.; SoprVmOkl. I, 141). A fertői vám másik fele már IV. Béla király (1235–1270.) óta a soproniaké volt, s ezt az adományt V. István (1270–1272.), majd IV. László 1277. évi kiváltságlevele is megerősítette. Az adományt *pro reparatione et conseruatione turrium, in eodem castro existentium*, „a várban lévő tornyok javítására és fenntartására” kell fordítaniok (CodDipl. V/2, 397–401). Húsz esztendő múlva, 1297 októberében III. András király személyesen jár Sopronban és látja *murorum eiusdem ciuitatis confraccionem ex nimia antiquitate, et operis vetustatem*, „a város falainak igen magas korából adódó repedéseit, erődítésének régiségét”, október 18-án ezért a fertői vám felét a tornyok helyett *pro renovacione ciuitatis nostre predictae ac murorum castri reparatione*, „a város felújítására és a várfalak kijavítására” rendeli (ÁUO. V, 171). Ez fontos fordulat a város erődítési rendszerének kiépítése szempontjából, mivel 1297-ig a soproniaknak a városhatár javítására – saját hozzájárulásukon kívül – csak a vármegyei gabonadézsma huszadrésze állott rendelkezésre, amelyet IV. László 1277. évi kiváltságlevele szerint *consideratisque antiquis operum consumptionibus, et fracturis in eodem castro nostro Supron, ad reparationem earundem fracturarum concessimus et tradidimus*, „tekintettel a Sopron várát erősítő falak igen régi elhasználódására és repedéseire, e repedések kijavítására átengedtünk és átadtunk” (CodDipl. V/2, 371–401). Egy 1283. évi oklevélből megtudjuk, hogy ezt a dézsmahuszadot, azaz a soproni dézsmaüzlet („kés”) gabonadézsmaját IV. László elődei már *ab antiquo*, „régől fogva” *pro conservacione Castri nostri Supruniensis*, „a soproni vár fenntartására” engedték át (ÁUO. IV, 381).

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy 1297-ig a mai belvárost csak egy „igen régi” (*antiquus*), azaz a római városhatár, és az erre támaszkodó vörös sánc vette körül, a belső és a külső falgyűrű 1297–1339-ig, a várak pedig 1340–1344-ig készült el. A római városhatár és a vörös sánc javítására és fenntartására 1297-ig az említett dézsmahuszad szolgált, a fertői vám felét a tornyok (lakótornyok) javítására és fenntartására kellett fordítani. A tornyok megkülönböztetett kiemelése 105 az 1277. évi városi kiváltságlevélben csak várvédelmi fontosságukkal magyarázható. Húsz év múlva azonban az elsősorban a tornyok ellenállására számító várvédelem már korszerűtlen, a király ezért a fertői vám felét az addig nagyon elhanyagolt nagyon régi repedező (*confraccionem ex nimia natiquitate*) római városhatár kijavítására és – mai kifejezéssel – a város rekonstrukciójára (*pro renovacione ciuitatis*), azaz a régivel párhuzamos új városhatár építésére rendeli. A dézsmahuszad és a fertői vám fele erre nyilván nem volt elegendő, a terhekből a polgároknak és a lakóknak is vállalniuk kellett. A város nemesi, a környéken is birtokos vezetőrétege (Agendorfer-, Geißel-, Kolb-család, Lukács-nemzetség stb.) azonban nem méltányosan osztotta el a terheket, ami egyik oka lett az 1283–1330-ig tartó társadalmi válságnak. Ennek során a lakosság tekintélyes része a belvárosból a külvárosba költözött.⁴⁴⁽¹⁴⁾ Közel félévszázadig tartott ez az áldatlan állapot, bár a király ismételt megparancsolta, hogy a belvárosi háztulajdonosok költözzenek vissza, az adózásból pedig mindenki vagyona szerint vegye ki részét. Nem véletlen, hogy ugyanazon a napon (1330. jún. 10.), amikor a király a fertői vám második felét is átengedi a soproniaknak a városhatár építésére, utolsó

figyelmeztetésként elrendeli, aki nem költözik vissza, annak külvárosi házait és birtokait a tanács adja el és *ad opus municionis dicte civitatis*, „a városnak falakkal való megerősítésére” fordítsa (SoprOkl. I/1, 57). A jelek szerint ennek a figyelmeztetésnek meg is volt a hatása. 1330-tól tíz évig, majd újabb négy éven át tehát a városnak a dézsmahuszon kívül a fertői vám *egész* jövedelme rendelkezésére állt a városfalak és 106a várak kiépítésére.⁴⁵⁽¹⁵⁾ Véleményem szerint 1297–1339 között először a belső, majd a külső falgyűrű épült fel, ezt 1340–1344-ig közvetlenül követte a várak elkészítése.⁴⁶⁽¹⁶⁾ A Fabricius-házhoz tartozó várfalkertben végzett ásatás első rétegéből előkerült XIII. századvégi osztrák fazék és XIV. századi sarkantyú, továbbá az V–XIII. századi leletek hiánya ezzel magyarázatot nyert. További kérdéseket vet fel az égetett vörös sánc elkészülésének időpontja. A fentiek alapján ez a IV–XIII. század közé esik. Nováki Gyula csehországi és lengyelországi analógiák alapján felteszi, hogy a vörös sánc a IX–XI. századból való, hogy „a magyarok építették volna, és így Sopron legkorábbi középkori városfalát jelentené”.⁴⁷⁽¹⁷⁾ E feltételezést azonban egyelőre sem régészeti, sem forrásadatok nem támogatják. Véleményem szerint mai tudásunk szerint nem lehetetlen az sem, hogy késő római, hiszen a római uralom Sopron körül 433 táján szűnt meg. A kérdés megoldására további ásatásokra lesz szükség. Nem lehetetlen, hogy a magyarok építették, hiszen Lengyelországban még 1353-ban is említ egy királyi oklevél városfalat, „que *pranth* vulgariter nominatur” (vö. Entz Géza: Nagy Kázmér végrendelete 1353-ból a plocki városfal építésére. Műemlékvédelem 1960, IV, 18–21). A német *prant* jelentése: „Feuerbrand; brennendes Holzschcut”!

Fabricius-ház, gótikus rózsza az udvarban. Turi N. felvétele

Az eddigiek alapján a Fabricius-ház mai pinceterének (Szt. Dorottya-kápolna?) építése (1320–1350 között) a műemléki kutatással és fenti (9.) eredményeinkkel egyezően nem sokkal a városfalak kiépítése

(1297–1339.) után következett be.

11. A Fabricius-ház telkének története az I. század közepétől 1431-ig – amint láttuk – a soproni várostörténetnek számos lényeges kérdését új részletekkel és szempontokkal világította meg. A ház 1432-ben Strasser Jánosé lesz (II/3, 24, 34), aki az 1420-as évek elején a tanács ellen fellázadt polgárok egyik külvárosi vezetője volt, s a lázadás eredményeképpen 1426-ban a külső tanács tagja lett.⁴⁸⁽¹⁸⁾ Belvárosi ház megszerzése akkor társadalmi emelkedésnek számított. Strasser János is feladta a Széplaki (ma: Balfi) utcában fekvő házát,⁴⁹⁽¹⁹⁾ mert olyan nagy gazdasága nyilván nem volt, hogy a belvárosba való költözködése után külvárosi házát majornak tarthatta volna meg. Pedig a belvárosi házban 1433-ban 11 akó bordézmát vetnek ki rá, tehát tízszer annyi termése volt. 1434-ben a főtéri házat egy Szt. György utcai ház ellenében Körmendi András (*Andre von Gürmend*) kereskedőnek engedi át, aki 1465-ig bírja. Strasser János vagyoni körülményei⁵⁰⁽²⁰⁾ és életformája nem valószínűsítik, hogy a gazdag patrícius-kereskedők módjára kétemeletes házban lakott volna, azaz, hogy a ház két emelete 1434-ben már meglett volna (vö. 8.)

¹⁰⁷Az új tulajdonos Henrik körmendi német kereskedő (*institor*) fia volt, és 1427 nyarán tűnt fel Sopronban: megszerezte Schadendorfer Tamás patríciusnak a Szt. György utca elején álló házát,⁵¹⁽²¹⁾ amelyet hét év múlva az előbb említett Strasser János főtéri házával cserélt el.⁵²⁽²²⁾ 1428-ban övé lett az elhalt Csapody István kereskedő Pócsi utcai majorja,⁵³⁽²³⁾ 1434 őszén pedig Körmenden élő testvére, István végrendeletében az ugyancsak körmendi származású, néhai Zenkel István soproni kereskedőnek reá eső vagyonából Andrásra hagyta *sessionem vel fundum cum suis utilitatibus et pertinenciis universis* (II/6, 90). Nem tudjuk, hogy pontosan melyik telekről van szó, András mindenesetre 1449–1455-ig mint Zenkel István körmendi rokonának, Zenkel Jánosnak jogutódja emel igényt az özvegy harmadik férjével, Einweig Lénárd soproni patríciussal szemben 7 szőlő és 4 hold szántó negyedrésze (GerB. 60–1, 65, 68–9, 72, 75, 77). Nem tudni, hogy elégitették ki, de 1456-ban övé lesz Zenkel István ¹⁰⁸apósának,⁵⁴⁽²⁴⁾ néhai Traismaurer Péternek Kolostor utcai háza.⁵⁵⁽²⁵⁾ E három házon kívül még volt szántóföldje a Lebergrund-dűlőben (I/5, 36), rétje és 3/16 Weitzer-, 1/8 Neuberg-, ¼ Kronberg- s egy Kohlenberg-szőlője (GerB. 106; II/6, 207) stb. Ingatlanvagyonát 1459-ben is, 1463-ban is 600–600 dénárfontra becsülik, azaz hetedik leggazdagabb polgára a városnak. Bordézmája 4–15 akó között, gabonadézmája 2–12 kepe között mozog, azaz tízszer ekkora termése volt egy-egy évben. Majorjában ökröket és lovakat tartott,⁵⁶⁽²⁶⁾ sőt ezekkel kereskedett is: 1435. szept. 9-én például Pál fraknói gróf neki és Herb Ulrik soproni patríciusnak Cinfalvánál, *auf stiller wayd zu Sigendorff bey der nacht bey prynnundem feur* 197 ökrüket vette el (I/3, 101), de a város is vesz tőle ökröt, lovat, bort, borsót, sáfrányt, fűszert (II/3, 306, 309–11, 314, 321, 366), Sopron megyeiekkel is kereskedik (II/6, 202).⁵⁷⁽²⁷⁾

Körmendi András címerpecsétje
Sopron, Állami Levéltár

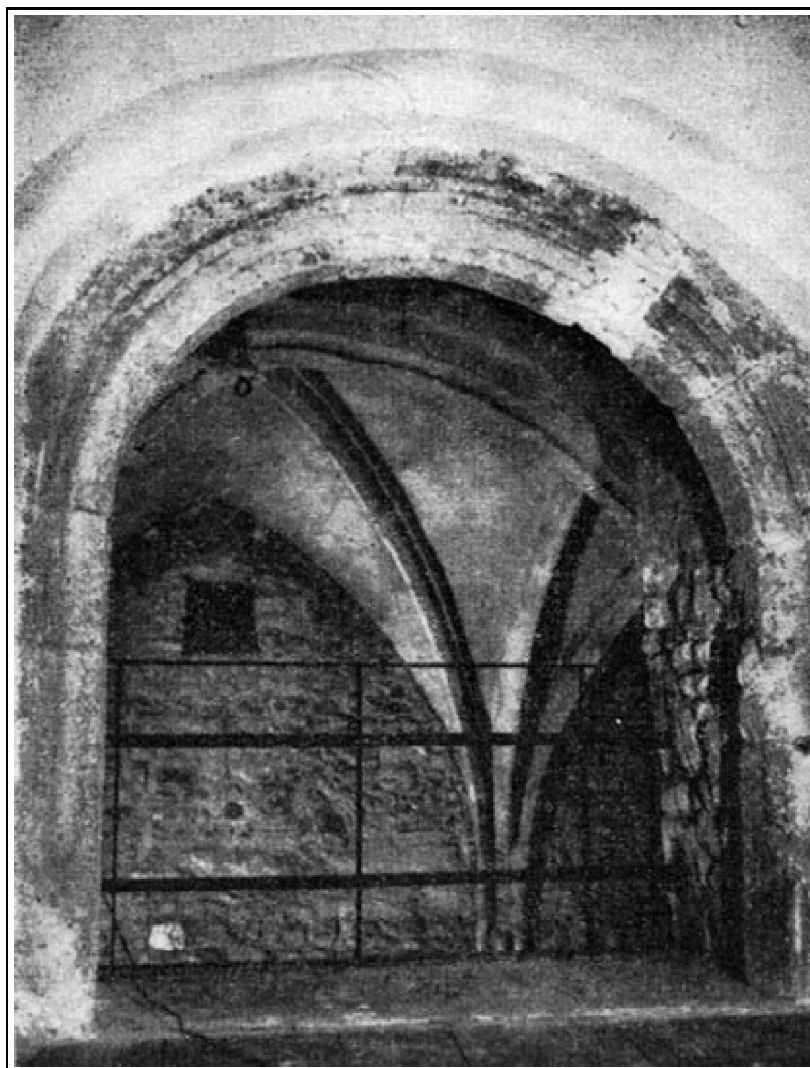
Ez a vagyoni helyzet magyarázza meg, hogy Körmendi András 1435-től kezdve a belső tanács tagja,^{[58\(28\)](#)} sőt 1440-ben és 1445-ben városbíróvá,^{[59\(29\)](#)} 1449-ben és 1454-ben pedig polgármesterré^{[60\(30\)](#)} választották. Címerpecsétje is fennmaradt: „2,6 cm átmérőjű, a kerek talpú paizsban arabs egyes látható, melyet alul egy kis vonal keresztez”; körirata: **S. * andre * von * gurrment** + (I/3, 277).

Körmendi András vagyoni és társadalmi helyzete, életformája biztosíték arra, hogy az 1434–1465 közti időben a Fabricius-ház – a Szt. György utca 3. számú házhoz hasonlóan – már kétemeletes ház, amelyben egyetlen kereskedő-patrícius család lakik. A családnak három leányáról, Radegundáról, Margitról és egy ismeretlen nevűről tudunk, de itt lakott a cselédség is. Csak a pince egy részét adta bérbe, néha többeknek is (II/3, 40, 54, 383). Ebből fogalmat alkothatunk magunknak a család életformájáról, amely lényegében nem különbözött a Szt. György utca 3. számú ház tulajdonosainak életformájától.

Körmendi András 1465. március 23-án már nem él: Elek sárvári plébános ekkor örököseit, nevezetesen vejét, Spiller Istvánt, Radegunda férjét szólítja fel András tartozásának megfizetésére (I/5, 172, 191); hasonlóképpen Farkas és Mihály székesfehérvári polgárok (I/5, 232). A hagyaték rendezése miatt Spiller István és András özvegye között perre került a sor (GerB. 105). Ennek folyamán kiderült, hogy András Pócsi utcai majorját, Weitzer-, Neuberg- és Kronberg-szőlőjét Friesheimer János regensburgi kereskedőnek 108 dénárfontért elzálogosította. Radegunda és Margit a még hátralevő 50 dénárforintot nem tudták kifizetni, ezért 1465. szept. 4-én az említett ingatlanokat a hitelező testvérének, Friesheimer Péter soproni polgárnak adták át (GerB. 106). Az özvegyé lett a Kolostor utcai ház (II/4, 283, 299, 312), a Fő téri

házban Radegunda és Spiller István maradt.⁶¹⁽³¹⁾ Ezek az adatok újabb adalékot szolgáltatnak az 1440–1465-ig dúló feudális anarchia gazdasági hatásaihoz.⁶²⁽³²⁾

¹⁰⁹Spiller István 1463-ban és 1464-ben még polgárjoggal nem rendelkező lakó a Fő tér, majd a Szt. György utca egy-egy házában (II/4, 193, 207, 229; II/6, 219). 1465-ben költözik a Fabricius-házba (II/4, 282, 298, 311). Neki kell rendeznie apósa hagyatékát és adósságait (GerB. 104–6; I/5, 191, 232). Az 1463. évi vagyonösszeírás ingatlan vagyonának becsértékét fel sem tünteti, bár ekkor is, 1464-ben is 1–1 dénárfont adót fizet és 1 forint városi kölcsönt vetnek ki rá. Ingatlan vagyonát 1468-ban 35 dénárfontra becsülik: az öt évvel korábban 600 dénárfontnyi ingatlan vagyonnal rendelkező kereskedő veje tehát nagy veszteséggel került ki a feudális anarchiát követő gazdasági válságból.⁶³⁽³³⁾ Jellemző erre az is, hogy 1466-ban még aránylag nagy adót (6 font 3 solidus 6 dénár) vetnek ki rá, ugyanakkor azonban meggyesi ¼ Haid-szőlőjére a várárokmenti Boldogasszony templom papjától 10 forint kölcsönt kénytelen felvenni;⁶⁴⁽³⁴⁾ 1468-ban ¹¹⁰pedig *von wegen seiner venkchnuss*, „fogsága miatt” elengedik 9 solidus 10 dénárnyi vagyonadóját (II/4, 287). Ez a fogság nyilván a város ügyeiben tett útján érte: 1464-ben is hírekért lovagol Petronellbe (II/4, 236). A Fő téri ház egy részét is kénytelen bérbeadni: 1466-ban Stettner Osvátnak (II/4, 282), aki már a következő évben házat s ezzel polgárjogot szerez magának Sopronban (II/4, 299, 311), átadva helyét Keresztúri Benedeknek (*Benedic von Krewcz*), akinek ekkor már 52 dénárfont értékű ingatlan vagyona van Sopronban (II/4, 298, 311). A Fabricius-ház végül is 1469-ben Magos Imrée lesz.

Fabricius-ház. Pinceboltozat az udvar szintjéről nézve.
Turi N. felvétele

12. Magos Imre kereskedő 1469. június 4-én teszi le a polgáresküt és megfogadja, hogy egy hónapon belül házat vesz (GerB. 388), mivel városi jogszokás szerint csak háztulajdonos lehetett teljes jogú polgára a városnak. Bár házára csak 1481-től kezdve vannak adataink,⁶⁵⁽³⁵⁾ bizonyos, hogy 1469-ben szerezte, hiszen 1473. április 24-én már a belső tanács tagjává választják. Magos Imre Sopronba Csepregből került, ahol többek között, unokaöccse (*vetter*), Magos János élt, aki Holzapfel Mihály soproni festő (azelőtt a Csepregből származó Zempér Bálint kereskedő) özvegyének⁶⁶⁽³⁶⁾ javait őrzi (II/1, 269, 351); Imre maga 1477-ben Zemper Bálint testvére, Simon kereskedő fiának gyámja lesz (II/1, 190). Ezek az adatok azért tanulságosak, mert példázzák, milyen rokoni kapcsolatok révén telepedtek át kereskedők a vármegyéből Sopronba.

Magos Imrének a Fő téri házon kívül még volt majorja a Fövényvermen (Gb. 37; II/1, 269), továbbá 2/16 Artzgruber-, 1/4 Kreuz-, 1/2 Steinhafen-, valamint Preischler-, Weitengrund-, Gähren-szőlője,

Tiefwiesen-rétje Sopronban,⁶⁷⁽³⁷⁾ ½ szőlője Meggyesen (II/1, 269), sőt még a városplébánostól is bérelt földet (II/6, 274). Első feleségének (II/4, 339, Bb. 15) halála után, 1496-ban Hitzendorfer Kristóf (azelőtt Haberleiter János) özvegyét,⁶⁸⁽³⁸⁾ Anna asszonyt Kronberger Lőrinc péterfai birtokos leányát vette el feleségül, akinek Szt. György utcai házát azonban rögtön eladta (GedB. 42; Gb. 55; II/1, 269). Ugyanebben az évben 4 ½ akó bordézmát ad le, termése ennek a tízszerese, tehát aránylag nem jelentős mennyiségű. Viszont aránylag magas az adója (1489-ben 23 forint, 1490-ben 20 forint), bár ezt nem mindig fizeti: 1486-ban, 1487-ben és 1497-ben április 24-én városbíróvá választják,⁶⁹⁽³⁹⁾ s ezért a következő év elején mentesül az adó fizetése alól: más években viszont a belső tanács tagja⁷⁰⁽⁴⁰⁾ és csak a fele adót fizeti. E magas adó vagyón- és kereseti adóból tevődött össze. Magos Imre elsősorban marhakereskedő volt, de a soproni harmincadhely 1483–1490. évi naplójából tudjuk, hogy állati bőrök, posztó, gyolcsvászon, vas, méz, bors behozatalával, ill. kivitelével is foglalkozott. 1471-ben például a fehéregyházi (ma: Donnerskirchen) vámhelyen bejelentés nélkül 315 ökröt hajtott át, amiért Siebenhirter János, a Szt. György lovagrend nagymestere, aki Sopron vármegye e részének zálogos urától, III. Frigyes német császártól akkor a vámot bírta, 16 ökrét elkoboztatta (I/5, 300–1). Az említett harmincadnapló adatai (lásd a táblázatot!) bizonyára úgy értelmezendők, hogy Magos Imre ökröket és ¹¹¹és állati bőröket vitt ki, viszont gyolcsvásznat, posztót, vasat, borsot és esetenként mézet hozott be.⁷¹⁽⁴¹⁾ A soproni viszonteladók közül Márton kalmárral és Neunhofer János kalmárral állt szorosabb üzleti kapcsolatban (GerB. 166; II/1, 249), kevésbé a közvetlen fogyasztókkal (II/1, 230). Tökeneghézségeire enged következtetni, hogy 1486-ban 30 dénárfont kölcsönt kénytelen felvenni a Szt. Mihály templom örökláng-alapítványából (Bg. 187), azaz nagyjából annyit, amennyi az évi adója; halálakor többek között még egy 50 dénárfontos kölcsönét kell örököseinek rendezniök. A Fabricius-ház tulajdonosai között végeredményben tehát ugyanazt a patrícus-kereskedő típust képviseli, mint Körmendi András.

Az áru meghatározó adatai				Fizetett harmincad		Összérték		hová
A bejelentés ideje	Az áru neve	súlya: mázsa	darab-szám	ft	dénár	ft	dénár	
1483. aug. 19.	gyolcs		54 vég	6		150		be
aug. 28.	posztó		9 vég	2		50		be
1484. jún. 17.	ökörbőr		100 db	3		75		ki
1485. febr. 16.	posztó		11 vég	2 ¾		68 ¾		be
jún. 11.	posztó		13 vég	3		75		be
aug. 18.	vas	5			20		500	be
aug. 31.	vas	9			40		1000	be
1487. ápr. 5.	ökörbőr		86 db	2		50		ki
1488. nov. 6.	állatbőr		100 db	2		50		ki
1489. márc. 5.	méz		5 hordó	1 ½		37 ½		be

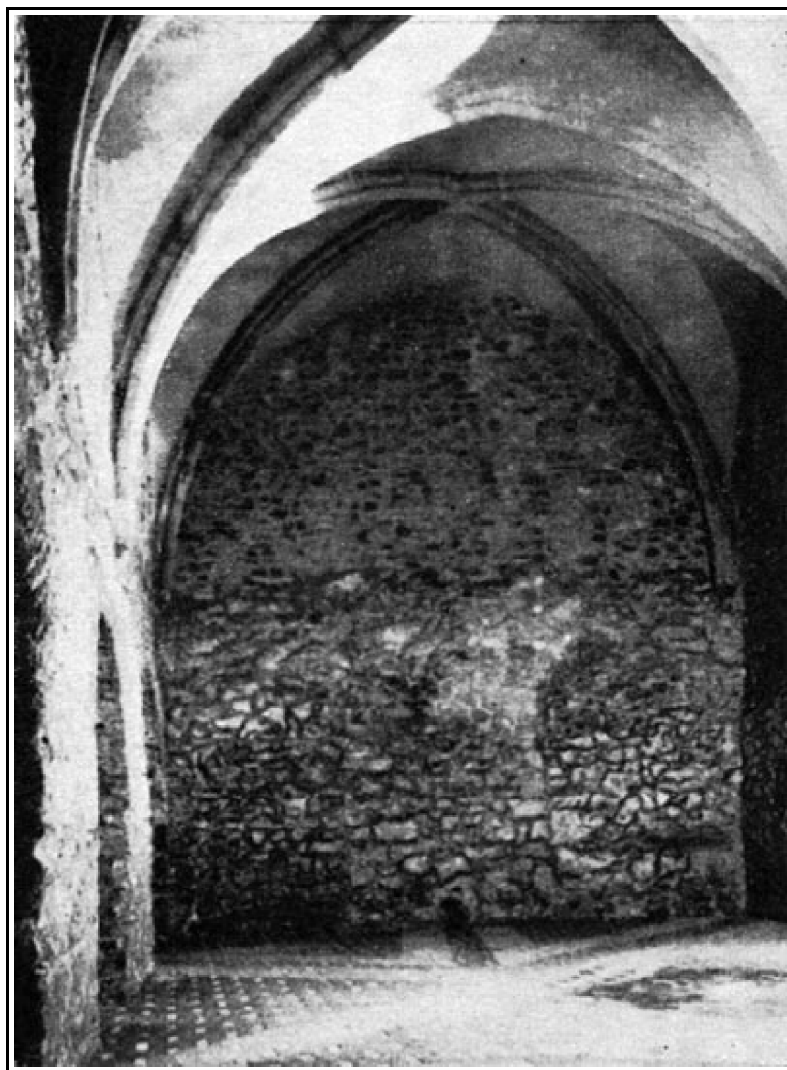
aug. 1.	bors posztó	1	3 vég	½		12 ½		be
Összesen				22 ¾ forint és 60 dénár		568 ¾ forint, 6 font 2 sol. dénár		

Magos Imre 1500. szeptember 6-án végrendelkezett (II/1, 269–70). Anna asszony eladott Szt. György utcai háza fejében kapja a Fövényvermen levő majort, az Artzgruber-szőlőt, a Tiefwiesen-rétet és ingóságának felét. Idősebbik lánya, aki nem Sopronba ment férjhez, vagyonrészét már megkapta, s így követelnivalója nincsen. Még kiskorú gyermekei Ferenc és Rozina kapják a Fő téri házat, amelyben az özvegy továbbra is lakhat, ha nem megy újra férjhez. A kiskorú gyermekeké az ingóság másik fele, Ferencé azonkívül a Kreuz-szőlő, Rozináé a Steinhafen-szőlő. Csepregi rokona, Magos János örökli új fekete kabátját, rókaprémés subáját, paripáját és 1 hordó borát. Elrendeli továbbá, hogy kb. 60 dénárfontnyi készpénzből, 80 forintot érő megmaradt posztójából és meggyesi szőlőjének árából tartozásait fizessék ki. Ha gyermekei közül valamelyik nagykorúságának elérése előtt halna meg, örökségét a másik kapja; ha mindketten meghalnának, akkor a tanács döntsön a vagyon sorsa felől.

Az özvegyről nem hallunk többet. A gyermekek gyámságát rokonuk, Kronberger Ákos kereskedő vette át, aki a meggyesi ½ szőlőt 1502-ben 100 dénárfontért eladta: a vételár felét azonnal megkapta, a többit a városházán letétbe [112](#)helyezte, *ligt auff dem rathaws in der neuen klaineren almar vnder her burgermeister petschad* (GedB. 77). A vételár másik felének kifizetésére a vevő egy évnnyi haladékat kapott, de időközben meghalt, ezért örököseit 1506-ban arra kötelezték, hogy vagy fizessenek vagy vegyék át Magos Imrének a szombathelyi kolostornál még fennálló és 10%-os kamattal megterhelt 50 dénárfontnyi tartozását (GedB. 105). A gyermekek a Fő téri házban 1505-ben 1 forint adót fizetnek (II/5, 173). Nagykorúságuk elérése után, azaz 1510-ben gyámjuk elszámolt vagyonuk kezeléséről (I/6, 344, 389; GedB. 119). Ferenc és Rozina ezután hamarosan eladták örökségüket: a Fabricius-házat Iwan Mihály vette meg, aki még 1513-ban 30 forintot fizet a vételár egyik részlete fejében (Bb. 79).[72\(42\)](#)

13. Iwan Mihály kereskedő a XVI. század első harmadának egyik legjelentősebb soproni egyénisége. Működésének részletezése szétfeszítené e tanulmány kereteit, hiszen a Fabricius-ház történetébe 1487–1530-ig tartó soproni szereplésének csak utolsó húsz esztendeje tartozik. Amikor 1487-ben feltűnik a forrásainkban, még nincsen Sopronban háza, sem polgárjoga, földeket bérel és lovakkal kereskedik (II/4, 362, 330). 1489 második felében szerez házat a külvárosban, a Fapiacon (*Holzmarkt*),[73\(43\)](#) 1490-ben már a külső tanács tagja és adószedő (II/5, 30, 34). 1492-ben 50 dénárfontért a belvárosban, a Sópiacon vesz házat,[74\(44\)](#) a belvárosba költözik, 1495-ben a belső tanács tagjává,[75\(45\)](#) 1505-ben városbíróvá (Gb. 77–9), 1512-ben polgármesterré választják és a városi kamara, azaz a pénzügyek kezelését is rábízák.[76\(46\)](#) Kiepipi gazdaságát: majorja van a külvárosban.[77\(47\)](#) legalább 5 szőlője, 12 hold szántója,[78\(48\)](#) bérli a Széchenyi tér helyén elterült halastavat, Harkán városi kaszálót (II/5, 79, 209), építkezik (II/5, 82, 125, 149, 151, 217) és kereskedik. Így kiméri a város borát, a vármegyei vásárokon összevásárolja – kivitel céljára – például a mézet, beszerzi a város sósükségletét (II/5, 83, 239; I/6, 263) stb. 1412-ben éri el pályájának csúcspontját: először lesz polgármester és a város legelőkelőbb részének számító Fő téren a Fabricius-házzal pompás kétemeletes lakóházhoz jut,[79\(49\)](#) amelyben második feleségével, Katalin asszonnyal (azelőtt Klarnauer Farkas özvegye), 1522-től harmadik [113](#)feleségével, Márta asszonnyal és a

cselédséggel lakott. Gyermekai egyik házasságból sem maradtak.[80\(50\)](#)

Fabricius-ház. Gótikus pince. Turi N. felvétele

1512 után még egy majort szerez a külvárosban, a Fövényvermen (*Sandgrube*), amelyet nem sokkal halála előtt 140 dénárfontért ad el (GedB. 230; II/2, 37); továbbá három szőlőt (Bg. 105, 119, 135, 157); 1518-ban Holzapfel Mihály festő özvegye után, 1521-ben második felesége után örököl (81. jegyz.; GedB. 229), fontos fűszert, a sáfrányt termeli (Pb. 94) stb. Elsősorban nagyban borral kereskedik (II/1, 385; II/2, 38; II/5, 349), sőt többekkel társulva 1528/29-ben a város jobbágyközsegeiben felvásárolta a dézsmabort és ezzel is kereskedett, megszegvén a városi közgyűlésnek 1525 óta több ízben hozott határozatát (SSz. XIII, 196). Kiterjedt pénzügyletei a hivatali hatalmával is visszaélő patríciusnak mutatják be, akárcsak társát, Pullendorfer Mihályt (Szt. György u. 3.): mint [114](#)polgármester például a maga hasznára kamatoztatott 1524–1528-ig 100 dénárfontnyi, tehát jelentős tőkét, amelyet egy végrendelkező valamely papi javadalomnak juttatott, s csak akkor adta át jogos tulajdonosának, amikor a pénz már elértéktelenedett (*da die hungrisch müntz zu phening gangen ist*) stb. (GerB. 271–3; GedB. 270–1; II/1, 330). 1512 után

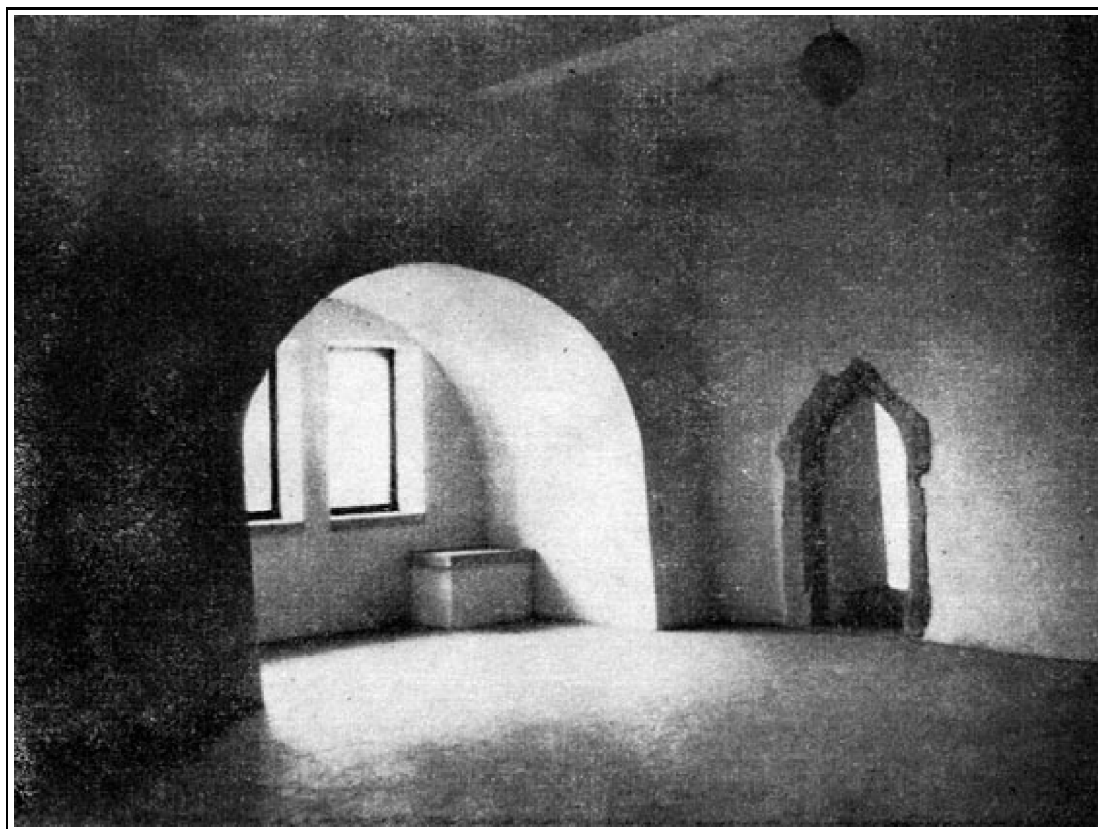
ugyanis még hét ízben választotta meg magát polgármesternek,⁸¹⁽⁵¹⁾ a többi években a belső tanács tagjának,⁸²⁽⁵²⁾ s ilyen minőségben időnként városi kamarás, Ágfalva intézője (*graf*) és a Szt. Mihály plébániatemplom gondnoka (II/2, 210, 34). Bár a városi bíróság több ízben elmarasztalta, komolyabb megtorló intézkedésekre ellene – Pullendorfer Mihállyal ellentétben – 1530. március elején bekövetkezett halála miatt nem került sor. 1529. nov. 8-tól haláláig háromszor végrendelkezett (II/2, 35–9). Örökösként mostohafiának, Klarnauer Farkas bognárnak fiát, továbbá egy külvárosi polgárnak, Glos Bernátnak feleségét jelölte meg; harmadik felesége csak a házassági szerződésben biztosított vagyonrészt kapta. Halálakor 270 dénárfont követelése volt még, ebből 180 dénárfont Csehországba (*den behaimen*) eladott bor után. Kilenc személynek, a szegényeknek és a papok testvérületének összesen 88 dénárfontot hagy, egy külvárosi polgár három árvájának 6 hold szántót, két belvárosi polgárnak aquilejai (*akoleischen*) posztóból készült köpenyét, ill. hétköznapi hordott fekete nyusztprémes (*mardreine*) subáját adományozza, legtöbbit azonban a várarokmenti Boldogasszony templomnak: 70 dénárfontot egy új orgonára, 32 dénárfontot a tábernákulumra, 9 ezüstserlege közül egyet, a csőröset (*mundlaten*) szelence (*khepse*) céljára, 12 dénárfontot régebbi (GedB. 219) örökláng-alapítványára, második feleségének ún. „aranymise” (*guldin ampt*) alapítványára (II/1, 372; GedB. 229) pedig két meggyesi szőlő jövedelmét.⁸³⁽⁵³⁾ Iwan Mihály végül elrendelte, hogy a Szt. Mihály plébániatemplomba, a Mária-szobor előtt (*vor dem Maria-pilde*) temessék el.

Az örökösök az 50 dénárfont tőkével és ugyanannyi kamattal megterhelt házat rögtön eladták Nagy Balázs patrícusnak és gyermekeinek (Pb. 190; Gb. 168), aztán a szőlőket is (Gb. 171), az özvegy pedig elköltözött Sopronból.

14. Tanulmányunk főcímében megadott témánkat kétfelől vizsgáltuk: egyrészt összevetettük az 1379. évi házösszeírást, a XIV. századi soproni városkép legfontosabb forrását az 1417-ből kezdve sűrűn fennmaradt egyéb városi összeírásokkal, másrészt egy ház, ill. háztelek példáján, mintegy hosszszerszomban bemutatva történetileg értelmeztük a feltárt XIV. századi állapotot, vázolva előzményeit az I. század közepétől, folytatását pedig 1530-ig. Mindkét vizsgálat a háztörténet és a várostörténet szoros összefüggését példázta. Az első vizsgálatnál máris következtethettünk a belváros beépülésének sorrendjére, a háztelek mértékegységére, ennek változására az 1390-es években, e változás nyomán a vagyonos patrícusok által végrehajtott telekösszevonásra, azaz telekhalmozásra, amely egyik oka volt az 1420-as évek elején kiobbant kézműves-felkelésnek. Forrásaink helyrajzi adatainak helyes értelmezése szempontjából tanulságos ^{115a} középkori soproni helyrajzi tájékoztató rendszerének a megismerése: a tájékoztató bázisa, alapja az Előkapú, a helyrajzi elemek meghatározása egymáshoz és az Előkapuhoz viszonyítva történik, nemcsak a beépített területen, hanem a határban is. A Mészárosok utcája mindkét házszámának egyes házai ezért állanak *hinder dem kloster*, Iwan Mihály 12 holdnyi Furt-szántója ezért fekszik *hinder Sand Leonhaartsparg* (=Kurucdomb; GedB. 229).

A másik vizsgálatnál, a részben I. századi alapokon álló Fabricius-ház 1900 éves történetéből 1500 év történetének összefoglalásával kiderült, hogy Sopron város a XIV. században valósul meg: 1297–1339-ig megépül a belső és a külső városfal, 1340–1344-ig a várarok és ennek vízellátó rendszere. Ugyanebben az időben kezdődik meg a belváros *tervszerű* beépítése kötéllal kimért, ezért „kötél”-nek (*Seilmaß*) nevezett 10–10 háztelek kijelölésével (a Fabricius-házé például 1320–1350 között). Az 1283–1330-ig tartó válság során ilyen háztelek, ill. házak tulajdonosai költöznek ki a belvárosból, mivel a fiatal város vezetését kezében tartó közép- és kismemesi réteg a városépítés terheit egyenlőtlenül osztotta el, a tanács és a városbíró, valamint a polgármester (1321-től!) választásánál a maga akaratát kívánta mindenáron érvényesíteni.⁸⁴⁽⁵⁴⁾ A XIV. századi városépítés eredményét rögzíti 1379-ben az első házösszeírás

(*Seilmaßbuch*), amely az első soproni telekkönyvnek is tekinthető.

Fabricius-ház. Terem gótikus ajtóval. Turi N. felvétele

Sopron *jogilag* az 1277. évi kiváltságlevéllel lesz város, a *valóságban* azonban csak az ezt követő száz esztendő alatt: nemcsak a városkép kialakításával, [116](#)hanem városi szabadságának elismertetésével[85\(55\)](#) is. 1297 előtt csak az omladozó római városfal (utóbb: középső városfal) és az erre támaszkodó sánc, még inkább azonban több lakótorony védi. A sánc építésének időpontját még nem ismerjük. E kérdés megoldása eldöntené, vajon a sánc a vármegyei ispán alá rendelt királyi vár vagy valamelyik elődjének védelmére készült-e.

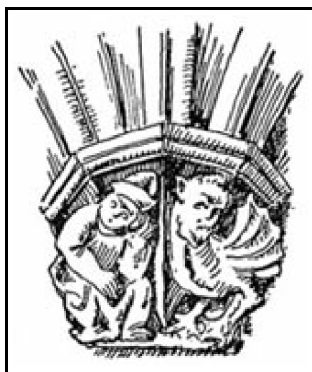
A Fabricius-ház mai pincetere 1320–1350 között kápolnának, Szt. Dorottya-kápolnának készülhetett, amelyet 1354–1379 között az udvar szintjének magasságában húzott földémmel kettéosztottak, így nyert földszintjét lakássá alakították át. Az 1379–1534-ig megismert tulajdonosokra[86\(56\)](#) vonatkozó adatok azt bizonyítják, hogy Körmendi András kereskedő idejében (1434–1465.) már megépült a ház két emelete, amely a város legelőkelőbb részének számító Fő tér egyik legszebb házává tette. A Fő tér sarkában, *am Platz im egkh* (GedB. 233) álló házat általában csak egy-egy kereskedő-patrícius család, s ennek cselédsége lakta, csak egy-egy részét, leginkább még a pincét, adták idénként bérbe. Ugyanezt a magasszintű életformát ismertük meg a Szt. György utca 3. számú ház tulajdonosainál. A XV. században ezek is még mindenfajta áruval kereskednek, csak a XVI. században térnek át élelmiszerek (gabona, bor, méz) nagykereskedelmére, a Szt. György utcában Pullendorfer Mihály, a Fabricius-házban Iwan Mihály. E nagykereskedelmére azonban tőkehiány miatt belebuknak. A két ház történetéből lesűrhető további közös

vonás még az, hogy egy-egy család második nemzedéke vagy elszegényedve vagy egyáltalán nem kerül a ház birtokába. A patrícius családok gyermekei nem ritkán kénytelenek Sopront elhagyni: a Szt. György utcai Turnhofer Tamásnak mindkét fia elhagyja Sopront, Konrád 1437-ben elszegényedve hal meg Pozsonyban,⁸⁷⁽⁵⁷⁾ a Fabricius-házbeli Magos Imre fia, Ferenc pedig 1515–1528-ig valóságos rablóhadjáratot vezetett a megyei utakon közlekedő soproni kereskedők ellen, úgyhogy a városi tanács az egykori soproni patrícius-sarj elpusztítására gyilkost bérelt fel. A XIV. században is szereplő patríciusoknak, például az Agendorfer-családnak ezzel szemben hét nemzedékét ismerjük. Ha majd több összehasonlítható anyag áll rendelkezésünkre, ezt a népesedéstörténeti kérdést is tisztábban fogjuk látni. A Fabricius-ház helyreállításával és művészettörténeti értékének megfelelő felhasználásával Magyarországon mindenesetre párját ritkító várostörténeti emlék birtokába jutottunk.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképeinek vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig) (Folytatás) / Mollay, Karl: Das Stadtbild von Ödenburg im 14. Jahrhundert (Geschichte des Fabricius-Hauses cca 50–1530)

117 Mollay, Karl: *Das Stadtbild von Ödenburg im 14. Jahrhundert* (Geschichte des Fabricius-Hauses cca 50–1530)

Die wichtigste Quelle der Verfassungstopographie Ödenburg im 14. Jh. ist das sog. Seilmaßbuch, eigentlich das erste Grundbuch der Stadt aus dem Jahre 1379. Auf Grund der Geschichte einzelner Häuser der Innenstadt wird hier die Reihenfolge der Bestandesaufnahme im Seilmaßbuch mit den späteren Steuerrollen und anderen Registern verglichen und erläutert. Dabei konnte u. a. auch das System der topographischen Orientierung erschlossen werden. Am Beispiel der Geschichte des Fabricius-Hauses, eines erst jüngstens wiedergewonnenen schönen Bürgerhauses im gotischen Stil werden Vorgeschichte und weitere Entwicklung des im Seilmaßbuch dargestellten topographischen Zustandes erklärt. Durch Grabungen konnte man hier bis in die Mitte des 1. Jh.-s zurückgehen, die römische Zeit (1–5. Jh.) bezeugen, die Bauzeit des dreifachen mittelalterlichen Baugürtels der Stadt feststellen: der mittlere Gürtel ist mit der römischen Stadtmauer (1–4. Jh.) identisch, auf diesen stützt sich eine rote Schanze, die im 5–13. Jh. entstehen konnte; der innere und der äußere Mauergürtel wurden 1297–1339, der Stadtgraben und sein Bewässerungssystem 1340–1344 gebaut. Die innere Stadtmauer wird zugleich als Nordwand des z. T. auf einem Unterbau des 1. Jh.-s ruhenden Fabricius-Hauses benutzt. Der heutige Kellarraum des Hauses, zwischen 1320–1350 wohl als eine Kapelle der hl. Dorothea erbaut, wurde zwischen 1354–1379 in der Höhe des Erdbodens durch eine Decke geteilt, der so gewonnene obere Teil zu einer ebenerdigen Wohnung umgestaltet. Im 15. Jh., wohl zwischen 1434–1465, werden auf dieses ebenerdige Haus noch zwei Stockwerke gebaut. Der *Platz*, wo das Haus steht, ist inzwischen der vornehmste Teil der Innenstadt geworden, wo auch die gut besuchten Wochen- und Jahrmärkte abgehalten wurden. Deshalb finden wir unter den Eigentümern des Hauses vornehmlich die wohlhabendsten Kaufleute, zugleich die einflußreichsten Patrizier der Stadt. Die Erschließung ihrer Lebensform, die Geschichte ihres Hauses bieten daher einen Längsschnitt der Stadtgeschichte im 14., 15. und im ersten Drittel des 16. Jahrhunderts.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Faller Jenő: Brennbergbányai munkásmozgalmak. Az 1908–1909. évi sztrájkok

**Faller Jenő: Brennbergbányai munkásmozgalmak.
Az 1908–1909. évi sztrájkok**

Az 1907. évi brennbergi munkásmegmozdulások¹⁽⁵⁸⁾ – mint az előrelátható volt – nem csendesedtek le a 27 napos szeptemberi sztrájjal, tekintve, hogy a munkások követeléseik teljesítésére csak szóbeli ígéretet kaptak, s amit legjobban sérelmeztek, Szenes Lajos üzvevezető bányamérnököt²⁽⁵⁹⁾ sem távolították el, ahogy azt Rudolf Antal bányagazgató³⁽⁶⁰⁾ ígérte.

A dolgozók minden ellenszenve már akkor is lényegében Szenes ellen irányult, s a felzaklatott kedélyeket már akkor is csak azzal lehetett lecsillapítani, hogy a bányagazgató megígérte, hogy Szenest elhelyezi Brennbergből.

Mindez csak ígéret volt, Szenes továbbra is Brennbergben maradt s lelketlen viselkedésével tovább szította és provokálta a sztrájkokat, amíg végül az igazgatóság maga is belátta, hogy nem maradhat Brennbergben, s 1909 januárjában eltávolította a bányatelepről.

Addig azonban még három sztrájkot robbantott ki, s hogy a megmozdulások még távozásával sem ültek el, azt azzal magyarázhatjuk, hogy az elmenetele után röviddel szolgálatba lépő Riegel Vilmos bányagazgató⁴⁽⁶¹⁾ még rajta is túltett ¹¹⁹s még lelketlenebb eszközökkel próbálkozott, melyek aztán az 1909. évi okt.-nov.-i, több mint két hónapos sztrájk példátlan embertelenségében csúcsosodtak ki.

Mielőtt azonban erről szólnék, röviden meg kell emlékeznünk az azt bevezető 1908. és 1909. évi kisebb-nagyobb megmozdulásokról, melyek féléves időközökben követték egymást, ahogy azt az idevonatkozó levéltári s egyéb feljegyzésekből tudjuk.

1908-ban két kisebb, részleges sztrájkról tudunk, melyek közül az első mindjárt az év elején, jan. 15-én tört ki.

Lefolyását, sajnos, csak egyoldalúan, éspedig a bányagazgatóságnak a budapesti bányakapitánysághoz

intézett jelentéséből ismerjük, tekintve, hogy arról – minden valószínűség szerint azért, mert az a napján, vagyis reggeltől estig rendeződött – sem a Soproni Állami Levéltárban, sem a napi sajtóban nem találunk érdemleges feljegyzést.

Rudolf Antal bányaigazgató hivatkozott jelentése szerint⁵⁽⁶²⁾ e napon a reggeli műszakban a földalatti szállító személyzet egy kis része, összesen 43 ember megtagadta a munkát, és pedig azért, mert Szenes üzemvezető két szállítócsapat szakmányát máról holnapra csillénként két fillérrel leszállította.

A szakmány az egyik csapatnál 10, a másiknál 14 fillérben volt megállapítva csillénként, azért oly magasan – olvassuk a bányaigazgató jelentésében –, mert a bányamező, ahol dolgoztak, gyöngén volt telepítve, s a csilléseknek csak néhány csillét kellett a fejtésekből kiszállítani. A csilléseknek egyébként állítólag már szakmányadáskor megmondták, hogy mihamarabb a fejtések termelése emelkedik, vagyis az elszállítandó csillék száma nő, a szakmányt csökkenteni fogják. Ez – mint a jelentés mondja – január első felében be is következett, úgyhogy a csillések többet kerestek a szénelővájároknaál. Így az egyik csapat szakmányát 10 fillérről 8-ra, a másikat 14 fillérről 12-re csökkentették. Meg kell jegyeznünk, hogy az egyik csapatban 2, a másikban 3 csillés dolgozott.

A csillések nem fogadták el a szakmány csökkentését s azt kérték, hogy az üzemvezetőség hagyja meg eredeti szakmányukat s növelje meg egy-egy emberrel a számukat, így a kereset, mivel 5 ember helyett 7-re fog megoszlan, magától csökkenni fog.

Az üzemvezető ragaszkodott a szakmány csökkentéséhez, mert számítása szerint a csillések így is 3 koronán felül kereshetnek. A csillések ebbe nem mentek bele, s társaik egy részével a reggeli leszállás után otthagyták a munkát.

A jelentés szerint az üzemvezetőség, tekintettel a brennbergi rossz munkásviszonyokra, néhány órával később elfogadta a csillések számának megnövelését, mire a szállító személyzet az esti műszakban szabályosan munkába állt.

A sztrájk, ahogy a jelentésben olvassuk, csendes lefolyású volt. Ezzel szemben az Oedenburger Zeitung másnapi, jan. 16-i számában azt olvassuk, hogy aznap bányászkielégeltség kereste fel Dr. Krétschy Sándor helyettes polgármestert Sopronban s azt kérte, hogy járjon közbe Szenes üzemvezetőnél, hogy vegye vissza azt a társukat, akit az előző napi leállásért elbocsátott.⁶⁽⁶³⁾

¹²⁰Ugyancsak néhány óra alatt rendeződött a márc. 24-i munkabeszüntetés is, melyről szintén a bányaigazgató jelentéséből tudunk.

Eszerint mondott napon, déli 12-kor, amikor a 8 órában dolgozó vájárok váltották egymás, 34 csillés kijött a bányából s bejelentették, hogy nem dolgoznak tovább, mert a csillék nincsenek megkenve.

A budapesti bányakapitányságnak tett jelentés szerint⁷⁽⁶⁴⁾ aznap délelőtt az üzemvezető bányát járt, de sem neki, sem a felvigyázóknak senki a munkabeszüntetők közül egy szóval sem jelentette, hogy a csillék nehezen járnak, mert kenetlenek.

A csillések minden előzetes jelentés nélkül hagyták tehát abba munkájukat, nyilván – mondja a jelentés – összebeszélve, hogy a szállítást hátráltassák.

A bányaigazgatóság, amint tudomást szerzett a történetekről, intézkedett, hogy a csilléket azonnal

megkenjék, úgyhogy az esti műszakban dolgozók zavartalanul végezheték munkájukat.

1908-ban több feljegyezni való munkásmegmozdulással nem találkozunk. De a nyugtalanság, melyet az üzemvezetőség nivótlan, kicsinyes gondolkodása és magatartása szított, s a be nem váltott ígéretek és rendezetlen kérdések miatti elkeseredés ott élt és izzott tovább a munkások szívében. Igazolják ezt a következő, 1909-es év sorozatos sztrájkjai, melyek közül a 64 napig tartó okt.-nov.-i embertelenségével országos port vert fel s mindenkor emlékezetes lesz a brennbergi bányászat történetében.

1909-ben a három rövid időközben megismétlődő sztrájkot a jan. 15-én, tehát mindjárt az év elején kiobbant háromnapos sztrájk vezeti be, melyről a következőket tudjuk:

Tizenötödikén, bérfizetés napján a földalatti csillések megtudták, hogy a bányauzem vezetősége nem az új megállapodás szerinti magasabb, de még a régi bérrel akarják őket kifizetni, amit nem fogadtak el, s hogy az üzemvezetőséget az új, felemelt bér kifizetésére kényszerítsék, nem szálltak le a bányába. Amikor a munkásság tudomást szerzett az üzem jogtalan eljárásáról, egy emberként a csillések mellé állt s ugyancsak leállította a munkát.

A munkabeszünetést a bányagazgatóság távbeszélőn azonnal jelentette a budapesti bányakapitányságnak,⁸⁽⁶⁵⁾ annál is inkább, mert a munkások ezzel egyidőben Sopronba küldték megbízottjaikat, hogy bejelentsék a történeteket Töpler Kálmán polgármesternek, a bányatulajdonosok képviselőjének. Tekintve, hogy a polgármester nem volt odahaza, helyettesének, Krétschy Sándor tanácsosnak adták elő panaszukat, melynek lényege az volt, hogy a bánya igazgatósága megint nem tartotta meg ígéretét s a csilléseket a régi bérrel számolta el. A küldöttek jelentették azt is, hogy a csillésekkel az összmunkásság szolidaritást vállalt, s így mintegy 700-an nem állnak addig munkába, míg a csillések jogos követelését a bányagazgatóság nem teljesíti.

Krétschy tudomásul vette a munkásküldöttek jelentését, figyelmeztette őket a sztrájk következményeire, kérte őket, hogy biztosítsák a bányatelep és mindenekelőtt az üzemek biztonságát s ígéretet tett, hogy mindent elkövet a megegyezés érdekében.

A munkások bejelentésére Heimler Károly soproni rendőrkapitány még ¹²¹azonnap délután Brennbergbe sietett, hová időközben a budapesti bányakapitányság kiküldöttje is megérkezett. A helyszínen a munkásság panaszja úgy módosult, hogy a jogos bér kifizetése mellett Szenes Lajos üzemvezető bányamérnök eltávolítását követelték, ki annyi nyugtalanságot okozott már Brennbergben, s aki – mint mondták – ez esetben is egyedüli oka a sztrájk kitörésének. A munkások rámutattak ugyanis arra, hogy a bányagazgatósággal történt megegyezés szerint mindazokat a csilléseket, akik időközben betöltötték 17. életévüket, új, felemelt órabérrel kell kifizetni, amit Szenes sohasem teljesített, s így a munkásság nem hajlandó vele tovább dolgozni.

Miután a kiküldöttek meggyőződtek a munkások igazáról, kérésüket a bányagazgató elé vitték, ki ígéretet tett az üzemvezetővel kapcsolatos sérelmek rendezésére. A munkások – bízva a bányagazgató ígéretében – jan. 19-én tehát a munkabeszünetés utáni ötödik napon felvették a munkát s azt tovább folytatták, tekintve, hogy másnap a bányagazgató kihirdette a Részvénytársulat igazgatóságának határozatát, mely szerint Szenes üzemvezetőnek, bár ellene – mint a bányakapitányság kiküldöttje jegyzőkönyvbe vette – „jogos panasz, mely a hatóság részéről bárminemű beavatkozásra alapot szolgáltatott volna, nem merült fel,” azonnali hatállyal el kellett hagynia Brennberget s a csilléseket az egyezség szerinti bérrel fizették ki

viisszamenőleg.

Félévvel később, júl. 14-én újabb, 3 napos sztrájk tört ki Brennbergben, melynek okáról és lefolyásáról a következőket jegyezhetjük fel.

Ezen a napon a Sopron akna üzemvezetője este 6-kor két csillést nem engedett leszállni, mert előző műszakjukon a fölviigazgató állítólag megtagadták azt a hajnali 3 órakor kiadott parancsát, hogy munkájukat műszak végén vagyis 3/4 4-ig tartoznak végezni. Ezért – mint mondtam – másnap nem engedték a bányába s 3 napra eltiltották a munkától, mire a többi 27 csillés is megtagadta a munkát s otthagya munkahelyét.

Ezzel egyidőben Riegel bányaigazgató azonnali hatállyal felmondott Gregorist Antalnak, – mint a bányaigazgatóság idevonatkozó jelentésében olvassuk – az „illegitim, alapszabály nélküli szakszervezet elnökének”, mert őt okolta az sztrájk kirobbantásával. Este, amikor a munkások értesültek a történetekről, egyemberként leállították a munkát s azt másnap sem vették fel. Így júl. 15-én már az egész bánya sztrájkolt s a következő napon a réczényi Ilona akna dolgozói is megtagadták a munkát.

Riegel természetesen azonnal értesítette az eseményekről a csendőrséget, úgyhogy bár semmi rendzavarás nem történt, a brennbergi őrösöt 12 fővel azonnal megerősítették.

A munkásbizalmiak 15-én délelőtt Sopronba mentek s Heimler Károly rendőrfőkapitánynak előadták panaszukat és kérték, hogy álljon ügyük mellé és segítse őket a bányaigazgatósággal szemben, mit Heimler azzal utasított el, hogy az ügy nem tartozik rá.

Így délután 3 órakor felkeresték Riegel bányaigazgatót, követelték Gregorits felmondásának hatálytalanítását s a két csillés munkába állítását. Közölték, hogy ez esetben azonnal munkába állnak. Riegel azonban hajthatatlan volt, s ismert merevségével utasította el a követelést, illetve úgy módosította rendelkezését, hogy a két csillés munkába állhat, de Gregoritsnak távoznia kell a telepről s a szakszervezet éléről. Riegel két napi gondolkodási időt adott a munkásoknak s közölte a küldöttekkel, hogy amennyiben júl. 19-én nem veszik fel [122](#)a munkát, kilakoltatási eljárást indíttat mindazok ellen, akik nem állnak munkába.

A csillések ügye ekkor már csak nagyon másodrendű kérdés volt, s Riegel minden ténykedése kizárólag Gregorits, illetve a szakszervezet ellen irányult, mert annak erejétől félt.

Gregorits – látva, hogy 4–500 embernek s azok családjának sorsa kizárólag az ő magatartásától függ – dicsérendő módon júl. 17-én, tekintve, hogy megválasztása okt. 3-án amúgy is lejárt volna, írásban lemondott a szakszervezeti elnökségről, azzal a kikötéssel, hogy tovább is a bányánál dolgozhat.

Riegel bármennyire is szerette volna Gregoritsot eltávolítani Brennbergből, a munkásság rendíthetetlen követelésére, és mert a munkások egy része már munkába állt kénytelen volt Gregorits felmondását hatálytalanítani s a két csillést is azonnal munkába állította, mire a sztrájk megszűnt. [9\(66\)](#)

Mind a januári, mind a júliusi megmozdulások előjátékai voltak csak az okt. elsején kirobbant több mint kéthónapos sztrájk, mely tartamában és lefolyásában is példátlan volt addig a hazai bányamunkásmozdulások történetében.

Az okt. elsején kitört sztrájkot a szénosztályozó női dolgozói kezdték a délelőtti műszakban, Riegel bányaigazgató szerint állítólag azért, mert a bányaigazgatóság nem engedélyezte nekik a külszínen általuk követelt 8 órás munkaidőt. A délutáni műszakban már a vágárok és csillések sem szálltak le a bányába s miután a fenntartók s a külszíni napszámosok is csatlakoztak a sztrájkolókhöz, a bánya üzeme teljesen megállt.

A sztrájk kirobbanásának közvetlen oka – ahogy Riegel bányaigazgató jelentései mondják – állítólag az volt, hogy a bányaigazgatóság okt. 1-vel a föld alatt bevezette a 8 órás munkaidőt, megszüntette az éjjeli termelő munkát, úgyhogy a harmadik műszakban csak a fenntartók és tűzörök dolgoztak a bányában. A külszínen a bánya szolgálati szabályzata szerint eredetileg 12 órás munkaidő volt előírva, gyakorlatilag azonban az ott dolgozók már évek óta 10 órát dolgoztak, s amikor a földalatti 8 órás műszakra tértek át, ők is követelték annak bevezetését.

Így jelentette a bányaigazgatóság a sztrájk okát a hatóságoknak, elsősorban az illetékes budapesti bányakapitányságnak,¹⁰⁽⁶⁷⁾ melynek megbízottja Dr. Szeőke Imre bányabiztos már másnap Brennbergben volt, mint ahogy okt. 4-én megjelent a helyszínen Maár János soproni rendőrbiztos és a soproni cs. kir. 48. gyalogezred szokásos kivezényelt százada, Schüller századparancsnokkal.¹¹⁽⁶⁸⁾ Mind a bányahatósági kiküldött, mind Maár rendőrbiztos kötelességszerűen figyelmeztették az első tárgyaláson megjelent 9 munkásbizalmi az „indokolatlan” sztrájk következményeire s annak „előrelátható kudarcára”, ami természetesen nem ingatta meg őket s nem álltak munkába.

123A bizalmiak ugyanis a bányaigazgatóság jelentésével szemben azt vallották, hogy a külszíniek munkaidejét, az addigi 10 órától 12 órára akarták emelni, s ezért ment a munkásság sztrájkba. A bányaigazgatóság tagadta ezt s így a sztrájk oka – mint Töpler Kálmán polgármester a későbbi, nov. 3-i tanácsülésen jelentette – nem volt megállapítható! Szerinte a bányamunkások tévesen magyarázták az igazgatóság intézkedését, s így a sztrájkot félreértés okozta.

Mint látni fogjuk, semmi félreértés sem történt, s a munkásság tökéletesen tudta, mit követel, mint ahogy a bányaigazgatóság is tisztában volt, miről van szó.

Az lett volna észszerű, ha a földalattiak munkaidejének megfelelően szabályozzák a külszínen dolgozók munkáját is, amivel szemben azok 10 órás munkaidejét 12 órára akarták felemelni.

Érthető, ha az osztályozón dolgozó lányok tiltakoztak a munkaidő felemelése ellen, de nem igaz, hogy 8 órás munkaidőt követeltek, ahogy azt a bányagazgatóság állította. Azt kívánták csupán, hogy az addigi munkarend szerint dolgozhassanak, s hogy 8 órás munkaidőt követeljenek, arra csak felvigyázójuk, Amring Pál uszított, aki a soproni napilapok szerint a bányagazgatóság „agense” volt. Feltehető ez azért is, mert mint a továbbiakban látjuk, a bányamunkások Amring Pált több ízben nyíltan is sztrájk uszítónak bélyegezték, annak ellenére semmi baja nem történt, és sem a hatóságok, sem a bányagazgatóság soha nem nyúltak hozzá.

A sztrájk oka tehát – sok mástól eltekintve – félremagyarázhatatlanul az volt, ahogy azt a munkásság első perctől kezdve is állította, hogy a bányagazgatóság a külszíni dolgozók munkaidejét két órával fel akarta emelni, amit a munkások természetesen nem fogadtak el s leállították a munkát.

Október elseje péntekre esett, s mivel a helyzet szombaton még nem alakult ki, vasárnap pedig munkaszünet volt, a bányagazgatóság csak 4-én látott munkának s szólította fel a munkásokat, hogy 48 órán belül vegyék fel a munkát, mert aki a határidőn belül nem áll munkába, azt elbocsátottnak tekinti. A felszólítás természetesen eredménytelen maradt, s így okt. 7-én a bányagazgatóság a sztrájk kirobantásával gyanúsított 52 bányamunkást berendelte s egyenként s külön is felszólította őket a munka felvételére. Természetesen egyöntetűen megtagadták a munkábaállást, mire kézbesítették nekik írásban az azonnali felmondást, egyben a járásbírószágon megindították ellenük a bányatelepi lakásokból való kilakoltatást.

Mindeme megpróbáltatások sem ingatták meg a munkásokat, kik szívósan kitartottak eredeti követelésüknél, s oly példás magatartást tanúsítottak, hogy – mint azt Töpler polgármester később, a nov. 3-i közgyűlésen jelentette – „a rend fenntartására kivezényelt 20 csendőrnek és egy század katonának egy hónapon át semmi teendője nem akadt”. Ezzel kapcsolatban megemlíthetjük azt is, hogy Szeőke Imre bányahatósági tanácsos a budapesti bányakapitányság kiküldöttje is állandóan Brennbergben volt s az időközben Maár János helyébe kivezényelt Esztl Rezső rendőrbiztossal¹³⁽⁷⁰⁾ együtt mindent elkövetett, hogy az ¹²⁵ellentéteket elsimítsa, ami már azért sem sikerült, mert Szeőke az egész sztrájkot maga is teljesen alaptalannak mondta a munkások előtt.

Október első hetében tehát a helyzet vígasztalan volt. A munkásság ugyanis késznek nyitkozott munkába állni, ha mindenkinek megbocsátanak, nem büntetnek meg senkit, s mindenekelőtt visszafogadják az 52 telepi bányászt, akiknek felmondtak s akik ellen a kilakoltatást folyamatba tették.

Sajnos a munkásság jószándéka megbukott Riegel bányagazgató magatartásán, aki hajthatatlanul ragaszkodott az 52 munkás kilakoltatásához, Gregorits Antal volt szakszevezeti elnök azonnali eltávozásához és kijelentette, hogy a munkássággal nem tárgyal.

Így következett be, hogy Riegel a soproni rendőrség útján már a sztrájk első hetében ki akart toloncoltatni 21 bányászt, ami azonban nem ment simán, mert amikor okt. 9-én Schindler András rendőrkapitány átadta a kiutasítottakat a határőrség parancsnokának, Illosvay Gusztávnak, az úgy döntött, hogy mielőtt áttenné a bányászokat a határon, kivizsgáltatja, követtek-e el azok olyan „terrorisztikus” cselekedetet, vagy „ártottak”-e a bányának oly mértékben, hogy annak alapján az ország területéről, mint veszélyes elemeket tényleg szükséges eltávolítani?

Illosvay Erdélyi Zoltán rendőrfogalmazót bízta meg a kivizsgálással, ki Brennbegbe ment s jelentése alapján a határrendőr parancsnokság 15 napi haladékot adott a 21 munkásnak, mely időn belül, ha felveszik a munkát Brennbegben maradhatnak. A munkások – mint a későbbiekben tudjuk – a két héten belül nem álltak munkába, úgyhogy a 15 nap után valóban kitoloncolták őket.

A további két-három hét sem hozott változást a sztrájk ügyében. Okt. 28-án ismételten felkeresték Töpler polgármestert a munkásküldöttek s újból kérték, járjon közbe a bányaigazgatónál a sztrájk megszüntetése érdekében. A munkások ez alkalommal is bejelentették, hogy azonnal munkába állnak, ha a bányaigazgatóság teljesíti kéréseiket. A polgármester ez esetben a munkásküldöttek jelenlétében felhívta telefonon a bányaigazgatót, aki ekkor is megtagadta a munkásság kívánságait s kitartott az 52 ember eltávolítása mellett, mert – mint mondta – egyedül ők a sztrájk okozói.

Ugyanezen a napon Sopronban városi közgyűlés volt, hol a polgármestert a sztrájk miatt súlyos támadás érte s közömbösséggel és nemtörődomséggel vádolták. Töpler erre azonnal lehívta Budapestről a város bányaszakértőjét, Illés Vilmos bányamérnököt¹⁴⁽⁷¹⁾ és a bányakapitányság megbízottját, Nyirő Bélát, akik másnap már Sopronban voltak. Töpler a szakemberekkel a következő napon, okt. 29-én Brennbegbe ment, hogy újabb békítő tárgyalásokat kezdjen, amit Riegel bányaigazgató tudomásul vett, kijelentette azonban, hogy őt maga nem tárgyal a munkásokkal, s ezért valahányszor a munkások bejöttek a tárgyalóterembe, Riegel mindannyiszor felkelt és kiment. A munkásmegbízottak egyébként Lappinger Lipót, Kostoletz Ferenc, Ramberger Nándor, Brunner Pál és Paraschin József voltak s közülük az utolsó négy ellen kilakoltatás volt folyamatban.

A tárgyaláson a városiak megállapították, hogy a sztrájk tisztán félreértésen alapszik, s azt azonnal tisztázni lehetett volna, ha a munkások nem állítják ¹²⁶le a munkát. Ezt leszögezve azon dolgoztak, hogy hogyan lehetne az ellentéteket okosan elsimítani s minél gyorsabban megegyezni. A munkások írásba adták, hogy azonnal munkába állnak, ha a bányaigazgatóság mindenkinek megbocsát, az 52 munkást visszafogadják és senkit sem bántanak.

A polgármester ezután azt kérte a munkásoktól, hogy adjanak biztosítékot arra vonatkozólag, hogy a jövőben csak „végszükségben” lépnek sztrájkba, de azt nem fogadták el. Kijelentették azonban, hogy hajlandók választott bíróságot állítani, melynek fele része munkásokból, fele része bányavezetőkből állna s az elnököt a bánya adná. Ez a választott bíróság döntene aztán minden vitás ügyben.

Riegel mindezekkel kapcsolatban kijelentette, hogy a választott bíróságot nem fogadja el, engedményeket sem ad s mindössze abba egyezett bele, hogy a kilakoltatási eljárást felfüggesztette, úgyhogy a tárgyalások minden lényegesebb eredmény nélkül megakadtak.

Töpler ezután mindössze azt kérte, hogy a bányát Illés Vilmos városi bányaszakértő bejárhatta s megvizsgálhatta annak állapotát és azt, hogy valóban vannak-e olyan feltárt bányarészek, melyeket az üzem elfalaztatott, ahogy azt Zsombor Géza lapszerkesztő, törvényhatósági bizottsági tag állítása szerint egyes munkások tudják! A polgármester felszólította tehát Zsombort, nevezze meg a munkásokat, akik az állítólagos lefalazott bányamezőket meg tudják mutatni. Töpler felhívására aztán végül is Zeltner József, Brunner Pál és Ramberger Ferdinánd vájárok jelentkeztek, kik lementek Illéssel a bányába. E bejárás alapján, mely két napig tartott, Illés okt. 31-én azt jelentette, hogy a bánya állapota rossz, hiszen egy hónapja a fenntartás minimális, s a bányaigazgatóság csak arra szorítkozik, hogy a légvágatokat biztosítsa, a rendelkezésére álló 20 emberrel. Az összes nyitott bányavágatot 20 ember tartja fenn egy hónap óta – írja Illés Vilmos –, ami lehetetlen s így érthető, hogy ha a bányaigazgatóság – hogy a tüztől megóvjá – azokat a

bányamezőket, melyeket fenntartani képtelen, elgátolja. Így annak ellenére, hogy kisebb a fenntartott bányafolyosók hossza, az ácsolatok erősen töredezettek, egy helyen tűz ütötte fel a fejét, szerencsére a vízvezetékek rendben vannak, – írja Illés – s így különösebb bajtól nem kell tartani. Az addigi kárt Illés 100 ezer koronára becsülte, de hozzáfűzte, hogy e kár napról-napra rohamosan nő, ha a munka nem kezdődik meg. A bánya rendbehozatala 18–20 napot fog igénybe venni, persze ha a sztrájk tovább tart, a feltárt terület nagy részét a bánya el fogja veszíteni.

De rámutatott Illés szakvéleményében arra is, hogy a bányának szénszállítási kötelezettségei vannak, melyek csak az esetben teljesíthetők, ha a sztrájk sürgősen véget ér.

Végül szólt arról, hogy a bányaigazgatóságot egyesek azzal gyanúsítják, hogy feltárt bányamezőket, – mint mondták – „eltemetett”, vagyis otthagytak. Illés ezt „laikus számárságnak” mondta, annak ellenére, hogy 3 vājār vállalkozott is rá, hogy tud ilyen bányamezőket mutatni. A vājārok összesen két ilyen bányamezőt jelöltek meg, melyek közül az egyiket szabályos tűzpillérnek kellett visszahagyni, mintegy 80 000 mázsa szénmennyeségben, amit azonban később a tűz elmúltával le lehetett fejteni. A második visszahagyott pillért egy feltörésben mutatták meg neki, ahol azt a légjārás biztosítása miatt kellett egyelőre érintetlenül visszahagyni.

(Folytatjuk)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon

127 Bóna István: Cundpald fecit.

A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon

1879-ben Petőháza és Fertőendréd között (Győr-Sopron m., kapuvári járás), az Ikva mellett akkoriban létesített petőházi cukorgyár építéskor kisméretű aranyozott kelyhet találtak. A lelet a gyár igazgatójához, Carstanjen Gusztávhoz került, aki azt 1881-ben a tudós soproni műgyűjtőnek Paúr Ivánnak ajándékozta. A kehelyről a hazai tudományos élet csak három évvel később, 1884-ben szerzett tudomást, amikor azt Paúr, mint gyűjteményének legértékesebb darabját, kiállította a budapesti magyar történelmi ötvösmű kiállításon. A kiállítás katalógusa felületes vizsgálatra valló rövid néhány sorban, több technikai és epigrafikai tévedéssel tájékoztat a kehelyről, amelynek 3 cm-es kis vázrajzát is hozta. Lelőhely megjelenése: „Ikvatorok”, kormeghatározása: 7–8. század.¹⁽⁷²⁾

Egy évvel később, 1885-ben Paúr gyűjteményét a soproni múzeumnak ajándékozta,²⁽⁷³⁾ a kehely azonban – mint megannyi más híres lelet – nem szerepel sem a Paúr-gyűjtemény nyomtatott leíró lajstromában, sem a soproni múzeum leltárkönyvében. Emiatt a leletre vonatkozó, közel egykorú, hivatalos leltári adatoknak, feljegyzéseknek híjával vagyunk.

Első tudományos feldolgozása azonban nem váratott sokáig magára. Paúr halála miatt erre a feladatra Bella Lajos (akkoriban soproni tanár) vállalkozott 1890-ben³⁽⁷⁴⁾ és 1892-ben⁴⁽⁷⁵⁾ közzétett, nagyjából azonos szövegű, természetes nagyságú fényképpel kísért tanulmányaiban. Bella a kehelyről gondos, csak néhány részletében idejét múlt technikai leírást adott. Első ízben elemezte a petőházi Cundpald és a kremsmünsteri Tassilo kelyhek közti formai rokonságot, foglalkozott a kelyhet díszítő „karoling” szalagornamentika kapcsolataival is. A két kelyhet azonos salzburgi vagy passai műhely alkotásának

tartotta, amit a nodusra vésett „német” név néhány egykorú rokonának felsorolásával is alátámasztott.

A kehely előkerülésére egyedül Bellára vagyunk utalva. Tőle származik az a közlés, hogy „alighanem sírban lelték és azon hittérítők egyikétől eredhet, a kik hazánk nyugoti szélét még az avarok uralma korában kezdték Németország felől a kereszténység számára megtéríteni”.

Bella közleménye valamennyi későbbi közlés egyetlen alapja. Annál meglepőbb, hogy 1895-ben, amikor a leletről még egyszer írt a helyi újság [128](#) hasábjain [5\(76\)](#) arról mint „Endréden talált aranylemezes kehely a Karolingok korából” emlékezik meg. Mivel azonban Petőháza Fertőendréd egyik majorjából alakult ki, [6\(77\)](#) maga a lelőhely pedig a két egymástól néhány száz méter távolságban levő falu *közt* fekszik, az új lelőhely megjelölésnek nem tulajdoníthatunk olyan jelentőséget, hogy miatta a régít meg kellene változtatnunk.

A petőházi kehely nemzetközi megismertetése Hampel József érdeme. Már 1894-ben két jelentős munkában foglalkozott vele. Első alkalommal [7\(78\)](#) még mint „ikvatoroki” kelyhet tárgyalja, amely „valamely utazó egyházi férfiúé lehetett”. Ifj. Storno Ferenc másolatában először mutatja be felirata többé-kevésbé hű rajzát. Hampel szerint az ötvös bevéssett neve „Cundpaldus”(?) régi germán név, amely a formai tekintetben is legközelebbi rokona a Tassilo-kehely környezetére utal, tehát a petőházi kehely szerinte is vagy Salzburgban vagy Passauban készült. Egykorú párhuzamai közül Hampel említi először Szt. Ludger werdeni „utazó kelyhét” (készült 788-ban), amelyet nyulánkab alakja alapján korábbi típusnak vélt, mint a két bajor kelyhet. A petőházi kehely „századokon át unalomig ismételt” szalagfonat díszét Hampel már helyesen meroving-korinak tartja, de csak hazai avar temetőkből említi néhány párhuzamát. Ugyanabban az évben megjelent nagy monográfiájához [8\(79\)](#) Bellától valószínűleg részletesebb tájékoztatást kapott. Erre utal a Petőháza lelőhely használata és az a megjegyzése, hogy korábban hibásan „ikvatorokinak” nevezték, másrészt táblaszövege, amely határozottan sírletről szól. Leírásában egyébként Bella adatait követi, annak érnyeivel és tévedéseivel együtt. Ez a szöveg és a Bella nyomán közölt természetes nagyságú fénykép került át szóról szóra munkája német nyelvű kiadásába. [9\(80\)](#)

Hampel gyűjteményes művének két kiadása között látott napvilágot Pulszky Ferenc összefoglalása, [10\(81\)](#) amely szintén közli a kehely már többször bemutatott fényképét és több téves adat kíséretében 9. századi karoling-kori, német műnek véli.

A kalocsai székesegyházban 1907–1912 között végzett ásatás vezetője Foerk Ernő gazdagította legközelebb új szemponttal a petőházi kehely vizsgálatát. [11\(82\)](#) Foerk a Szent István alapította székesegyház hajójában ugyanis egy püspök kőláda sírjában kisméretű ezüst sírkelyhet talált, – hasonló jellegűt ahhoz a réz kehelyhez, amelyet 1869-ben az apsziszon kívül Henszlmann szintén sírban lelt. Mindkét kalocsai kehely ún. sírkehely, amilyent – mint Foerk írja – „a XII. század kezdetéig a magasabb papi személyek sírjába adni szoktak”.

A kisméretű réz (9,6 cm) és ezüst (8,5 cm) sírkelyhek mind méretüket, mind anyagukat és egyszerű kivitelüket tekintve hazánkban az első időben is közel álló leletek voltak a Cundpald-kehelyhez. Foerk, aki – a püspöksír kormeghatározásra alkalmasabb pásztorbotját, gyűrűjét és patenáját figyelmen kívül hagyva – a kalocsai kehely formai párhuzamai alapján akarta bebizonyítani, hogy az általa feltárt sírban az első kalocsai érsek Aserik (†1034 körül) [130](#) reliquiáira bukkant, nem is mellőzte azt a lehetőséget, hogy a petőházi „Cundbald-kehely” szintén „sírkehely” lehetett. Egy összehasonlító táblán, amelyen a petőházi kehely fénykép nyomán készült rajzát adja, a kalocsai kelyhet az általa 8. századnak tartott Cundpald és Poppo trieri érsek (†1047) kelyhe közé igyekezett tipológiaiilag beilleszteni. Noha a kalocsai érseksír

leleteinek kormeghatározását nem látom teljesen lezártak, kétségtelenül helyes Gerevich Tibor megállapítása,¹²⁽⁸³⁾ hogy mindkét kalocsai kehely lényegesen későbbi Aserik koránál – Foerk elgondolása a petőházi kehely „sírkehely” voltáról mégis új szempontnak számít.

¹²⁹A Cundpald kehely restaurálás után. Adárjon Attila felvétele

A későbbi hazai vélemények közül legjelentősebb Gerevich Tiboré, aki a petőházi sírlelet kelyhét a frank uralom emlékének tartotta, készülését a VIII. századra tette, leírásában pedig elsőként helyesbíti Bella és Hampel „aranylemezzel bevont” díszítését aranyozottra.¹³⁽⁸⁴⁾ Gerevich, aki nyilván eredetiben is tanulmányozta a kelyhet, új fényképfelvételt közölt róla.

Több ízben megemlékezett a kehelyről Csatkai Endre is,¹⁴⁽⁸⁵⁾ a Gerevichnél szereplő fénykép nagyobb méretű közlésével. Szerinte 800 körül készülhetett, aranyozott réz és a 9. században került földbe. Utoljára Radnóti Aladár mutatta be a kelyhet, amelyet 9. századnak tart. Sajnálkozva állapítja meg, hogy közelebbi lelőköörülményei nem ismertek.¹⁵⁽⁸⁶⁾

A külföldi kutatók kivétel nélkül a Tassilo-kehellyel kapcsolatban említik vagy tárgyalják kelyhünket. Eredetiben egyikük sem látta, egyetlen és kizárólagos forrásuk Hampel német nyelvű leírása, továbbá az ugyanott közölt, restaurálatlan, megtisztítatlan állapotban készült fénykép.

A sort, tudtommal, E. H. Zimmermann nyitja meg.¹⁶⁽⁸⁷⁾ Az „ödenburgi múzeum kelyhének” széles kuppáját, gyöngysordíszes nyakgyűrűjét, egy tagból álló nodusát és talpát a kremsmünsteri kehely legközelebbi párhuzamaként említi. J. Braun¹⁷⁽⁸⁸⁾ lényegében ugyanezt ismétli, Hampel leírásának részletesebb átvételével. Nem mondható egészen következetesnek, amikor a kelyhet „fast schmucklos”-nak írja néhány sorral díszítésének, a „Flechtwerk”-nek tárgyalása előtt.

O. Falke „karoling kelyhek” néven foglalta össze a 8–10. századból ránkmaradt nyugat-európai kelyheket.¹⁸⁽⁸⁹⁾ Az öt fül nélküli példány között utolsónak említi az „Ödenburg mellett egy sírból” előkerült darabunkat. Csészéjét a Gozelin-, alsó részét a Tassilo-kehellyel párhuzamosítja és az utóbbival egykorúnak tartja (nála: 800 körüli). Említi még „germán” szalagornamentikáját, végül állítólagos rokonságát az Adalvard skarai püspök (†1073) sírjában talált kehellyel.

Legrészletesebben G. Haseloff tárgyalta kelyhünket,¹⁹⁽⁹⁰⁾ aki a Tassilo-kehely monográfikus feldolgozásában a Hampelnél közölt fénykép reprodukcióját is ¹³¹hozza. Haseloff is azzal kezdi, hogy a Tassilo-kehely a legközelebbi rokona a „Petőháza bei Ödenburg”-i sírlelet kelyhe. Bár a fele amannak, alakjára nézve mégis teljesen azonos („entspricht diesem aber in der Form vollstaendig”). Ezt a hasonlatosságot az egy tagból készített talp és nodus, a cuppa és nodus közt alkalmazott gyöngyözött korong okozza. Hampel nyomán kelyhünket egykor aranylemezzel bevontnak írja, amely már csak nyomokban lenne meg. Elsőnek veti össze kelyhünk, szerinte nehézkes jellegű, szalagornamentikáját a Tassilo-kehely elegáns, könnyed szalagmintáival. Végző konklúziójában fontos szerepet juttat kelyhünknek. A Tassilo-kehelyhez fűződő kétségtelen formai és technikai (?) rokonsága alapján ugyanis azonos korúnak tartja őket. A petőházi kehely keletkezési helye – már csak felirata alapján is – Dél-Németország. A Tassilo-kehely évtizedek óta vitatott keletkezési helye szempontjából tehát a petőházi kehely a leg súlyosabb érv kontinentális eredete mellett.

Bella Lajos, a Cundpald kehely első tudományos ismeretetője

Stare Vrlike-n talált érdekes 8. századi nyugati füstölőedénnyel kapcsolatban *Ks. Vinski–Gasparini* említi kelyhünket²⁰⁽⁹¹⁾ az ismert 8–9. századi kelyhek sorában. Végül az Adorján Attila által mesterien restaurált kehelyről kapott új felvételt először egy bajor egyházművészeti kiállításon mutatták be. Rövid, Sopronból kapott új adatokra támaszkodó szöveg foglalkozott a lelőhellyel, lelőköörülményekkel és a kehely leírásával. Hangsúlyozták a Tassilo-kehelyhez fűződő rokonságot.²¹⁽⁹²⁾

¹³²A kutatástörténet rövid áttekintéséből kitűnik, hogy a kehely technikai vizsgálatával Bella óta behatóbban senki sem foglalkozott. A kutatók nagy része a nem pontos leírásra és a rossz fényképre volt utalva. Ezen, sőt magán az eredeti darabon, az 1959. évi restaurálás előtt a díszítések egy része pl. a cuppa szalagkerete alatti fonott háromszögek egyáltalában nem látszóttak, mivel az aranyozással együtt zöldrozsa takarta. A megtisztítatlan felületen több technikai részletet sem lehetett észlelni, a felirat is alig kibetűzhető.

Az eddigi kutatás kelyhünkkel kapcsolatban úgyszólván egyedül csak a Tassilo-kehelyhez fűződő formai rokonságát hangsúlyozta. A Cundpald-kehely feliratában, formájában, díszítésében és lelőhelyében rejlő, önálló, régészeti epigrafikai, művészettörténeti és történeti következtetések levonásával – néhány sejtésszerű gondolat felvetésén túl – adós maradt.

Névvel, felirattal ellátott koraközépkori nyugati kehely mindössze 4–5 maradt ránk eredetiben. Nem lesz tehát talán érdektelen a petőházi kehely saját jelentőségéhez mérten behatóbb vizsgálat alá vennünk.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon / A kehely

A kehely

A petőházi kehely, mint a nyugati egyházi kehelyek általában, formailag három részre tagolódik. Fő része a szokatlanul nagyméretű csésze (cuppa), ez alatt helyezkedik el a fogást megkönnyítő dudor (nodus), amely lefelé kiszélesedő tölcészerű talpon (pes) nyugszik. Technikai alkotórészei azonban – az általános középkori gyakorlattól eltérően – nem azonosak formai részeivel. Külön darab a cuppa, egyetlen darab a láb és a nodus, míg a két rész közötti kapcsolatot külön közgyűrű biztosítja, helyesebben takarja.

A kehely teljes magassága csak nehezen mérhető, mivel a nodus belsejében a cuppa csapolása kilazult s emiatt a csésze kissé ferdén áll, mozog. Eredeti magassága 11,8 cm.

A cuppa. Vörösrézről kalapált mély csésze. Oldalán oxidálódott és kimállott részeiből megállapítható, hogy a csésze öblösödése a felhúzás alkalmával túlságosan elvékonyodott, vastagsága több helyen nem éri el a 0,5 mm-t sem. A földben ezek a leginkább elvékonyított részek oxidálódtak át és pusztultak el. A csésze legvastagabb része a perem, a rézlemez átmérője itt 1,9–2 mm között váltakozik, tehát nem teljesen egyenletes. Hasonlóképpen vastagabb a csésze alja is, amely az alsó hajlat 1,2 mm-es vastagságától a legaljáig ismét 2 mm-re szélesedik. A méretek arra mutatnak, hogy egy eredetileg mintegy 2 mm-es rézlemezről kalapálták ki a kívánt alakot. A csésze peremét egyenesre reszelték.

A cuppa külső magassága 6,1 cm, belső mélysége 5,9 cm. A kissé derfomálódott csésze külső átmérői 8,85–9,10 cm közt váltakoznak.

A nyakgyűrű 3,3 cm átmérőjű, mintegy 3 cm magas öntött bronz karika, amelyet 21 enyhén domborodó gömbszeletből képzett gyöngysorminta díszít. Jelenleg lassan körbe forgatható.

A nodus és a talp. A nodust és a talpat egyetlen rézlemezről domborították. Ugyanabból a lemezből készült, mint a csésze, de mivel korántsem volt olyan mérvű nyújtásnak kitéve, sokkal masszívabb. A talp szélén a lemez megőrizte eredeti 1,9–2 mm-es vastagságát, de alighanem hasonló a helyzet a nodus tetején is. A talp és nodus együttes magassága 5,5 cm, a kissé ovális talp átmérői: 7,05–7,30 cm.

Mind a csésze, mind a talpra még az összeállítás előtt vésték rá a díszítést. A minták keretét először vékonyan bekarcolták, a háromszögletes szalagdíszeket keretező alapháromszögeket előre rajzolták. Utána következett a minták, **133**erősen közepes tehetségre valló, egyszerű bevésése. Gyakorlatlan kézre vall az is, hogy a csészén és talpon egymással szemben alkalmazott háromszöges mintákat sem sikerült teljesen összehangolni.

A kehely eredetileg valószínűleg csak a peremén és a talp szegélyén akarták szalagfonat mintákkal díszíteni. Felül 12, alul 11 mm széles sávban, 4–4 nem teljesen egyformán hosszú négyszögbe komponálták bele a szalagdíszet, felül 4, alul 3 szalagból fonott mintát. A háromszöges szalagdíszek csak ezután kerültek az egyes szalagmezőket elválasztó díszítetlen sávok közép-tengelyébe. – Feltehető, hogy a háromszöges minták eredetileg nem szerepeltek a tervezett díszítőminták közt. A túl egyszerűnek tűnő kehely sebtében

egészítették ki a szabványos szalagfonatoktól eltérő egyéni mintákkal. Rajzuk vékonyabb, óvatosabb; vonalvezetésük bizonytalanabb – nincs kizárva, hogy más kéz munkái, mint a szalagdíszek. Végül az összeállítás előtt került sor a felirat erőteljes bevésésére a nodus legnagyobb kiöblösödésén.

Kremsmünster. Tassilo-kehely

Ezután következett a kehely összeszerelése. A cuppa aljára mintegy $1,2 \text{ cm}^2$ -es négyszögben 4 db 5–6 mm hosszú és 3 mm-es kerek átmetszetű nitszöget forrasztottak. A nodus tetejét a szögeknek megfelelő négy helyen kilyukasztották. Majd a cuppa aljából kiálló szögek körül elhelyezték a közgyűrűt, a szögeket átbújtatták a nodus négy, kissé tágra sikerült szöglyukján (ezért lötyög a cuppa) és a nitek fejét megkísérelték elkalapálni. Ez azonban a 134 félgömbalakú, szűk nodus belsejében nehéz munka volt s valószínűleg eredetileg sem igyekeztek befejezni. Az összeerősítést ugyanis végül úgy oldották meg, hogy a nodusba olvasztott ólmot öntöttek, amelynek – reményük szerint – a szögeket és elkalapált fejüket körülfolyma, szilárdan össze kellett volna fognia a kehely három részét. Az ólom massa azonban idővel (lehet, hogy már csak a földben) oxidálódott és meglazult. Ma épp úgy, mint Bella idején, türelemmel

megforgatható – amikor is előtűnik az összeszerelés módját eláruló négy nitfej lenyomata, sőt maguk a nitek is láthatók – ki azonban nem vehető.

Az így elkészített kelyhet gondos tűzaranyozással futtatták be. Aranybevonat fedi a cuppa vízszintes peremét, külsejét, különösen vastagon a belsejét, a közgyűrű látható részét, a nodus-talpat, sőt vékonyan még a talp belsejét is. A vastag arany befutás leborította s mind a mai napig elfedi a réz megmunkálásának nyomait. Hogy az aranyozás az összeállítás után történt, azt világosan látjuk, ha a kilazult nyakgyűrű alá nézünk, ahol sem a nodus tetején, sem a gyűrű belső részein nincs aranyozás, – határa mindenütt a látható felülettel esik egybe.²²⁽⁹³⁾

Az aranyozás, mint a restauráláskor kiderült, keveset szenvedett. Az oxidált részekről eltekintve, csak a noduson – ahol az aranyozás természetsszerűleg a legvékonyabb volt – és a talpszegély egyik pontján láthatók korabeli sérülésből vagy oxidálásból származó kopások. A talpon levő durva karcolások nyilván a találáskor keletkeztek.

A csésze peremének három pontján, a perem alatt mintegy 2 mm-re a restaurálás előtt nem látható oxidálódott réz aklaszegek maradványai tűntek elő. Az egyik nitet rossz helyre ütötték, fejét kívül-belül elkalapálták és alatta 2 mm-el újabb aklaszöveget helyeztek el.

A nitszegek beverése jóval a kehely készítése után történt. Az aranyozást és a mintát durván áttörik, tehát semmiképpen nem a kelyhet készítő műhely kiegészítései. A nitek feje a csésze belsejében gondosan el van kalapálva, ügyesen el van tüntetve. Nem így azonban a csésze külső, látható oldalán. Itt a niteknek (a téves helyre ütött darabot leszámítva) nincs fejük, a friss, vadpatinás réz szögcsárák szemmel láthatóan le vannak törve, okvetlenül folytatásuk volt.

E nitek szerepe sok fejtörést okozott. A kehely peremét szegélyező csont vagy más borítást technikailag nem foghattak, ilyenre a gondosan aranyozott peremen nem is volt szükség. A megfejtés kulcsa az az ötlet volt,²³⁽⁹⁴⁾ hogy a nitek esetleg a kehely peremére utólag alkalmazott ékkő foglalatok felerősítésére szolgálhattak. E feltevést azonban a restaurált kelyhen nem lehetett valószínűsíteni, mivel az esetleges rekesz lenyomatok letűntek. Szerencsére az 1890-ben készült felvételen világosan kivehető volt az egyik szög körül egy 6 mm-es átmérőjű, szabályos kör alakú folt, – az egykori ékkőfoglat lenyomata!

A petőházi kehely tehát használata során újabb díszítéseket kapott. Fő nézetére két szalagközi sáv fölé, egy-egy háromszögalakú díszítmény középtengelyébe, kerek foglalatba zárt ékköveket szereltek. A harmadik, valószínűleg nagyobb méretű követ a két előző ékkővel bezárt háromszög csúcsában a kehely átellenes peremének közepén helyezték el.

¹³⁵Az ékkövekről eddig semmiféle leírás nem szólt. A nitvégek erőszakosan letört, szabálytalan végződéséből és újabb keletű vadpatinájából, valamint a kövek helye alatt két helyen is megfigyelhető enyhe horpadásból arra kell következtetnünk, hogy az ékkő foglalatokat a kehely előkerülése után erőszakkal feszítették, vágták le.

Kelyhünk technikai részleteit, az eredeti párhuzamok vizsgálata nélkül lehetetlen összevetni más kelyhekkel, márcsak azért sem, mivel leírásuk majdnem minden munkában különbözik, ami arra utal, hogy nem is foglalkoztak vele behatóbban.

Nem vitás, hogy a Tassilo-kehely szintén három részből (cuppa, nyakgyűrű, nodussal egy darabból levő talp) áll, éppúgy, mint a Cundpald-kehely, de összeszerelésükről a számomra elérhető irodalomban nincs

szó. anyaga Haseloff szerint szintén réz.²⁴⁽⁹⁵⁾ Megformálásával kapcsolatban azonban már egészen eltérő vélemények vannak. Braun az egészet öntöttnek írja,²⁵⁽⁹⁶⁾ Haseloff szerint csak a cuppa öntött, míg a láb és nodus egy darabból van kalapálva. Zimmermann szerint csak a talp kalapált, a nodus és a cuppa öntött,²⁶⁽⁹⁷⁾ amit Haseloff is képtelenségnek tart.²⁷⁽⁹⁸⁾

Amennyire a közölt jó részletfelvételekből látom, az egész kehely öntött darabokból áll. A cuppa, a nodus és a talp teljesen azonos keretező és térkitöltő mintái között ugyanis még az erősen nagyított felvételeken sem vehető észre semmiféle különbség; öntött mintákat vésővel így utánozni (és viszont) lehetetlen. Viszont valószínűleg utólag bevéssett (vagy utána vésett?) a talp szegélyén körbe futó főfelirat és a talp apostol alakjainak betű monogramjai – ez okozhatta a félreértéseket. Helyesen írja viszont Haseloff, hogy a képlemezek taúsírozása és a nielló díszek vésete későbbi a keretmintáknál, továbbá, hogy a felület aranyozása az utolsó stádium volt.

Mindebből a Tassilo és Cundpald kelyhek minden további összevetéséhez azt az alapvető szempontot kell leszűrünk, hogy *készítésük technikája nem azonos*: az előbbi, szalagornamentikájával együtt, mindenestől öntött, míg az utóbbi, nyakgyűrűjétől eltekintve, kalapált kézimunka vésett díszítésekkel. Ami technikailag közös köztük, az az öntött nyakgyűrű. Ez viszont nemcsak erre a két munkára, hanem számos más kora- és későközépkori kehelyre is jellemző.

Alább látni fogjuk, hogy a három technikai részből (cuppa, talppal egybetartozó nodus és öntött nyakgyűrű) álló kelyhek egyáltalán nem tartoznak azok közé a ritkaságok közé, mint azt a Tassilo-kehelyről író legtöbb művészettörténész véli. A különbségeket figyelembe véve tehát nyugodtan kimondhatjuk, ¹³⁶hogy a két kehely eddig ismételtelen feltételezett közös műhely mellett technikai érvek nem szólnak.

A formai hasonlóság sem feltétlen érv közös műhelyre, különösen ha az összehasonlítás tárgya a kor egyik, kivitelben és méreteiben (a Tassilo-kehely 27 cm magas) is csodálatraméltó, fejedelmi megrendelésre készült műremeke és Cundpald mesteri, de mindennapi használatra szánt alkotása. A formai hasonlóság csak arra bizonyíték, hogy egyik mester (vagy műhely) a másikat, vagy ami valószínűbb, mindkettő egy harmadikét-negyedikét – tehát adott terület és korszak általánosan használt típusát vette alapul.

Közvetlen összehasonlításra csak a két kalocsai kehellyel van módom. A réz és ezüst példány egyaránt kalapált, a nodus és a talp mindkettőnél egy lemezből készült. A nodus és a cuppa összeerősítése azonban a cuppa aljára forrasztott körgallér-szerű lemez és nodus köralakban nyitott lemezének egymásra hajlításával történt. A nyakgyűrű ezt a hajtogatást takarja el. Egyebekben a formára is különböző a két kis egyszerű kehely semmiféle kapcsolatban sincs a petőházi kehellyel.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon / A felirat

A felirat

A petőházi kelyhen – épp úgy, mint a közel egykorú kontinentális kelyheken – felirat található. A nodusra írt felirat azonban felettébb egyéni helyen szerepel, hasonlóra a legkorábbi keresztény kelyhektől kezdve egészen a késő középkorig nem ismerek példát.²⁸⁽⁹⁹⁾

A feliratot még az aranyozás előtt vésték be. A restaurálás után a megkopott noduson a betűvésetekben

épebben megmaradt aranyozás élénken előtűnt s ezzel a korábban nehezen kibetűzhető felirat jól olvashatóvá vált:

+ CUNDPALD FECIT

A feliratos mezőt a mester nem vonalazta körül, nem komponálta meg előre, mint az ornamenseket, emiatt kissé elszámította magát. Még a két első betűt 7 mm nagyra véste, már a következőtől 6 mm-esre módosította őket, míg a FECIT négy betűjét 5 mm-esre, utolsó betűjét pedig 4 mm-esre volt kénytelen kicsinyíteni, hogy kifussa a helyből.

Tipográfia. Feliratuk típusa Bella és Hampel maiusculának írják, ami forma szerint így is van, mégis egy nem éppen lényegtelen részletkérdést nyitvahagy. A feliratban szereplő *u* és *e* betű ugyanis nem capitalis, hanem a késő antik uncialis írás két kurzív betűje.

A felirat többi betűje kétségtelenül a római capitalis írás maiuscula quadrata betűiből, illetve azok sajátos későrómai-koraközépkori változatából áll. Az utóbbira elsősorban a *v* keresztszáras *A* betű utal, amely görög hatásra a 4. században alakult ki és terjedt el a nyugati tartományokban.²⁹⁽¹⁰⁰⁾

A feliratunkban szereplő *u* és *e* típus 4. századi római uncialis kéziratokban tűnik először fel, onnét kerül át a koraközépkori uncialis minuscula, majd ¹³⁷a karoling minuscula írásba.³⁰⁽¹⁰¹⁾ Ez a két betű azonban együttesen nem szerepel kontinentális maiuscula feliratokon.

Az egyetlen koraközépkori maiuscula abc, amelyben éppen ez a két uncilis kurzív betű állandó jelleggel szerepel az angolszász,³¹⁽¹⁰²⁾ amely a római capitalis és uncialis írás sajátos keveredéséből keletkezett.³²⁽¹⁰³⁾ Feliratunk tehát valóban maiuscula, de ami a vizsgálatnál nem lényegtelen: *jellegzetes angolszász maiuscula*.

Angolszász írás egy koraközépkori ónémet mester alkotásán, azt hiszem, csak egy helyen képzelhető el: Bajorországban. A 7–8. században a kontinensen tevékenykedő angolszász missziós csoportok (Suidbert, Ewalde, Lepuin, Wilfrid, Willibrord a szászoknál és a frank birodalom területén) közül csak a Winfrid vezette könyvelhetett el vitathatatlanul nagy sikert. Winfrid–Bonifatius a pápa megbízásából a frank hatalomtól csak lazán függő Odilo bajor herceg országában a 730-as években sikerrel szervezte meg a Rómának alárendelt bajor egyházat és püspökségeket. Több mint valószínű, hogy az angolszász írás az angolszász térítők nyomán honosodott meg Bajorország egyházi központjaiban, helyesebben csak itt terjedt el, mivel a frank birodalom határán belül a későantik capitalis és féluncialis írások uralkodtak ekkoriban.

Az angolszász abc bajor földön sem lehetett hosszú életű. A bajor egyház az ír Virgilius és kísérete megérkezésével, majd Virgilius püspökké szentelésével (767) csakhamar erős ír hatások alá került, 788-ban pedig a frank birodalmi egyház része lett. Az az angolszász iskolázottságú kéz, amely kelyhünk betűit írta, tudományát 739–767, de mindenesetre 788 előtt sajátította el, mert ettől az időtől kezdve a karoling írásrendszer bajor földön is uralkodóvá válik.

Ha megvizsgáljuk a 8–10. századi kelyhek perem és talp feliratainak betűtípusait, akkor láthatjuk, hogy valamennyi a római maiuscula írás valamelyik változata. A werdeni Ludger-kelyhen³³⁽¹⁰⁴⁾ későrómai rustica felirat (788), a St. Martin des Champs-i³⁴⁽¹⁰⁵⁾ és Leimon-i³⁵⁽¹⁰⁶⁾ kelyheken klasszikus quadrata felirat van. Még legközelebb áll kelyhünkhöz a kremsmünsteri Tassilo–Liutpric szöveg,³⁶⁽¹⁰⁷⁾ amely a későantik maiuscula feliratok egyik ismert változata. *D*, *E*, *F*, *V* quadratai mellett a jellegzetesen későantik *A*-val együtt szögletes *I* és *O* betűk fordulnak elő benne, amelyek szintén keleti, görög capitalis

előzményekre mennek vissza. Ez a maiuscula abc nyugaton a koraközépkorban általánosan elterjedt, így pl. a skárai dómban 1072-ben eltemetett Adalvard püspök sírkelyhén³⁷⁽¹⁰⁸⁾ ennek a típusnak egyik változata van.

Visszatérve a Tassilo-kehelyhez, láthattuk, hogy főfelirata a későrómai maiusculák egyik kontinentális változata, ami kelyhünkkel összevetve ismét más műhelyre, sőt más iskolázottságra és szellemre utal. Ezen az sem változtat, hogy a Tassilo-kelyhen valószínűleg két kéztől származó feliratot sejtethetünk. A cuppán Krisztus alakja és a talpon az apostolok mellett bevésített név kezdőbetűkből az ismétlődéseket nem számítva nyolc betűt ismerhetünk meg.³⁸⁽¹⁰⁹⁾ Ezek közül vésetét tekintve az I, T és különösen a P emlékeztet a petőháziakra, ezzel ¹³⁸szemben klasszikus quadrata az A. A rokonság tehát csak azokra a betűkre terjed ki, amelyek az angolszász abc-ben is azonosak.

A *név*. A kehely leírásában a legnagyobb bizonytalanságot a nodusra vésett név olvasatában tapasztalhatjuk. Az ötvösmű kiállítás katalógusa, az első két betűt quadrata classicanak nézve SCINDPALD alakban közölte a feliratot, – ez a tévedés 12 évvel később Pulszky-nál is megismétlődik. Bella 1890-ben még Cundpaldot olvasott és a nevet ebben az alakban vetette össze a germán Cundpald, Cundopald és Cunopald nevekkal. Ez a C kezdőbetűs alak azonban alighanem Hampel szerkesztői javítása volt a cikkben, mivel Bella két évvel később megjelent eredeti szövegében Gundpald olvasat szerepel, amelyet a Gundbald stb. nevekkal vetett össze. 1895. évi beszámolójában is GUNDPALD nevet említ.

A Cundpaldus – Cundpald név olvasatot következetesen csak Hampel használta. Foerk pl. kettévágta a gordiusi csomót, amikor szövegében egyenesen Gundbald kehelyről ír, míg rajzos tábláján Cundpald felirat szerepel. A későbbi magyar irodalom (Gerevich, Csatkai, Radnóti) mindig Cundpaldot olvasott, míg a külföldi munkák (Zimmermann, Braun, Falke, Haseloff) következetesen Gundpald, sőt Gundbald alakot írtak.

A Gundbald alak a német kutatók helyes nyelvérzékét dicséri. A név ugyanis az ófelnémet gund-Kampf és bald-kühn (balden=Mut fassen, mutig sein) szavak összetétele, s magyarra kb. harcrakész, harcratermet névvel lehetne átültetni.

A négy két tagja más-más nevek részeként már a legkorábbi ófelnémet névsorokat és glosszákat tartalmazó délrajnai-frank nyelvű weissenburgi oklevelekben, a keleti-frank dialektusban írott lorschei, fuldai oklevelekben és a hammburgi határjárásban gyakran szerepel.³⁹⁽¹¹⁰⁾ A mi nevünkkel is találkozunk már a 8. században lorschei oklevelekben pl. Gumbald (782), Guntbold (735).⁴⁰⁽¹¹¹⁾ Nyugati-frank területen 830 körül egy Guntbold nevű szerzetesről esik szó,⁴¹⁽¹¹²⁾ aki Jámber Lajost segítette Lothar fogságában, 841-ben pedig a királyt fogadó méltóságok között van egy Guntbold.⁴²⁽¹¹³⁾

Nem kétséges tehát, hogy a név helyes ófelnémet alakja a frank nyelvjárásokban szereplő Guntbold–Gundbold–Guntbald.

A restaurálás után fény derült ennek a kétes olvasatú kezdőbetűnek a helyes alakjára is. A szövegkezdő C egy kisebb sérülés miatt korábban valóban G-nek volt nézhető. Az előtűnt aranyozás-nyomok azonban világosan C mellett szólnak, a felirat másik C-jéhez teljesen hasonló alakban. A petőházi kelyhen tehát félreérthetetlenül Cundpald alak szerepel.

Az egykorú frank évkönyvek az utolsó bajor herceg feleségét mindig „Liutberga Deo odibilis” néven⁴³⁽¹¹⁴⁾ átkozzák. A Tassilo kehely felirata viszont a hercegnőt „Liutpirc virgo regalis” néven magasztalja. Liutpirc és Liutpurga néven szerepel neve a salzburgi S. Peter monostor Liber confraternitatum vetustior-jában

is.⁴⁴⁽¹¹⁵⁾

139 Ugyanazt a különbséget látjuk tehát, mint feliratunkon: a *b* helyett *p*, a *g* helyett *c* alakot. Ez a különbség a 8. századtól kezdve megfogható bajor dialektusra jellemző. A nyugati germán nyelvjárásokból kialakuló ófelnémet frank dialektus mássalhangzó rendszeréhez képest a bajor *t*. között a következő eltéréseket mutatja: *b* helyett *p*, *d* és *th* helyett *d*, *g* helyett *k* (*c*), *nt* helyett *nd* áll.⁴⁵⁽¹¹⁶⁾

Ez a bajor mássalhangzó rendszer freisingi, wessobrunni, regensburgi, salzburgi okiratok és évkönyvek tanúsága szerint a 8. században már teljesen kialakult és általános, törvényszerű gyakorlatnak örvendett.

A bajor neveket tartalmazó salzburgi Liber confraternitatum 8–9. századi adatai közt a név leggyakrabban a *mi Cundpald* alakunkban⁴⁶⁽¹¹⁷⁾ fordul elő. Ritkább a *Cunpald*, *Cundpold*, *Cundpalt* alak,⁴⁷⁽¹¹⁸⁾ ezzel szemben számtalan esetben előfordul nevünk két összetevője *Cundher*, *Cundhar*, *Regenpald*, *Isanpald* stb. nevekben. A név összefoglaló vizsgálatából kiderül, hogy a 8–9. században kizárólag ezekben az alakokban fordul elő a bajor forrásokban,⁴⁸⁽¹¹⁹⁾ míg a *Guntpold*, *Gundopold* stb. alak csak a 10–12. században tűnik fel.

Oklevelek tanúsága szerint a *bald*, *pald* alak helyébe a karoling uralom kezdetét jelentő 788-tól kezdve inkább a *bold*, *pold* terjed el,⁴⁹⁽¹²⁰⁾ ami a névalak korai, – még az önálló bajor hercegség ideje alatt használt formájára utal.⁵⁰⁽¹²¹⁾

A petőházi kehely *Cundpald* neve tehát nem hibás olvasat, nem téves és helyreigazítandó felirat, hanem 8–9. századi szabályos bajor mássalhangzós alak. Egyúttal a legfontosabb bizonyíték arra, hogy a kehely készítője bajor mester volt.

A felirat szerepe és jelentősége. Kelyhünk feliratával kapcsolatban több kutató a „sors iróniájaként” említi, hogy míg a Tassilo-kehely mesterét nem ismerjük, addig a szerény kis petőházi kehelyre elég szerénytelenül rávéste mestere⁵¹⁽¹²²⁾ a nevét. Azt hiszem, nincs okunk emiatt sajnálkozni, de nem is követhetjük **140** elődeinket a „sors iróniájának” útján, ami azt árulja el, hogy a kelyheket a kor ötvös- és kovácművészetéből kiragadva, csupán egymáshoz viszonyítva vizsgálták. Ha ilyenformán nézzük őket, akkor az első ötvösnévvel szignált kelyhek feltűnése oly késői,^{51a(123)} hogy kár is rá szót vesztegetni. A *Cundpald* fecit felirat különös öntudata azonban a valóságban szervesen illeszkedik bele abba az összképbe, ami részletvizsgálataink során lassan kibontakozik. A római kora császárkor művészi és mesteri öntudata, amely egyúttal cégjelzésnek és reklámnak is szolgált, a későcsászárkornak az egyéniséget mindinkább háttérbe szorító légkörében, majd a kereszténységnek a szent tárgyakkal kapcsolatos minden profán hivatkozást elítélő személytelen ideológiájában lassan, szinte nyomtalanul eltűnik. Az egykori római birodalom mindkét felében századok múlnak el úgy, hogy remekművek sorozatának alkotóiról mit sem tudunk, úgy, hogy ebben a sötétségben legfeljebb néha-néha villan fel egy-egy művésznév, nem is mindig a legnagyobbak. Ez a személytelenség válik általánossá a koraközépkori egyház legtevékenyebb leányainál, az ír-skót angolszász egyházaknál, amelyek a germán Európa misszionáriusaivá válván ugyanezt a művészi alázatot képviselik. Így érthető, hogy nem is ismerjük a kor egyházi ötvös remekeinek az Ardagh és Tassilo kelyheknek a mestereit, mint ahogy egy-két kivétellel az ír és angolszász kódexek másolóiról és miniátorairól sem tudunk semmit.

Az Ardagh és Tassilo kehely egyházi alázattal átitatott készítőivel szemben *Cundpald* mester felirata valami olyan barbár öntudat megnyilvánulása, ami eleve kizárja, hogy mestere a latin, ír vagy angolszász szerzetes művészek egyik kezdő, szerény bajor tagja lett volna.

Barbár öntudatot írtunk, s valóban erről van szó. Gyökerei visszanyúlnak a germán későrómai korba, tehát arra az időre, amikor a Birodalomban magában már kezdenek eltűnni a mesternevek, helyesebben a névvel jelölt alkotások.

A gallehusi arany rütonok mestere Hlevagastis méltán volt büszke művére, – ő nyitja meg a germán ötvösművészek hosszú sorát.⁵²⁽¹²⁴⁾ Nemcsak alkotásaikra büszkék, hanem arra is, hogy írni tudnak, runát vésni, mint a norvégiai einangi Gundagastis a 4. században, vagy a freilaubensheimi fibulák Boso-ja az 5–6. században. Büszkék is maradtak rá egészen a keresztény korszakig, amikor a viking runákat lassan kiszorítja a latin betű. A nevek gyakori szereplése mindenféle feliraton egyúttal a nekik tulajdonított mágikus erőt jelzi.

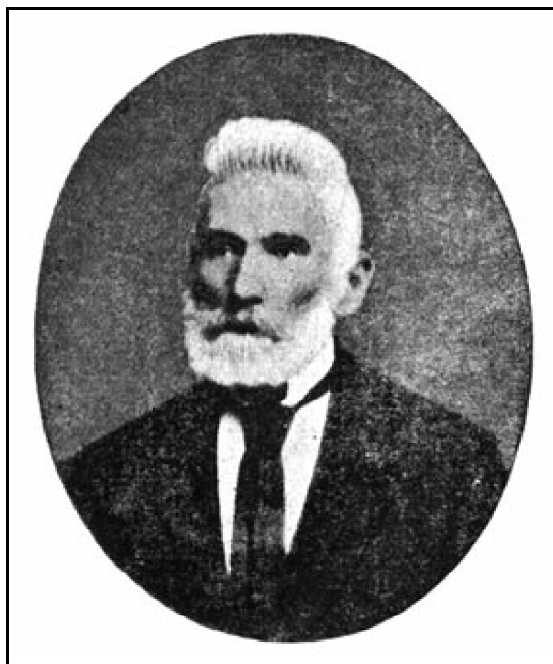
Hlevagastis igazi utódai a koraközépkori germán ötvösök és kovácsok. A 7. században a gondofri Daniel-csaton⁵³⁽¹²⁵⁾ „Suggiricus fecit”, a la balmei orans-csaton⁵⁴⁽¹²⁶⁾ pedig „Achulaus fecit” felirat jelzi a germán, illetve keresztény (görög) nevű burgund mestert. A 8. századi St. Mauricei ereklyetartón két burgund mester is szignálta nevét „Undiho et Ello ficerunt”. A 8–10. században különösen angolszász mesterek híresek névvel szignált alkotásaikról, pl. Billfrith a Cutbercht-evangelium ötvöse vagy a híres fegyverkovács Ulfberth.⁵⁵⁽¹²⁷⁾ Egy exeteri kard keresztvasán Leofri/c/mefec/it/ felirattal⁵⁶⁽¹²⁸⁾ találkozunk, az acheni dóm „Nagy Károly vadászkésének” ¹⁴¹nevezett angolszász scramasaxán +BYRTHSIGEE mec fecid szövegű⁵⁷⁽¹²⁹⁾ nem éppen klasszikus helyesírású latin szöveg ékeskedik (a mec azonban angolszász nyelven van), úgyhogy szinte megnyugtatónak érezzük, amikor legközelebbi rokonán a sittingbournei scramasaxon mestere már inkább angolszász nyelven véste be a + Biorhtelm me forte azonos jelentésű formulát.⁵⁸⁽¹³⁰⁾ Az ugyanerre az időre tehető trondhelmi angolszász bőr törtokon megmaradt... ic mefec/it/ felirat ismét latinul van.⁵⁹⁽¹³¹⁾

Hogy itt mennyire germán mestergyakorlattal állunk szemben, arra álljon itt végül a milanoi S. Ambrogio Angilbert oltára, amelyet 824–859 között Wolvini Magist Phaber készített.⁶⁰⁽¹³²⁾

Ez a néhány sebtében kiragadott példa, azt hiszem, rávilágít egymásra. Mindenek előtt láthatjuk, hogy Cundpald mester nemcsak nevében bajor, de ötvös gyakorlatában is germán. Kereszténysége más töből fakadt, mint amit a ionai Virgilius és ír szerzetesei igyekeztek Salzburgban meghonosítani. Az új szellem méltó képviselője, a Tassilo-kehely mellett a Cundpald még a régit, a még csak felületesen kereszténnyé tett bajorságot képviseli.

De azt hiszem, még valamit elárul a felirat. Cundpaldnak aligha volt első munkája ez a kehely, eredeti foglalkozása ötvös, kovács vagy ékszerműves lehetett. Ellenben nagy valószínűséggel gondolhatjuk, hogy első egyházi megrendelése lehetett s a munka sikeres elvégzésének öröme került rá a régi germán ötvös-szokás szerint a + Cundpald fecit felirat.

(Folytatjuk)

Paúr Iván, a Cundpald kehely első tulajdonosa

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Horváth Zoltán: A Sopron megyei községek titkos számadásairól*

142 Horváth Zoltán: A Sopron megyei községek titkos számadásairól⁽¹³³⁾

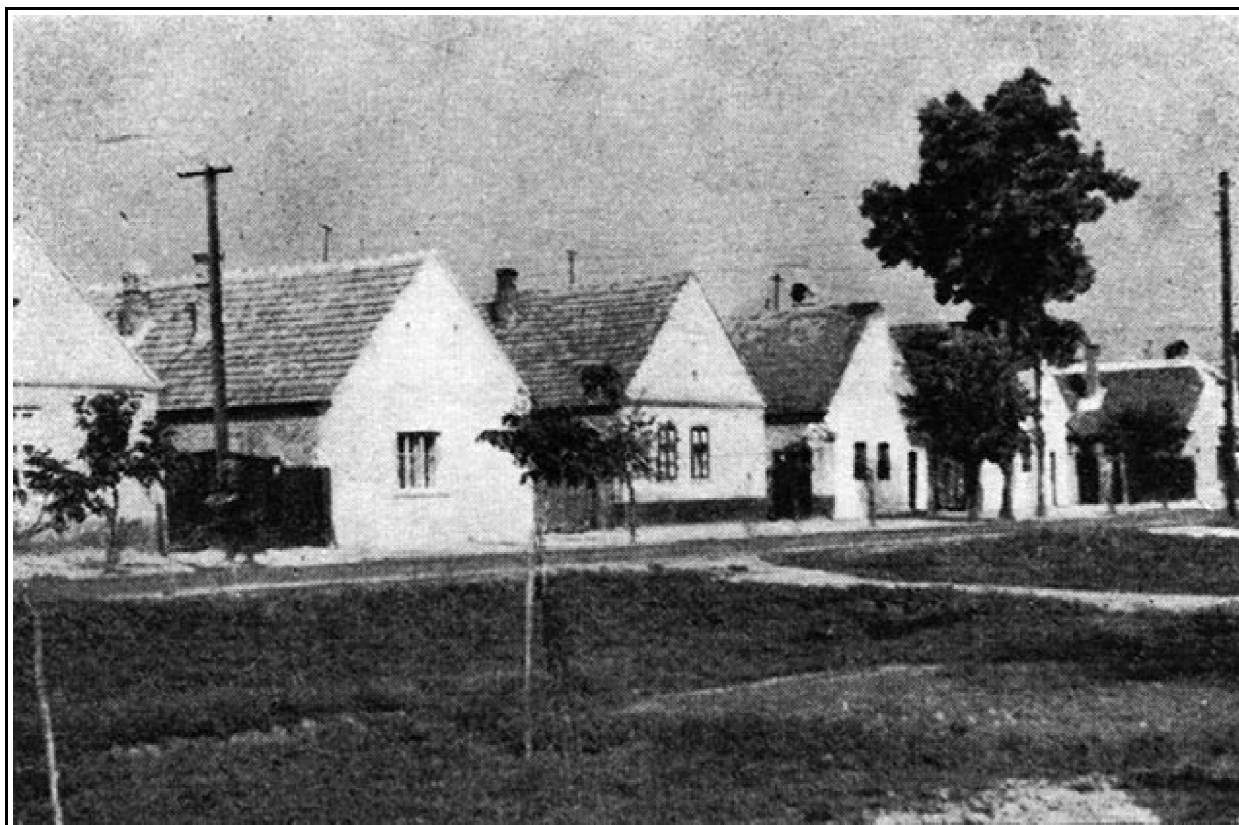
A jobbágyság antifeudális harcának szerves részét alkotta a községi önkormányzati jog biztosításáért folytatott küzdelem. A jobbágyság szervezete ugyanis – amely egy-egy település, falu lakosságát fogta össze – 1848-ig a földesúri joghatóság alá tartozott s azon keresztül kapcsolódott a megyéhez. E két felettes szervhez való viszonyát törvények és megyei rendszabások (statútumok) szabályozták.⁽¹³⁴⁾ A község életébe a földesúri befolyás, az állami adó beszedésétől eltekintve, maradéktalanul érvényesülhetett. A község lakossága pl. évenként csak az ő három jelöltje közül választhatta bíróját, sőt a földesúr, ha ez neki úgy tetszett, a bírót tisztségétől év közben megfoszthatta és büntetéssel sújthatta. A földesúr feladata volt a községi bíró számadásának évenkénti átvizsgálása is. E befolyás korlátozása, ill. a feudális joghatóság felszámolása évszázados vágya, törekvése volt a község lakosságának. A reformkorban az osztályellentétek kieleződésével parasztságunk nyíltan fel is lépett a szabad bíróválasztási jog megszerzéséért, ez a küzdelem vált az önkormányzati harc fő formájává. Ezzel párhuzamosan a községi élet valamennyi területén – pl. bíraskodás, a községi vagyonnal való szabad rendelkezés stb. – jelentkeztek az önállósulási törekvések. A községi elöljáróságnak pénzre is szüksége volt, hogy akaratának érvényt szerezhesen. Az anyagi bázist a községi jövedelem egy részének eltitkolásával szerezte. A titkos bevételek szolgáltak azután fedezetül olyan kiadásoknak, amelyeket a földesúri és a mindinkább előtérbe kerülő megyei joghatóság szigorúan tiltott. A bírák a hivatalos számadásba nem vett bevételekről és kiadásokról külön „titkos, magányos” számadást vezettek; vagyis kettős könyvelés folyt. A bírót titkos számadása bármikor igazolhatta elöljáró társai vagy a falu előtt, hogy miképpen sáfárkodott a község jövedelmével. Viszont súlyos büntetés várt a bíróra, ha a

titkos számadás vezetése a felettes szervek tudomására jutott. Sopron megye 1823. évi statútumában többek közt ezt olvashatjuk: „A Helység Biráinak, Elöljáróinak és Nótáriusainak (jegyző) két esztendeig tartandó Vármegyei Tömlöcz és mindegyik esztendőben kinyerendő 50 páltza büntetés (terhe) mellett, keményen tilalmaztatik, hogy a contributionális (állami adó) és a rendes község cassáján kívül még egy harmadik, alattomos cassát tartson.”²⁽¹³⁵⁾ A feljelentő száz forint jutalomban részesül, amelyet a bíró, ill. az előjárók és a jegyző fizet meg. A szigorú rendelet azonban nem félemlítette meg a bírakat, mert – amint látni fogjuk – több községben tartottak titkos pénztárat és vezettek titkos számadást. A titkos bevételekről és tiltott kiadásokról szóló feljegyzések ma értékes forrásul szolgálnak a jobbágyközségekben lezajlott mindennapi élet és szokások, valamint az önkormányzati törekvések megismerésének.

143Lássuk, minek köszönhették az előjárók, hogy a jövedelmek egy részét eltitkolhatták?

A földesúr általában elhanyagolta a számadások rendszeres és alapos felülvizsgálását. Érthető, mert a községi haszonvételekben anyagilag érdekelve nem volt, ezért a számadások megvizsgálására nem fordított elég gondot. Gyakran a számadásokat azok a földesúri tisztek vizsgálták felül, akik maguk is részesültek a tiltott kiadásokban. A vizsgálat után a számadás egyik példánya a „földesúri”, a másik a községi „irattárba” került, úgy is írhatnók, hogy a „feledés homálya” borult rá. Előfordult, pl. Csapod,³⁽¹³⁶⁾ Alsópulya⁴⁽¹³⁷⁾ község esetében, hogy évekig nem vizsgálták meg a számadásokat. Németkeresztúron (Deutschkreutz) is nyolc éven át nem történt számadástétel.⁵⁽¹³⁸⁾ Szécsény község bírái pedig öt éven keresztül nem is készítették számadást.⁶⁽¹³⁹⁾ A hanyag földesúri ellenőrzés lehetővé tette még azt is, hogy a bírák tiltott kiadásait is a „rendes” számadásba foglalják. Általános jelenség volt, hogy kiadásait nem megfelelő nyugtákkal igazolták, „hanem egyedül a helységnek vagy az előjáróknak általános” bizonyításával – állapította meg Sopron megye gazdálkodó-választmánya.⁷⁽¹⁴⁰⁾ Így pl. a vitnyédi előjárók is az 1842. évi rendes számadásukban az iskolaház építéséhez szükséges deszkára kiadásként 600 ft-ot tüntettek fel, viszont – a jegyző szerint – 80 szál deszkát á 1 ft-ért és 28 szálát á 1,30 ft-ért vásároltak, a többi pedig evésre-ivásra költötték.⁸⁽¹⁴¹⁾ – Felsőbb fokon, a megyei gazdálkodóválasztmány csak időközönként vagy panasztétel esetén vizsgálta meg a számadásokat. A választmány 1838-ban több község számadását átvizsgálta és megdöbbenve tapasztalta, hogy „egy bíró sem vezette számadásait a vármegye – 1823. évi – végzésének megfelelő pontossággal.”⁹⁽¹⁴²⁾ Végül is megállapította, hogy a gyakori visszaélések nem annyira a „helybeli bíró és jegyző, mint az uradalom hibájából, s gondatlan elmulasztásaiból” származtak. A választmány javaslatára **144**aztán a megyegyűlés 1823. évi rendszabását megújította, amelyet részben az 1836. évi IX. törvénycikk „végrehajtási utasításának” tekinthetünk. Két lényegesebb utasítást tartalmaz az új, 1836. évi rendtartás. Az egyik, hogy a földesurak a számadás megvizsgálásakor ne csak a bevételt hasonlítsák össze a kiadással, hanem kérdezzék meg a lakosokat is, nem volt-e több jövedelme a községnek, mint amennyit az előjárók számadásba vettek. A másik, hogy a szolgabírák a számadás megvizsgálását elmulasztó földesurat jelentsék be a megyei közgyűlésnek.¹⁰⁽¹⁴³⁾ Lényegesebb javulás azonban nem következett be a számadások vezetésében, mert 1846-ban a megyei közgyűlés ismét foglalkozni kénytelen a régi rendszabályok megújításának gondolatával. A fent említett két megyei rendszabásból, méginkább az 1836. évi IX. törvénycikk megalkotásának országgyűlési vitaanyagából kitűnik, hogy az uralkodó osztály a földesúri joghatóságot még a megyei szervezet javára sem óhajtotta csökkenteni. A községi bírák számadásainak átvizsgálását továbbra is a földesúr kötelességévé tette, hogy ezáltal is erősítse az egyébként már bomlófélben levő kapcsolatot a földesúr és jobbágy között, az ún. „patriarchális nexus”-t.¹¹⁽¹⁴⁴⁾ Viszont a földesúri joghatóság a községi szervezet munkájának ellenőrzésére éppen úgy alkalmatlan volt, mint a bíráskodási funkció gyakorlására. A földesúr elsősorban a bírónak úrbéri ügyekben való tevékenységét kísérte figyelemmel, sőt visszaéléseit is elnézte, ha érdekeit maradéktalanul kiszolgálta. Úriszéket pedig 1836 után nem szívesen tartott, mert úrbéri perben nem

ítélkezhetett és költséges volt számára.¹²⁽¹⁴⁵⁾

Vitényédi utcarészlet. 1963. Adorján Attila felvétele

A hanyag földesúri ellenőrzés tehát nagymértékben lehetővé tette, hogy a községi bírák titkos bevételekhez jussanak. Az ellenőrzésre benyújtott számadások meghamisítása azonban a titkos bevételek biztosításának nem kizárólagos formája volt. Jelentős összeghez jutottak az előjárók a kisebb, ún. alkalmi jövedelmek eltitkolásával is. A csekély jövedelemmel rendelkező előjárók pedig az önkényes adókivetéshez folyamodtak. A lándzséri zselléreket az ottani bíró „évenkénti 17 ft külön adóval” terhelte meg.¹³⁽¹⁴⁶⁾ A haracsonyi bíró is 1847–1850-ben „különféle szükségek fedezésének ürügye alatt” 1010 ft-ot gyűjtött be titkos pénztárába.¹⁴⁽¹⁴⁷⁾ A gazdálkodó-választmány 1838. évi jelentéséből arról értesülünk, hogy a titkos bevételek gyarapítására a vagyonösszeírás is módot adott. Az előjáróság ugyanis a község lakosságának valamennyi vagyontárgyára pontosan kivetette az adót, viszont a hivatalos vagyonösszeírásból több adókivetés alá eső objektumot kihagyott.¹⁵⁽¹⁴⁸⁾ Ily módon pl. a vitényédek az 1840–1843. évben közel 1200 ft-ot vettek be titkos pénztárukba.¹⁶⁽¹⁴⁹⁾ Helyenként még a földesurat illető bevételekből is került a községi titkos pénztárba. A kismartoni uradalom tiszttartója 1845-ben állapította meg, hogy a szentgyörgyi előjárók 1839/1840-től, Leeb Józseftől évenként 12 ft 15 krajcárt füstpénz és egyéb úrbéri tartozások fejében „beszedtek és az általuk Ugy nevezett mellékes számadásba (Extra Rechnung) vettek.”¹⁷⁽¹⁵⁰⁾

Az alkalmi bevételek olyan jövedelmi forrásból származtak, amelyek a paraszti gazdálkodást kiválóan ismerő szakember figyelmét is könnyen elkerülték. ¹⁴⁵A csepregi előjárók – az árulkodó jegyző szerint – „a város marháit alatt gyűlt trágyát” adták el 30 ft-ért, a Hidakhoz vágott és faragott fának forgácsát 30

forint körül, ölfát a város ölfájából s tuskókat, ezekből több pénzt vettek be és nincsenek világos számadásban.”¹⁸⁽¹⁵¹⁾ A vitnyédiek alkalmi bevételei a községi határ, ill. legelők gazdagságáról árulkodnak. Az Ausztriába szállító németkeresztúri zsidó kereskedők állataiknak dús legelőt a vitnyédi határban találtak. Valóban Vitnyéd határában 728 hold szántó mellett 1091 hold rét és 264 hold legelő volt.¹⁹⁽¹⁵²⁾

A titkos bevételek közt az alábbi tételeket találjuk:²⁰⁽¹⁵³⁾

Cseri Rétért Kereszt Uri (Burgenland) Zsidótul 100 ft.

Kereszt Uri Adám Zsidó Birkáitul egy hétre 14 ft.

Ugyanannak ökrei után 42 ft., birkáktul egy hétre 6 ft.

Kereszt Uri Czinder Birkáitul 1839-ik Évre 20 ft.

Vitnyéd. Parasztudvar. 1963. Adorján Attila felvétele

Rózemberger zsidótul két órára fübér 5 ft.

Hajtó Marháktul két izben 8 ft.

Fehér vári hajtó Marháktul sűrű legelőért 5 ft. stb.

A legelőben szegény községek lakosai is gyakran terelték állataikat a vitnyédi határba:

Röjtöki Hertelendi Urtól téli Birka Páscumért 70 ft.

Röjtöki Plébánus Urtul és Mestertul fübér 15 ft.

Pethőházi Horvát Jánostul fübér 10 ft.

Széplaki Hornyák Antaltul 3,54

Süttöri Perek Szabótul 2 ft. stb.

A határban évente a Répce vize „árjaival sok kárt okoz”-ott,²¹⁽¹⁵⁴⁾ viszont sás árából, csupán az 1840. évben, az alábbi összegek folytak be a titkos pénztárba:

Kisfaludi Hertelendi Jósefftul Dudás béli Sásért 300 ft.

Vitnyédi vendégfogadóstul 90 ft.

Tóth István Jánostul Sás Osztlért 50 ft.

Harminc gazdától sás áraban á 3 ft, összesen 90 ft.

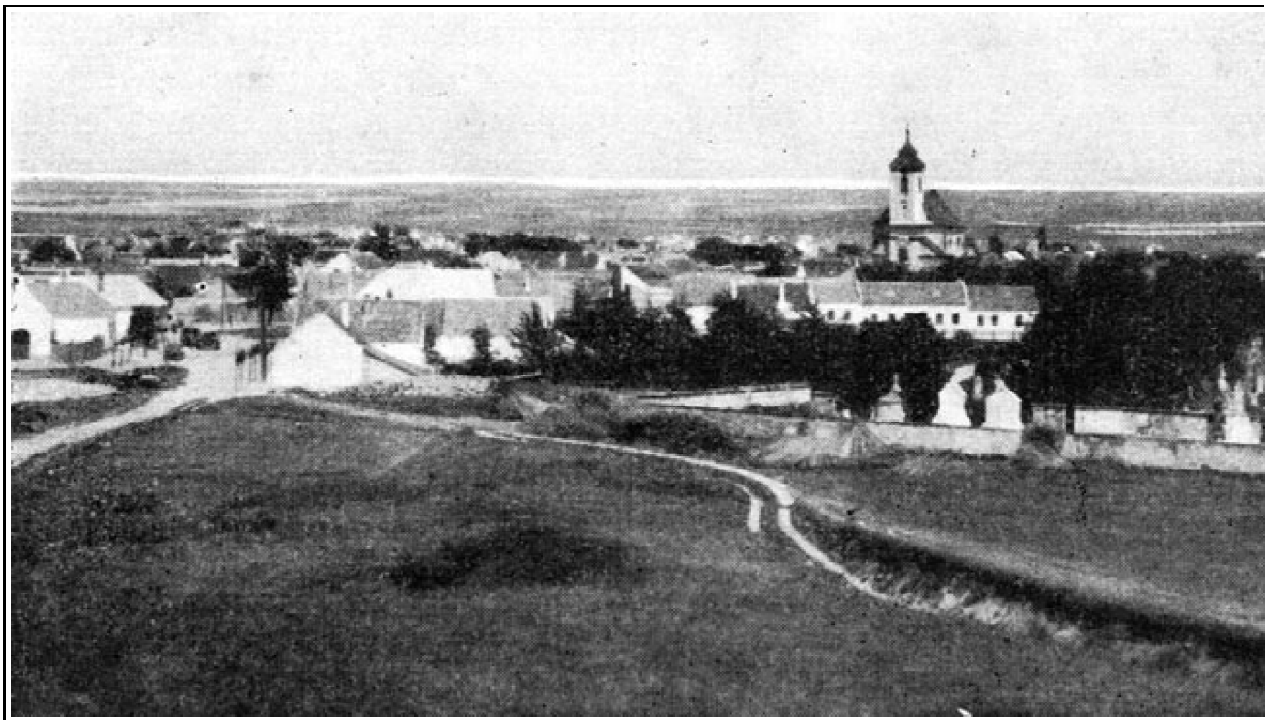
¹⁴⁶Vitnyéden büntetés pénzből 1840-ben 32.20 ft került a titkos pénztárba, mert az iskola építésekor 14 lakost földéfa lopáson tetten érték és megbüntették az elöljárók.

A vitnyédi elöljárók az 1840–1843. évben összesen 5229 ft 48 kr-hoz jutottak, ebből a megyei számvevő viszont csupán 251 ft-ot ismert el jogos kiadásnak. Így az elöljárók 4978 ft 48 kr-ról tartoztak felelni. A fentiekből kitűnik, hogy egyes községi elöljáróságok titkos pénztárában jelentős mennyiségű pénz volt.

Kérdés, mire költötték el az elöljárók a titkon begyűjtött pénzt. A kiadásokat két nagy csoportra oszthatjuk: kocsmai eszem-izsom és ajándékozásokra. Az ilyen jellegű kiadásokat a megyei joghatóság az említett 1823. évi rendtartásában szigorúan tiltotta és ha ezeket a bírák rendes számadásukba foglalták, kártérítésre kötelezte őket. Vajon sikkasztónak kell-e tartanunk a vitnyédi elöljárókat, ill. mindazokat a községi bírákat, akik titkos számadást vezettek? Szerintünk a községi bíró csak akkor követett el sikkasztást, ha a község jövedelmeit saját hasznára, gazdagodására fordította. A tiltott kiadások zöme azonban – amint látni fogjuk – egészen más célt szolgált. Sikkasztott a fertőszentmiklósi²²⁽¹⁵⁵⁾ bíró és a nagymartoni jegyző.²³⁽¹⁵⁶⁾ Az előbbi helyen 1475–, az utóbbi helyen 1300 ft kártérítést követelt a falu lakossága. Sikkasztott és öngyilkosságot követett el 1837-ben a peresznyei jegyző.²⁴⁽¹⁵⁷⁾ Sikkasztás miatt vette „zár alá” a vármegye a bíró, ill. jegyző vagyonát: Nagybarom,²⁵⁽¹⁵⁸⁾ Szentgyörgy,²⁶⁽¹⁵⁹⁾ Locsmánd²⁷⁽¹⁶⁰⁾ és Derecske²⁸⁽¹⁶¹⁾ községben is. Az itt felsorolt községi bírák közül egyik sem vezetett „titkos” vagy „magányos” számadást. A titkos számadások kiadási tételei azt bizonyítják – még a kocsmai és ajándékozási költségek is –, hogy elsősorban a falu érdekét, javát szolgálták és az így szerzett előnyökből a községi elöljárók csak közvetve részesültek. Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy a titkos számadást vezető bíró vagy elöljáróság minden esetben csak a község érdekeit tartotta szem előtt.

A titkos számadásba foglalt kocsmai kiadások közt különbséget aszerint kell tennünk, hogy abban a falu lakossága is vagy csupán az elöljáróság részesült-e. Az utóbbi esetben sem vádolhatjuk az elöljárókat pazarlással és sikkasztással. A községi bírák ugyanis 1848 előtt nem részesültek rendszeres fizetésben, csupán napi bért kaptak, ha a község érdekében más faluban, városban tevékenykedtek. A földesúrtól úrbéri ügyekben tett szolgálatukért külön díjazást nyertek. Pl. Fertőszentmiklóson egy egész jobbágytelek használatát kapta a mindenkori bíró.²⁹⁽¹⁶²⁾ Régi szokás volt, hogy a községi ügyintézés „eszem-izsom”-mal járt együtt. „Áldomás”-t fizettek az elöljárók községi állatok vétele és eladásakor.³⁰⁽¹⁶³⁾ A büntetésekből befolyt pénz egy részét a bíró kapta, ill. az elöljárók itálra költötték. Tény, hogy a feudalizmus idején a községhez és a kocsmához nagyon „közel esett” egymáshoz. A peresznyei plébános pl. az 1822–1836. évi községi bíró „felesleges” kiadásait többek közt azzal mentette, hogy „ő is ugyan csak úgy ivott (nem többet,

H. Z.), mint más bíró”.³¹⁽¹⁶⁴⁾ Egyes bírák, ¹⁴⁷mint pl. a csepregi „mindig a kortsmát örzötte éjjel-nappal – írta rosszakarattal a jegyző –, ha keresték, nem máshol, mint a kortsmában találták fel, – ott adta ki a kisbíróknak is számtalanszor a más napra való parancsolatot”.³²⁽¹⁶⁵⁾ Vitnyéd község ügyeinek intézése három év alatt 1600 ft-ba került a községnek. Ennyit költöttek az elöljárók „eszem-iszom”-ra. A felelősségre vonáskor a megyei tisztii alügyész előtt „magokat csak azzal mentették, hogy ingyen a község dolgában ők sem fáradhatnak”.³³⁽¹⁶⁶⁾ Mentségükre szolgálhat, hogy később, egy évtized múlva, a Bach-korszak idején a fizetett bíró és kerületi jegyző tartása sem került kevesebb pénzébe a községnek és ráadásul a nyakára ültetett elöljárók idegen hatalom képviselői voltak.

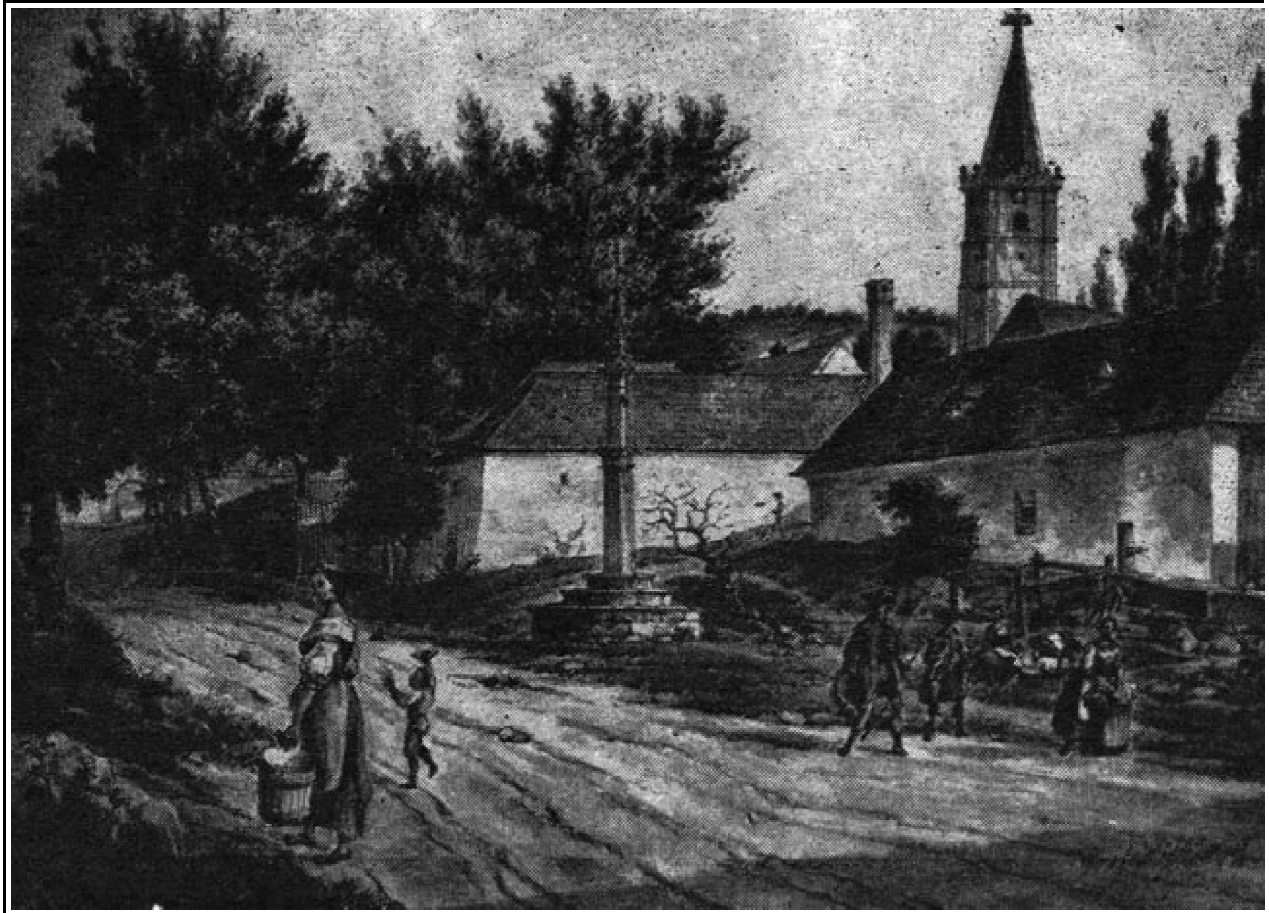
Okka (Oggau) falu látképe

Valamennyi kocsmái „eszem-iszom”költséget azonban nem lehet az elöljáróság rovására írni. A falu évszázados hagyománya volt, hogy nevezetesebb alkalommal az egész falu népe együtt ünnepelt és költekezett, természetesen a községi pénztár terhére. Jelentősebb „eszem-iszom” volt „a bíró választása és a contributionális (állami) adó beszédésekor, a számadás megvizsgálása alkalmával és a Templom Innepjén (azaz búcsú napján)”.³⁴⁽¹⁶⁷⁾ A régi szokások tovább élésére mutat, hogy az 1823. évi rendelet kiadása után másfél évtizeddel a kapuvári bíró magától érthetőnek találta, hogy a mester (tanító) fogadás „ugy szinte a foglárók és Csordásnak fogadásakor a község számára evésre és ivásra fordított” 52 ft 20 krajcárt rendes számadásba vegye be.³⁵⁽¹⁶⁸⁾ Okkán 1836-ban a bíróválasztás alkalmával 67 ft 18 kr-t fizetett ki az új bíró. Majd a falu rétjeinek kaszálásakor ismét „ádomás” fizetésére került sor.³⁶⁽¹⁶⁹⁾ Hasonlóan a szentgyörgyi elöljárók is titkos pénztárukból „az 1840. évi adószámadás nyilvános felolvasása alkalmával” kiszolgáltattott italokért 44 ft 20 kr-t fizettek ki.³⁷⁽¹⁷⁰⁾ A régi szokások megtartásához a község lakossága ragaszkodott s ezt annál is inkább tehette, mert az ő munkájából származott nagyobb részt a községi pénztár bevétele. A községi elöljáróság általában haszonbérbe adta a falu kocsmáját, híd- és vásárvámot, viszont a földet, rétet és az erdőt a község lakossága – ellenszolgáltatás nélkül – maga művelte meg. A

munkát gazdasági erejüknek megfelelően végezték; az igaerővel nem rendelkező zsellérség aratott és gyűjtött, a fogattal bíró jobbágyok hazaszállították a termést. A parasztság két rétege azonban, a XIX. század elején kibontakozó vagyoni differenciálódás következtében, fokozatosan szembe került egymással. A földesúr segítségével most már a bíró rendszerint a gazdagparasztk sorából került ki. A reformkor küszöbén a házatlan zsellérek a bíróválasztásban már részt sem vehettek s ezt a gyakorlatot az 1836. évi IX. törvénycikk is szentesítette.³⁹⁽¹⁷¹⁾ A községi élet irányítása a gazdagparasztk kezébe került: „Ugyanazon időben midőn a Nemes tulajdon előjogai feláldozásával az alattvalókon segíteni óhajt – írták a nagyhöflányi zsellérek – a jobbágyok között felekezetek egyesülnek”... velük „a községnek se számadása, se egyéb közügye nem közöltetik, sőt inkább, minden ami a községet illeti, csak néhány előkelő által titkolódzva s gyanúsán intéztetik”.⁴⁰⁽¹⁷²⁾ A csornai előjárók sem tartották szükségesnek a zsellérek jelenlétét még a személyenkénti adó kivetésekor sem.⁴¹⁽¹⁷³⁾ A szegényeknek a községi vagyon is inkább gondott okozott, mint hasznót hozott. Rájuk várt a közös földek megmunkálása, viszont azok hasznából, alig részesültek, helyenként a község tőkéjéből még kamatra sem kaptak pénzt.⁴²⁽¹⁷⁴⁾ Általában azt látták, hogy a község jövedelmei „eltűnnek” az előjárók kezén. A szegényparasztság részéről bizalmatlanság nyilvánult meg a bíró, ill. az előjáróság pénzügyi manipulációjával szemben. Landzséron a zsellérek jelentették fel a bírót, a „hamis és titkon való rovás”-ért, mellyel „a falut untig vakítja”.⁴³⁽¹⁷⁵⁾ Fertőszentmiklóson pedig a lakosság nagyobb része fellázadt bírāja ellen és tisztségétől megfosztotta, mert rajtuk – írták –, „mint szabadon uralkodó sok igazságtalan követeléseket és pénzbeli kivetéseket vitt végbe”.⁴⁴⁽¹⁷⁶⁾ Valójában a paraszti rétegharc, ill. a szegényparaszti rétegek „temérdek Panasza”⁴⁵⁽¹⁷⁷⁾ indította a megyei közgyűlést az 1823. évi és az azt megújító 1838. évi rendtartás kihirdetésére, amely (részletes) útmutatást tartalmaz a számadások vezetésének módjára. A megyei felügyelet erősödése végső soron a községi háztartás önálló vitelének, ill. a községi szervezet önállóságának korlátozásához vezetett.

Foglalkoznunk kell a tiltott kiadások másik nagy csoportjával is: az ajándékozásokkal. Az előjárók a földesúri tiszteknek és vármegyei tisztviselőknek kisebb-nagyobb ajándékokkal kedveskedtek, hogy a község számára engedményeket, előnyöket szerezzenek. Az ajándékozásokról ránk maradt feljegyzések a községi szervezet, ill. előjáróság és a felettes szervek olyan sajátos viszonyát tárják elénk, amely az ún. hivatalos iratanyagban sehol sem található meg. A földesúr általában távol élt jobbágyaitól s velük tisztjein keresztül érintkezett. A feudális viszonyok közt a földesúri tisztek jóindulatától nagyon sok függhetett, különösen sok a reformországgyűlések nyomán bekövetkezett legelőelkülönítés, tagosítás és örökváltság időszakában. Egészen érthető, hogy ^{149a} községet képviselő bírónak pénzre is szüksége volt, hogy akár kerülő úton is kiverekedhesse a falu igazát. A számadási perek adatai könnyen meggyőznek bennünket, hogy a tiltott kiadások gyakran szolgálták a falu érdekeit.

A lándzséri bíró csak az 1838. évben „a Helység hasznát eszközlő ajándékozásokra 1850 ft. 24 krajcárokat adott ki.”⁴⁶⁽¹⁷⁸⁾ Hasonlóan a peresznyei bírónak, Róka Jánosnak is „sok olyan kiadásokat kellett tenni, mellyeket számadásba nem vehetett ti. ajándékozásokat” – írták volt előjárótársai.⁴⁷⁽¹⁷⁹⁾ Bizonytal a csapodi bíró sem feleslegesen költekezett, amikor „az uradalmi tiszteknek a dézsma beszédése és a robotok összeszámlálásakor” 126 ft. 21 kr-t adott ki.⁴⁸⁽¹⁸⁰⁾ Sopron város úrbéres falujában, Lépesfalván általános szokás volt, hogy a széna és a zab porció átadásakor „havonként 20 Pengő krajcárokat adni szoktak.”⁴⁹⁽¹⁸¹⁾ Sokkal többet mondanak számunkra a vitnyédi számadások kiadási rovatai. Kiadásaikat (rendszeresen) jegyezték és a számadásból kitűnik, hogy ahányszor az előjáróknak valami ügyes-bajos dolguk volt az uradalmi tisztekkel vagy megyei tisztviselőkkel, ajándékozásra is sor került.

Mayr Mihály: Nagyhighőflányi részlet a pellengérrel.
1861. Kismarton, Landesmuseum

Néhány jellemző példát bemutatunk:

1841. márc. 14.

Tüzelőfa eránt Fiskálisnál lévén adatott 5 font Dohán	3.30 ft

Ugyan ez eránt Forstmeisternél (erődmester) egy Bárán	3.30 ft

április 4.

Árpa kiadásáért Fiskálisnak egy Bárány	3.30 ft

április 9.

Husvétí ajándékban Prefektusnak, Tisztartónak, Számtartónak, Ispánnak és Jágernak egy-egy bárán	16.15 ft

július 4.

150 Fiskálisnak Erdei büntetés Robot eránt adatott 4 Rétze (kacsa)	2.– ft

július 11.	
Urasági birkák el háráttásáért Prefektusnak adatot négy Rétze (kacsa)	2.– ft
július 29.	
Dézmálás eránt Tisztartónak adatott 2 csibe (csirke)	1.– ft
augusztus 1.	
Urasági birkák elháráttásáért a mezőről Ispánnak négy csibe (csirke)	1.– ft
augusztus 12.	
Ispány Urnak Legelő eránt adatott 6 font Dohán	3.– ft
szeptember 2.	
Birkák és Erdő eránt adatott Tisztartónak 5 Csibe (csirke)	1.15 ft
Ugyan ekkor Forstmeisternak 2 rétze	1.– ft
október 4.	
Urasági Birkák eránt Tisztartónál lévén adatott 4 Csibe	1.– ft
október 10.	
Prefektus kérelmére adatott 20 Tojás	3.– ft
1843. január 4.	
Robot Computsakor (számlálás) Ispány Ur Ebédje	9.80 ft
Tisztartónak árenda füzetéskor 4 Csibe adatott	1.40 ft
március 1.	
Árpa Specificáció (összeírás) föl vitelekor Prefektusnak adatot tojás	1.– ft
Ajándékot kaptak a vármegye tisztviselői is:	
1840. június 7.	
Repartitíóval (adókiivetés) lévén fő Biróhoz (szolgabiró) adatot 5 font dohán	3.– ft
október 12.	
Conscripcio (összeírás) alkalmával Vármegye eskütnek 3 font dohán	1.30 ft
november 17.	
Vármegye fája le füzetésekor Comisáriusnak dohán	4.54 ft

A vitnyédi előjárók adjándékozásra három év alatt nem kevesebb, mint kétezer forintot költöttek! Az ajándékozás legtöbbször „rétek eránt” történt, ami annyit jelentett, hogy az előjáróknak csak sorozatos megvesztegetés árán sikerült a közlegelőkről, ill. a falu határától távol tartani a földesúr állatait. A vitnyédek számára nagyon fontos volt a rétek kizárólagos használata, mert fő jövedelmi forrásuk az állattartás volt. Másik jövedelmi forrásuk és létfenntartási alapjuk a dohánytermesztés volt. Fényes Elek a vitnyédi határról a következő jellemzést adta: „Földe kavicsos, melly a buzát meg nem termi, ellenben oly híres füstölni való dohányt terem, melly Magyarország elsőnek tartatik.”⁵⁰⁽¹⁸²⁾ A híres vitnyédi dohány

azután gyakran „jobb belátásra” ösztönözte a felettes szervek tisztségviselőit. A fentiekből láthatjuk, hogy a községi előjárók számára mennyire fontos volt, hogy a községi bevételek egy részével szabadon rendelkezessenek.

Témánk szempontjából nem érdektelen kérdés az sem, hogy miképpen ítélte meg a község lakossága, valamint a felettes hatóság a bíró, ill. az előjáróság pénzügyi manipulációit? Láttuk, hogy a vagyoni differenciálódás következményeképp a község vezetéséből kiszorult szegénység bizalmatlan volt a gazdag paraszti előjárósággal szemben. Mégis a titkos pénztár tartásának leleplezése alkalmával általában létrejött a parasztság társadalmi egységfrontja. Érthető ez, hiszen a reformkorszakban az alapvető ellentét nem a parasztság két rétege, hanem a földesúr, ill. a feudális állam és a jobbagyság között volt. A paraszti összefogásnak témánk területén is több szép példájával találkozunk:

151A vitnyédi bíró titkos számadását évenként az előjárók és néhány (6–8) „öreg gazda” megvizsgálta és jóváhagyás jelül aláírta. Sőt az 1840/41. évi „magányos számadás” záradéka így szól: „Ezen Szám adás a közönségnek fölolvastattván és valamint az alább megírt öreg gazdák úgy az előjáróság által helyben hagyattatott.” Az „öreg gazdák” a falu jómódú jobbagyai közül valók voltak. A titkos számadás felolvasása alkalmával jelen volt „közönség” is a tehetősebb parasztok sorából került ki, mert a szegénységnek, ill. a zsellérségnek a titkos pénztár létezéséről nem volt tudomása. A megyei vizsgálatkor azonban az egész falu lakossága védelmébe vette előjáróit. Húsz „öreg gazda” és harminchét zsellér saját aláírásával ellátott folyamodványt nyújtott be a megye közgyűléséhez. Közölték, hogy a titkos számadásokat megvizsgálták és volt bírákat felmentették „a terhek fizetése alól”, csupán Szakáts Jánostól követelnek, kétszáz forint kártérítést. Határozatukat azzal indokolták, hogy „olyan szükséges költségek voltak és lesznek, sőt ember emlékezetét felül haladó őseink is, így éltek”.⁵¹⁽¹⁸³⁾ Lándzsér község lakossága még kevésbé tudott bírāja titkos pénztáráról, mint a vitnyédiek. A lakosság azonban Lándzséron is a tiltott kiadásokat szükségesnek ítélte, csupán általános kártérítés fejében 250 ft-ot, a „hibák felfedezőinek fáradozásá”-ért 58 ft-ot követelt.⁵²⁽¹⁸⁴⁾ Haracsony község bírójának a község írásos felhatalmazást adott, „hogy szükséghezképest külön kivételes esetekben titkos kiadásokat tehet, és a község javára szolgáló tisztelkedések czime alatti ajándékozásokat adhat.”⁵³⁽¹⁸⁵⁾ Haracsony község bírójának működése pontosan a magyar forradalom és szabadságharc időszakára esett, sajnos a titkos számadás nem maradt fent.

Igaz, hogy a község lakossága általában kiállt bírāja, előjárói mellett, de nem mulasztotta el a kiadások tüzetes átvizsgálását sem. Előfordult ilyenkor, amint azt a fenti két példából is láttuk s ezt a petőfalvival egészíthetjük ki,⁵⁴⁽¹⁸⁶⁾ hogy a lakosság több kiadást feleslegesnek ítélt és kárpótlást követelt. Viszont a parasztság józan ítélőképességére vall, hogy a tiltott kiadásokra kifizetett pénzt teljes egészében nem követelte vissza bírójától, csupán azt, amit feleslegesnek, pazarlásnak tartott.

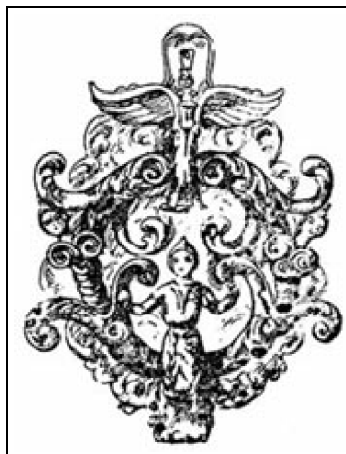
Végül lássuk, a vármegye hogy foglalt állást a titkos számadást vezető előjárók bűnösségét illetően.

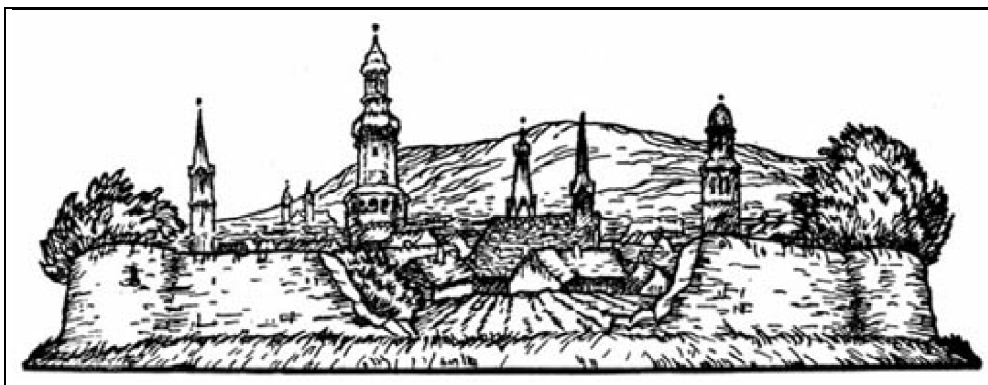
Az 1823. évi megyei statutum szigorú rendelkezései köztudomásúak voltak, mégis a megyei tisztviselők gyakran annak szellemétől eltérően véleményezték a titkos számadásokat. Az előjárók bűnösségének elbírálásában jelentős szerepe volt annak, hogy a falu lakosságának tudtával vagy anélkül történt a titkos számadás vezetése. A megyei számbíró pl. Petőfalva község saját ügyének tekintette, hogy 1850/51. évi bíróját 620 ft kártérítés alól felmenti-e vagy sem; „mert ezen kiadások a község beleegyezésével és akaratjából tetettek és azok által a községnek haszon is hajtott”.⁵⁵⁽¹⁸⁷⁾ Másik alkalommal, a lándzséri bíró bűnösségének megítélésakor a gazdálkodó-választmány is súlyosbító körülménynek vette, hogy a bíró titkos bevételei és kiadásai nem a falu lakosságának tudomásával történtek.⁵⁶⁽¹⁸⁸⁾ Érdemes foglalkozni a vitnyédi titkos számadással kapcsolatos megyei véleménnyel is. A számvevő ugyan furcsának találta a vitnyédiek

érvelését – akik bíráikat azzal mentették, hogy: „olylan szükséges ¹⁵²költségek voltak és lesznek” – végül is elfogadta azt, mert „mindenki a magáéval szabad lévén ők lássák, ha (az előjárók) ekképen vagyonaikat fogyasztják”.⁵⁷⁽¹⁸⁹⁾ A számvevői érvelést azonban a megyei közgyűlés nem fogadta el és az ügyet az illetékes alsófokú bírósághoz, a kapuvári úriszékhez tette át.⁵⁸⁽¹⁹⁰⁾ A közgyűlést erre az elhatározásra talán nem is annyira a bírák „bűnössége” készítette, mint inkább az a tény, hogy semmibe vették a megye 1823. évi rendszabását.⁵⁹⁽¹⁹¹⁾ A század közepén a büntetés kiszabásában is eltértek már az 1823. évi rendszabásban előírtaktól, legalább is erre következtetni az általunk ismert egyetlen törvényszéki ítélet. A soproni cs. és kir. első osztályú bíróság a haracsonyi bírakat csupán „egy heti vason kenyér és víz mellett böjttel töltendő fogságra és a tömlöcztartási költségek” megtérítésére ítélte. A felsőfok, a megyei törvényszék az ítélet foganatosításához – „a testi sanyargatások kivételével” – hozzájárult.⁶⁰⁽¹⁹²⁾ Az ítéletet ugyanis 1851-ben hozták, amikor a testi büntetés már nem volt szokásban.

A fent ismertetett véleményekből is láthatjuk, hogy az 1840-es években az új, a polgári demokratikus szellem lassan éreztette hatását. Hiszen a társadalmi–gazdasági átalakulást sürgetők egyik követelése éppen a tulajdonnal való szabad rendelkezés volt. Továbbá az előjáróság bűnösségének megítélését kizárólag a község lakosságára hagyni, egyet jelentett volna azzal, hogy a község egy bizonyos területen már élhet az önkormányzati joggal. A teljes önkormányzati jog biztosításának elsődleges követelménye azonban a feudális függőség felszámolása volt.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a községi titkos pénztárak anyagi bázisai voltak a községek érdekeit szolgáló törekvéseknek. A titkos jövedelmek kezelése és hasznosítása a reformkori önkormányzati harc egyik, mégpedig burkolt formája volt.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

153 **HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR**

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban

Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban

A felsőfokú, 2 éves, érettségire épülő óvónőképzés megvalósulásának 5. évfordulójához érkeztünk. Az új képzési forma jelentősége, az első 5 éves ciklus lezárulása indokolja, hogy számot adjunk a kialakulás körülményeiről és az intézet 5 éves működésének főbb tapasztalatairól.

Rövid tanulmányunkban természetesen nem vállalkozhatunk a tárgykörbe vágó valamennyi kérdés taglalására, csupán az Európa számos országát megelőző, [154](#) új képzési módnak és e koncepción belül *intézetünk szervezetének, tartalmi munkájának ismertetésére* kívánunk szorítkozni.

Az óvónőképzés mintegy 13 évtizedes múltra tekinthet vissza és mint általában pedagógusképzésünk, számos változáson, átalakuláson ment keresztül, kezdetben jól megelőzve, majd erősen elmaradva a tanítóképzéstől. A kezdeti időszak nemcsak óvodatörténetünknek, hanem neveléstörténelmünknek is kiemelkedő fejezete, hiszen Brunszvik Teréz 1828-ban megnyitott „Angyalkert”-je nemcsak hazánk, hanem egyben Közép-Európa egyik első óvodája volt. A határokon túl is jó névnek örvendett az 1837-ben megnyílt tolnai óvóképző, s a kisdédóvásról szóló törvény [1\(193\)](#) már 73 évvel ezelőtt megszületett. „Méltán hivatkozhatunk arra, hogy Franciaország és a svájci Genf kanton mellett Magyarország a legelsőek között volt, midőn a kisdédóvás ügyét törvényhozásilag rendezte.” [2\(194\)](#) „Alig 9 esztendővel Brunszvik Teréz Angyalkertjének megnyitása után megnyílik a *soproni kisdédóvó intézet*.” [3\(195\)](#) 1874-ben kaput nyit Sopronban is a „*képzőtanfolyam*”, [4\(196\)](#) tehát példaadóan korán csatlakozott városunk az óvodai

nevelésügy kezdeti mozgalmához.

Az első óvóképző intézet – Tolnán – a *Kisdedővő Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület* kezdeményezésére jött létre és 40 éven át egymaga látta el a kisdedővő intézeteket szakképzett nevelőkkel.

Hősi korszak volt ez, melyben az időközben Pestre helyezett óvóképző intézet egymást követő igazgatói: *Wargha István*, *Ney Ferenc* és *Rapos József* európai szintű elméleti és gyakorlati munkásságukkal a *magyar óvóképzés úttörőinek tekinthetők*.

Az elnyomatás korában a 70-es évekig lassú fejlődést mutat hazánk óvodaügye. Több képző jön létre, de a felvételi követelmények túlságosan igénytelenek, egyre nagyobb számban irányulnak a pályára a nők. Tartalmi vonatkozásban a „hazafias eszme” térhódítása figyelhető meg, nemcsak a németesítés elleni küzdelem jegyében, hanem a nacionalizmus szellemében is. 1874-ben az *Országos Kisdedővő Egyesület* létrejötté újabb lendületet ad a terjesztésnek. Végre a képviselőház 1880. február 21-én felhívta a vallás- és közoktatásügyi minisztert a kisdednevelést és óvást szabályozó törvényjavaslat elkészítésére. Ebben az évtizedben évenként 40–45 óvoda jött létre és megszorodott az óvodapedagógiával foglalkozók száma. Az óvodaüggyel való intenzívebb törődés segítette elő az 1891. évi XV. törvénycikk megjelenését, mely a kisdedóvást és képzést szabályozta és *állami feladattá* is tette.

A törvény VI. fejezete foglalkozik a képzés kérdéseivel, s legalizálja az 1874-ről fennálló 2 éves képzési időt, meghatározza a felvétel kritériumát, a kötelező tárgyakat, a vizsgarendet és lehetőséget ad a gyakorlattal rendelkezők képesítő vizsgára bocsátására. Pozitívumként állapíthatjuk meg, hogy a rendelkezés egységesítette a képzés eddigi színes gyakorlatát, egységes követelményszintet állított a képzők elé és biztosította valamennyi képzőben az állam felügyeletét. Bár azonos felvételi kritériumot és vizsgát ír elő a tanítóképzőével, de ez oly alacsony, hogy az óvónőképző intézet ezzel hivatalosan is *középfokú szakiskolává* lett.

Csupán érdekességként említjük meg, hogy a törvény végrehajtása kezdetén nagy hiány volt óvónőkben, de a századfordulón „már a kisdedővőnői pálya sem képes kenyeret adni mindazoknak, akik ott keresik boldogulásukat.”⁵⁽¹⁹⁷⁾ Elsősorban ez a megfontolás és csak másodsorban a pedagógiai szempont indokolja 1896-ban az egyetemes tanügyi kongresszus kisdednevelési szakosztályának felvetését, hogy tárgyalják meg a *tanítónő- és kisdedővőképzés egyesítésének* kérdését.

Mindezeket szükségesnek tartottuk elmondani, hogy egyrészt érzékeltsük a bevezetőben említett sajátosságosan alakult óvónőképzést, másrészt megmutassuk, hogy a kezdeti igen magas fokú képzés miképpen vált a XV-ös törvénnyel is legalizált *középiskolai jellegű szakoktatássá*. Bár ez a századfordulón még jó színvonalúnak volt mondható, a későbbiekben, ahogy az általános műveltség tartalma bővült, a szakműveltség szélesedett, színvonala fokozatosan süllyedt, elégtelenné vált. 1918-ban „Kenyeres Elemér veszi át a budapesti óvónőképzőben a pedagógia tanítását, a szakmai képzés magasabb, korszerűbb szintre emelkedik.”⁶⁽¹⁹⁸⁾ Viszont a Horthy-fasizmus hatalmas visszaesést jelentett, nem beszélve arról, hogy eszmeileg is alaposan átgyúrta a képzést. Ma már világos, hogy az akkori középiskolai képzés képtelen volt színvonalas, korszerű általános és ¹⁵⁵szakműveltséget adni, sekélyes képzettségű óvónőket bocsátott ki a rendkívül nehéz körülmények között levő, 100–120-as létszámú óvodákba, ahol a pedagógiai munka úgyszólván lehetetlen volt. Ehhez járult még, hogy az iskolatípus maga után vonta „az éretlen fővel történő pályaválasztást és a még ugyancsak szinte gyermekfejjel való munkába állást...”⁷⁽¹⁹⁹⁾

A felszabadulás ilyen súlyos állapotban találta a magyar óvónőképzést és az óvodákat. Hallatlan nehézséget jelentett a tartalmi színvonaltalanság mellett a világnézeti szembenállás és az ugrásszerűen

megnőtt óvodai igények mellett a súlyos óvónőhiány.

A képzés jobbra térő irányuló törekvés szinte azonnal jelentkezett – más iskolatípusokhoz hasonlóan –, de a fejlődés lassú ütemű volt. Sokat jelentett a színvonal emelésében az intenzíven meginduló továbbképzés, de a korszerű tankönyvek megjelenése 1953-ig váratott magára. A súlyos létszámhiányon az élet adta szükségszerűségnek megfelelően a gyors továbbképző tanfolyamokon részt vettek beállítással is igyekeztünk segíteni.

1949-ben az óvónőképző intézeteket pedagógiai gimnáziumokká szervezték át, de ez nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így egy év múlva az óvónőképzők három évi képzési idővel *szakiskolákká* alakultak. Tantervük „nem tükrözte az óvoda nevelő-oktató munkájához szükséges ismereteket. Más iskolatípusok (gimnázium, tanítóképző) tantervének mechanikus átvétele, annak mechanikus csökkentése jellemezte. Szomorú fejezete ez a felszabadulás utáni óvónőképzésnek: a képzőkből 17 éves, félművelt, szakmailag gyengén képzett óvónők kerültek ki...”⁸⁽²⁰⁰⁾ Mindezekkel szemben az óvodahálózat, az óvodai pedagógiai gyakorlat, a társadalom gyorsütemű fejlődése egyre nagyobb követelményeket állított a képzés elé.

Ezek a problémák indították pártunk és országunk vezetőit, hogy az 1956. július 30-i országgyűlés napirendre tűzze és bejelentse az érettségire épülő tanító- és óvónőképzők létesítésének szándékát.

Az országgyűlési bejelentés lelkesedést váltott ki az ország közvéleményéből, a pedagógus társadalomból. Ez a lelkesedés igen aktív közreműködésre serkentette az ország haladó erőit. A reformkor, a Tanácsköztársaság Tanítóképző Tanárok Egyesületének lendületét megismétlő korszak nyílt nevelőképzésünk történetében.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban / Az új képzési koncepció megszületése

Az új képzési koncepció megszületése

Az előző történelmi koron átnyúló vita, mely 1918-ban már megállíthatatlan lendületet vett, a harmincas évek alatt sem csitult el, s főleg a tanítóképzés megreformálásával foglalkozott. Az OM tanítóképzős osztályának és sok gyakorló tanító- és óvónőképző intézeti tanár fáradozásának köszönhető az óvónőképzők főiskolai képzési koncepciójának kialakítása, összekapcsolása és párhuzamba állítása a tanítóképzés koncepciójával. Az Oktatási Minisztérium 1956-ban tervezetet készített az érettségire épülő akadémiákról és az Országos Tervhivatallal és az Oktatási Minisztérium tervosztályával egyetértésben intézkedési tervet dolgozott ki az új típusú intézmények 1959/60. tanévi megindítására.

Ebben a munkában a társadalom is támogatta őket. Városunk pedagógusai is foglalkoztak az új képzési mód kialakításának kérdéseivel, részt vettek a szakosztály által 1956. szeptemberében rendezett pedagógia szakos tanárok országos szakmai tanácskozásán is.

Füle Sándor írja: „az elhangzott szóbeli javaslatok mellett a nevelők már eddig is több, részletekbe menő javaslatot, tervezetet készítettek. Ezekből a javaslatokból a további vita termékenyítése céljából közöljük az alábbiakat: Kelényi Ferenc soproni tanulmányi felügyelő és Major László soproni általános iskolai nevelő (pedagógia szakos tanár)⁹⁽²⁰¹⁾ 1956. augusztus 7-én egy részletes javaslatot küldtek be az Oktatásiügyi Minisztérium Tanítóképzős Osztályának a nevelőképző akadémiák megszervezésére vonatkozóan. Tervezetükben célul tűzték ki az óvónők és tanítók pedagógiai műveltségének emelését. Részletesen kifejtik

ennek általuk elképzelt módját, tantervét, óratervét. Kísérleti jellegű intézmények létesítését is javasolták és megemlítik, hogy [156](#)Sopron Város Tanácsa szívesen vállalkozna egy ilyen kísérleti jellegű akadémia felállítására.”[10\(202\)](#)

Bár az ellenforradalom eszmei zűrzavara hátráltatta a meginduló munkálatokat, a minisztériumi tervezet „Az óvónők és tanítók akadémiai képzésének tervezete” címmel az 1957. március 1-i Köznevelésben napvilágot látott. Ezzel indult el a főiskolai tanító- és óvónőképzés – még mindig széleskörű társadalmi vita mellett – a megvalósulás útján.

Már a tervezet megjelenése előtt is vitatott volt az óvónőképzés főiskolai szintre hozása. A tervezet erre kitér. „Az elmúlt évszázad általános lélektani és gyermeklélektani kutatásának eredményei nemcsak a 3–6 éves kor rendkívüli fontosságát tárták fel a felnőtt élet alakulásának szempontjából, hanem kimutatták a kor lelki konstrukciójának bonyolultságát az óvodáskorú gyermek gondolkodásának, érzelem- és képzeletvilágának teljesen sajátos szövevényes jellegét. Az ebből származó pedagógiai feladatok legalább oly komoly tudományos felkészültséget kívánnak az óvónőtől, mint a tanítótól.”[11\(203\)](#) Éppen ezért a tervezet az óvónők és tanítók képzésére olyan intézetek létesítését kívánja, amelyek a hazai képzés hagyományait és értékeit megőrizve, tudományosan megalapozott pedagógiai tudást nyújtanak növendékeiknek és egyben alkalmasak arra, hogy megalapozzák a nevelő személyiség kifejlődését, felébresszék az önképzés és önnevelés vágyát. Ezt a rendkívül vonzó, kíváncsú célt tartalmazó iskolatípust sokan más-más módon képzelték el. Nagy volt a tábora a középiskolai szintű 6 éves képzésnek. Sokan foglaltak állást amellett, hogy a két éves képzést ne általános gimnáziumra, hanem „pedagógiai gimnáziumra” építsék, amely biztosítja a készségtárgyak (ének, zene, rajz-kézimunka) kellő alapjait. Többen voltak, akik az óvónőképzés és tanítóképzés egységesítését kívánták. Ezekre a tervezet maga is cáfolatot nyújtott, közölve az óvónő és tanítóképző akadémia célját, feladatait és óratervét.

A tervezet megjelenése után a Köznevelés vitafórummá vált. Június 1-ig 10 hozzászólást közöl, köztük Zétényiné Ritoók Magda soproni tanítóképző intézeti igazgató véleményét is.[12\(204\)](#) Hasonló vitaképet láthatunk a Pedagógiai Szemlében is, ahol Kelemen László és Bizó Gyula vitája, Faragó Béla munkája foglalkozik a nevelőképzés megoldandó elvi kérdéseivel.

A viták eredményéről *Bizó Gyula* ad tájékoztatást a Köznevelésben,[13\(205\)](#) és összegzi a tapasztalatokat a másfél éve folyó előkészítő munka túlnyomórészt tartalmi kérdéseiben. Közli a vitában véglegesen kialakult akadémiai célt, feladatait és óratervét, valamint a meginduláshoz szükséges munka ütemezését is. Ezek után legfőbb tennivaló volt a programok társadalmi vitára való előkészítése, majd ezek elfogadása után a koncepció végleges kialakítása és a jegyzetek elkészítése. Ezekkel párhuzamosan a szervezési és személyi kérdések megoldása került előtérbe.

Az ezután következő két év szorgos munkája teremtette meg a végleges koncepciót, készítette el a jegyzeteket, biztosította az új képzés személyi és tárgyi feltételeit, melynek alapján az 1958. évi 26-os törvényerejű rendelet életre hívta az ország 11 tanító- és 3 óvónőképző intézetét.

A városok versenyében a nagy óvodai múlttal és a képzés terén is hagyományokkal rendelkező Sopron kapta azt a megtisztelő feladatot, hogy az ország majdnem egyharmada, szinte az egész Dunántúl számára neveljen a mi társadalmunknak megfelelő óvodapedagógusokat.

Intézetünk 1959. szeptember 8-án nyitotta meg kapuit a képzés céljaira nagy anyagi áldozatokkal átalakított épületben, a *Ferenczi János u. 5. sz. alatt*, 18 tanárral, egy 8 tanerős gyakorló óvodával és 111

hallgatóval, az alábbi cél- és feladatrendszer szerint:

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban / A felsőfokú óvónőképzés koncepciója

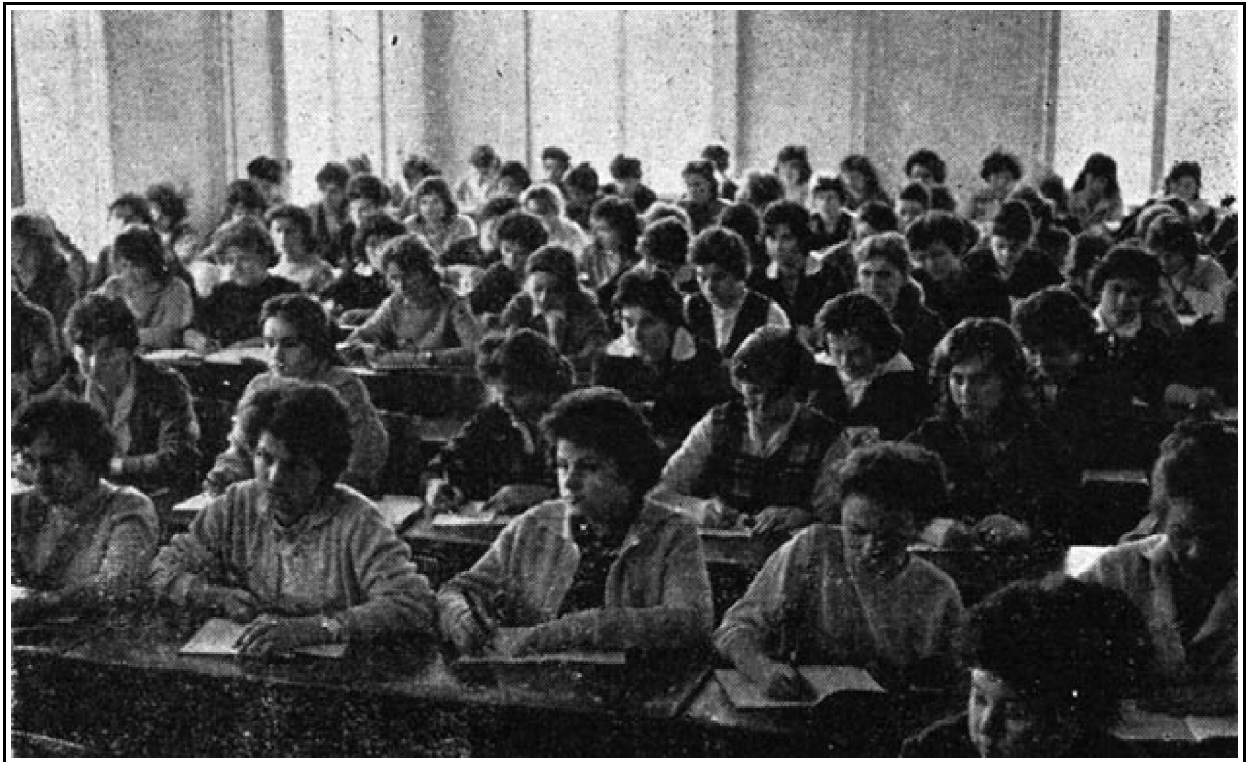
A felsőfokú óvónőképzés koncepciója

„Az óvónőképző intézet feladata az óvoda számára művelt, hivatásukat értő és szerető kommunista világnézetű és erkölcsű óvónők képzése. E feladatoknak megfelelően az Intézet

a) sajátíttassa el a jelöltekkel mindazokat az ismereteket, amelyek a korszerű óvónői munka elvégzéséhez szükségesek; ismertesse meg a hazai és egyetemes neveléstudomány számottevő eredményeit és törekvéseit; mutassa meg, hogy ezek az ismeretek hogyan használhatók fel gyakorlati munkájukban; ismertesse meg az óvodai foglalkozások módszertanát, **157**alakítsa ki azokat a készségeket, amelyek az óvodában végzett neveléshez szükségesek.

b) bővítse ki a középiskolában szerzett műveltséget, főként a hivatás gyakorlásához szükséges tárgyak segítségével, megszilárdítva a jelöltek sokoldalú érdeklődését; mélyítse el a jelöltek ismereteit a közművelődési ismeretek egyes célszerűen válogatott részterületein, kifejtve bennük azt a készséget, hogy egy-egy adott szakkérdés elmélyült, igényes feldolgozását meg tudják oldani.

c) Ismertesse meg a jelöltekkel a gyermekkor sajátosságait, a gyermek fejlődését befolyásoló tényezőket, a tényezők összefüggéseit és mutassa meg, hogy az e téren nyert ismereteket miként használják fel nevelési céljaik eléréséhez. Szerettesse meg a jelöltekkel a gyermeket és alapozza meg bennük a nevelői felelősségérzetet és hivatástudatot.

Az intézet nagy előadótermében

- d) Fejlessze ki a jelöltekben az ismeretek elsajátítása és a készségek kialakítása folyamán az önálló, lényeglátó gondolkodást és alkotókészséget.
- e) Fejlessze ki a jelöltek esztétikai igényességét, oltsa beléjük a művészetek szeretetét, tegye képessé őket arra, hogy tanítványaikat is erre neveljék.
- f) Ismertesse meg a jelöltekkel a testi fejlődés és az egészséges élet követelményeit, hogy azok birtokában tanítványai testi fejlődését ellenőrizni és segíteni, testi és szellemi higiéniáját biztosítani, a gyermekben az egészséges életmód igényét kifejleszteni képesek legyenek.
- g) Mélyítse el az egyes tárgyak feldolgozása és a marxista tanulmányaik folyamán a jelöltek dialektikus-materialista világnézetét. Biztosítsa, hogy a marxizmus-leninizmus tanulásának mély megértése alapján felismerjék a társadalmi fejlődésnek a kommunizmus felé vezető útját. Tegye őket képessé a marxizmus helyes alkalmazására mind pedagógiai, mind társadalmi munkájuk során. Érezzék meggyőződéssel vállalt hivatásuknak, hogy a szocializmus építésében részt vegyenek; tudatosodjék bennük, hogy minden óvodának a szocialista kultúra és a dialektikus materialista világnézet őrhelyévé és kisugárzó pontjává kell válnia.
- h) Fejlessze ki a jelöltekben a szocialista erkölcsi tulajdonságokat: a hazafiságot, a proletárinternacionalizmust, a humanizmust, a kezdeményező- és küzdőképességet. Mindezek alapján tegye őket képessé a közösségért való munkálkodásra és arra, hogy e tulajdonságokat életkoruknak megfelelő fokon tanítványaikban is megalapozzák.

i) Készítse fel a jelölteket arra, hogy nevelési és műveltségi kérdésekben – ideértve a nagyüzemi mezőgazdaság és ipar kérdéseit – irányítást és tájékoztatást nyújthassanak a szülőknek. Biztosítsa azoknak az alapvető ismereteknek és készségeknek az elsajátítását, illetőleg kialakítását, amelyek a felnőttek között végzett népnevelő munkához szükségesek. Ébresszen bennük kedvet a népművelési feladatok önkéntes vállalására.

j) Tudatosítsa a jelöltekben, hogy az intézetben nyert képzés csupán kiindulási pontja hivatásbeli tudásuk, műveltségük és emberi értékeik fejlesztésének. Ébressze fel bennük a továbbképzés és önnevelés vágyát, ismertesse meg az ehhez igénybevehető módszereket.

k) Folytasson a neveléstudomány, különösen a 3–10 esztendőes gyermekek nevelése-oktatása témakörben önálló és intenzív kutatómunkát. Gondoskodjék arról, hogy az e téren **158**elért eredményei elsősorban közvetlen környékén, de országos méretekben is, főleg az óvodai és alsótagozati pedagógusok előtt ismertté váljanak; a szocialista neveléstudomány terjesztésében fejtsen ki számottevő munkálkodást.

l) Járuljon hozzá környezete kulturális színvonalának emeléséhez. Rendezvényeivel végezzen a dolgozók körében számottevő ismeretterjesztő és felvilágosító munkát.

Az egységes művelődéspolitikai szempontok érvényesítésének biztosítása érdekében a Tanítóképző Intézet és az Óvónőképző Intézet irányítását és felügyeletét a művelődésügyi miniszter gyakorolja. Az óvónőképző intézetben a tanulmányi idő két év. Az oktató-nevelő munka fő formái:

a) kötelező és fakultatív előadások,

b) kötelező és fakultatív gyakorlati foglalkozások,

c) vizsgák.”

A Szabályzat hangsúlyozza, hogy az oktatás formái között vezető helyet foglal el az előadás, anélkül, hogy túltengő oktatási formává válna. A vizsgák fajaiként a kollokviumot, szigorlatot és államvizsgát jelöli meg. A tanév beosztását félévekben állapítja meg, melyek között közel egy hónapos vizsgaidőszakot biztosít.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban / Az új képzési mód néhány sajátossága

Az új képzési mód néhány sajátossága

1. A tanterv, óraterv és vizsgarend is szemlélteti az intézmény főiskolai rendjét, jellegét. Ugyanezt tükrözik a tantárgyak programjai. Az intézet szervezeti felépítése is a főiskolák rendjéhez alkalmazkodik. Oktatási munkájában megtaláljuk az anyag előadásos, szemináriumszerű és önálló feldolgozását is. Mindezek mellett szerencsésen ötvözi a régi képzés előnyeit, hagyományosan alakult jó módszereit, a kislétszámú csoportokkal való foglalkozás lehetőségeit, különösen a gyakorlati kiképzés és a készségtárgyak vonatkozásában.

Az oktatói kar főiskolai szintű munkájának kialakításához ad lehetőséget a tanszékekre emlékeztető *szakcsoporti forma*, de emellett bizonyos középiskolai vonás is helyesen megmaradt: a tanár-tanítvány szoros kapcsolata, a nevelőtestületi kollektíva követelményszerű egységes ráhatásának biztosítása. Ez nélkülözhetetlen, hiszen intézetünk elsősorban *nevelő intézmény*.

Ma már 35 intézeti tanár, 18 óvónő és két gyakorló óvoda működik intézetünkben. Az intézeti tanárok 6 szakcsoportot alkotnak, melyeket a vezetőtanárok irányítanak. A szakterületek a következők: pedagógia, lélektan, módszertan, nyelvi, zenei és rajz-kézimunka. A marxizmus oktatók szakcsoporttá szerveződése folyamatban van.

A szakcsoporti élet kibontakoztatása az intézet vezetésének egyik legfontosabb munkaterülete, mivel ezek jó munkájától, együttműködésétől függ az intézeti oktató-nevelő munka hatásfoka. A szakcsoportok hármas feladatot látnak el: az oktató-nevelő munkát, a kádermunkát és a tudományos munkát.

2. Az előző pontban vázolt sajátosságból – hogy ti. átmenti a régi képzés értékeit, hagyományait – fakad intézménytípusunk egyik leglényegesebb sajátossága is, mely különbözik valamennyi felsőoktatási intézménytől. *Intézetünk és kollégiuma egy szervezeti egységet képez.*

Ez az elv kezdetben szokatlansága és mutatkozó nehézségei miatt idegenkedést váltott ki belőlünk, ma már viszont szinte más módot elképzelni sem tudunk. A kollégium az intézet szerves része, így külön vezetőség, nevelőtanárok nincsenek. Valamennyi oktató feladata a hallgatók megismerése, és következetes nevelése. Ezt az intézet felépítése, szervezeti rendje keretként biztosítja. Rendkívül újszerű és érdekes feladat volt ezt a szervezeti keretet megtölteni tartalommal. Sok nevelőtestületi vita, kísérletezés, a hallgatók igényeinek felmérése alakította ki az intézeti és kollégiumi nevelés egységét.

Az elmondottak az ifjúság öntevékenysége kialakulásának látszólag ellentmondanak. Öt éves tapasztalatunk alapján állíthatjuk viszont, hogy ez nem így van, sőt a hallgatói önállóság kialakulása feltételezi a tanár-tanítvány ilyen újszerű, munkatársi és egyúttal korszerű közösségi kapcsolatát. Ezért az évek folyamán az ifjúság önkormányzata is jól alakult, megfelelő jogkörrel, önnálló feladatkörrel rendelkeznek és van tekintélyük társaik között.

Az első években külön működött a Diákbizottság és a KISZ-szervezet. Ezt a szervezeti keretet az idő feleslegessé tette, ugyanis a hallgatók 98%-a KISZ-tag és az intézet célkitűzése egybeesik az ifjúsági mozgalom célkitűzéseivel, ezért a Diákbizottságot megszüntettük. Így a kollégium [159](#) vertikális és horizontális közösségi tagozódása egyszerűbbé és áttekinthetőbbé vált, munkamenete hivatott kialakítani a kollégiumot a KISZ-munka bázisává. Ezt a csoportvezető tanári rendszer is segíti, ugyanis azok a tanárok, akik főleg gyakorlati kiképzést vezetnek, egyúttal a KISZ kiscsoportok patronálói is.

Kollégiumi életünk ismertetése megkívánja, hogy a kulturális életről is ejtsünk pár szót. Az együttélés, a rövid 2 éves, de permanens munka tervszerűséget kíván tőlünk ezen a téren is. Kulturális nevelőmunkánkat a hallgatók számottevő terhelése nélkül kell megoldanunk úgy, hogy széleskörű kulturálódási lehetőség megteremtésével, magasfokú önképzési és kulturális igényt alakítsunk bennük. Ennek objektív feltételeit hivatott biztosítani állandóan fejlődő, 16 000 kötetes könyvtárunk, a 87 féle szaklap, folyóirat, napilap. Emellett hallgatóink zöme maga is járátja a legszükségesebb szaklapot, az Óvodai Nevelést és csoportszobánként legalább egy napilapot. A könyvtár évi kölcsönzési átlaga eléri a 15 000 kötetet. A tárgyi feltétel bővítésére ebben a tanévben olvasótermet, mikrofilm-olvasót létesítettünk és nagymértékben bővítettük a könyvtárközi forgalmat.

A hallgatók kézimunka órája

A kulturális tevékenység irányítását a Kultúrnevelési Bizottság végzi. Feladatkörébe tartozik a rendezvények eszmei-politikai színvonalának biztosítása mellett, mozgósítás az ifjúsági szerveken keresztül a városi kulturális életben való aktív részvételre is. Nevelőtestületünk is látja ennek fontosságát, maga is tevékenyen vesz részt a közéletben.

3. A tanár-tanítvány viszonyának bensőséges, emberi alakulását segítette elő az eddig szükségszerű harmadik sajátosság, mely nagyon jó nevelési alkalomnak is bizonyult: *a területi-társadalmi gyakorlatok rendszere.*

Az első tanév végén a hallgatók államköltségen tanáraik vezetésével 20–22-es csoportokban társadalmi területi gyakorlatokon vesznek részt (a Szervezeti Szabályzat szerint).

Itt kell megjegyezni, hogy intézetünk a beiskolázás, a szakgyakorlat és végzett hallgatóink elosztása tekintetében a *területi elv szerint* jár el. Ez azt jelenti, hogy a hozzánk tartozó 8 dunántúli megyéből, megyénként meghatározott számú hallgatót iskolázunk be, őket saját megyéjükbe küldjük szakgyakorlatra, területi gyakorlatra és az intézet elvégzése után ide kerülnek vissza munkahelyeikre. Ez is biztosítja egyúttal azt, hogy az intézet ezer szállal kapcsolódjék a gyakorlati élethez.

A *gyakorlatok* megszervezését a következő megfontolások alapján végeztük: Hallgatóink tanáraik vezetésével az ipari-mezőgazdasági üzemekben, termelőszövetkezetekben, 160 az üzemek és falvak dolgozóinak életét a velük való együttlátogatás során ismerjék meg. A megismerés terjedjen ki politikai,

gazdasági, népművelési, néprajzi, népművészeti, történelmi, kulturális és közoktatási területekre, elsősorban hivatásuk betöltése céljából. Mindezt előre meghatározott program szerint napi 4 órás fizikai munka után végzik. A programot a gyakorlatot vezető tanárok készítik el, megelőző helyszíni tanulmányozás után. Hallgatóink eljutottak a Magyaróvári Fémfeldolgozó Üzembe, az Esztergomi RELÉ gyárba, a sárvári, a mosonmagyaróvári, az andráshidai állami gazdaságba, a buzsáki, a kisbéri, a somogyvári termelőszövetkezetekbe. Igen értékes anyagot gyűjtöttek, melyet a következő félévben feldolgoztak és az első évfolyam előtt beszámoltak kollégiumi est keretében. Rendkívül hasznosnak bizonyultak ezek, mert az eleven szemlélet, tapasztalat és élmény volt ismereteik forrása. Ugyanakkor a hallgatók személyiségének formálásában konkrét tapasztalati anyagon keresztül nyílt mód a vezető tanároknak nevelésükre, az életre való felkészítésükre. Így emberségükben, küzdeni tudásukban és látókörükben sokat fejlődtek. Valószínű, hogy ezt az értékes oktatási formát túlhaladjuk, mivel a középiskola a politechnikai oktatást felhasználja növendékei ismereteinek fejlesztésére és a tanulók nevelésére.

Az oktató munka jellemzője, hogy hallgatóink óvodapedagógiai ismereteit az általános pedagógiára és alapos pszichológiai bázisra építjük, rendkívül nagy gondot fordítva az elmélet és gyakorlat kapcsolatának nagyfelületű biztosítására. Ezt az óratervben is szereplő magas óraszámú gyakorlati képzésen kívül az első időkben 4 hetes, az utolsó két évben 6 hetes *szakgyakorlat* is biztosította. A szakgyakorlatok bevezetése rendkívül nagy segítséget jelent a nevelői habitus kialakításában, az életre, a hivatásra való előkészítés érdekében.

Hallgatóink harmadik félévi vizsgáik után január utolsó hetétől március első hetének végéig önállóan gyakorolnak *saját megyéjük* valamelyik – főleg falusi – óvodájában az ott működő gyakorló óvodapedagógus ellenőrzése, ill. irányítása alatt. Ennek a gyakorlatnak jelentősége abban áll, hogy hallgatóink önállóan végzik az intézetben tanultak alapján munkájukat, biztonságra, jó gyakorlati készségre tesznek szert, fejlődik hivatástudatuk. Az intézet ekkor sem hagyja teljesen magára növendékeit, mert biztosítja a gyakorlatvezető tanárok számára hallgatóik gyakori meglátogatását.

Szinte felesleges bizonygatnunk ennek a képzési formának előnyeit s minden elismerést megérdemelnék azok a gyakorló pedagógusok, akik ebben a munkában részt vesznek. A hallgatók nevelése, munkájának segítése mellett példát mutatnak arra is, hogy a nevelői áldozatvállalás szinte kimeríthetetlen, s hogy ez jellemzi az új típusú nevelő hozzáállását a társadalom érdekében önként vállalt feladatokhoz.

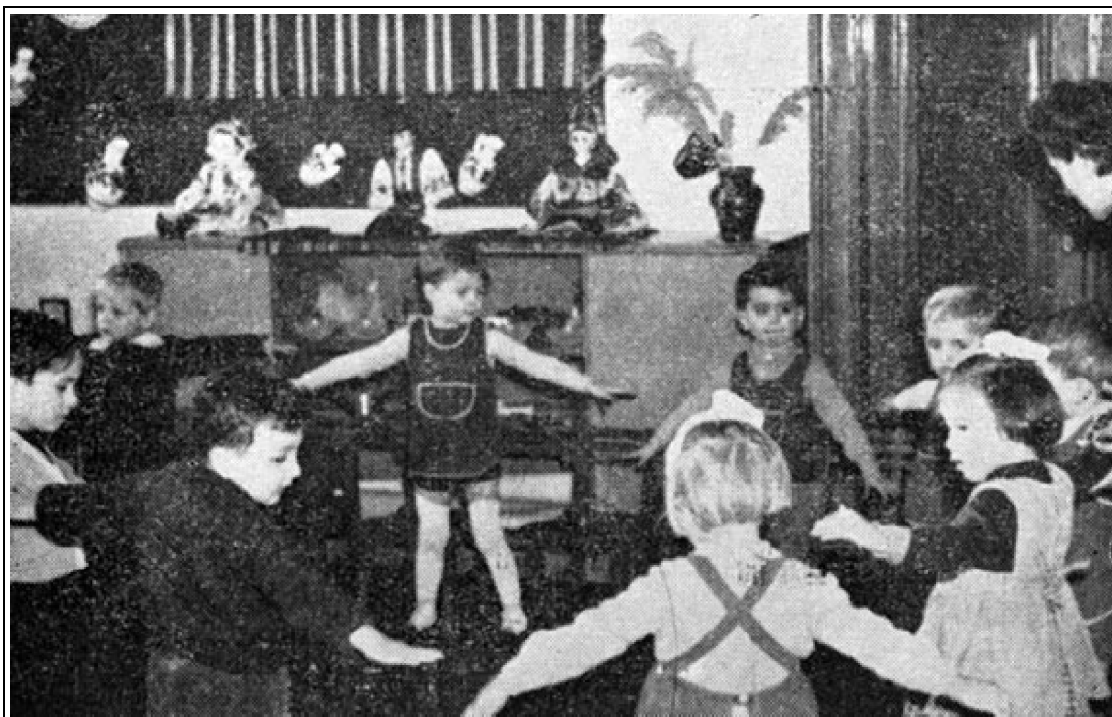
A hat hetes szakgyakorlatokat a megyék felügyelői apparátusával, a gyakorlatot vezető óvónőkkal, kiszállásaink tapasztalainak felhasználásával értékeljük. Máris megállapítható: rendkívül sokat jelent a képzési munkába ágyazott önálló, az élettel szoros kapcsolatot biztosító gyakorlati munka, mely nélkül az intézeti képzés el sem képzelhető. Kár, hogy a rövid két éves képzési idő nagyobb lehetőséget nem biztosít. Így is elmondhatjuk, hogy a gyakorlatokhoz fűzött reményeink teljesedtek, számottevően javult a hallgatók gyakorlati készsége, megismerték a való élet lüktetését az óvodákban; találkoztak az élet ellentmondásos fejlődésével, a pedagógus hivatás nehézségeivel s a falusi KISZ élet problémáival.

Külön szeretném kiemelni az intézet nevelési határfokát, mely tantárgyrendszeréből, tananyagából, munkamódszeréből, a marxizmus tudományos oktatásából, egyszerűen az intézeti légkörből, a nevelőtestület hatásából és az ifjúsági közösség együttéléséből fakad. Ma már öt év távlatából vállalkozhatunk arra, hogy e téren is véleményt formáljunk. Nem túlozunk, amikor azt állítjuk, hogy nevelési határfokunk a szocialista embertípus alakításában, a tudatformálásában a rövid két éves képzés alatt is igen jónak mondható. Ennek objektív és szubjektív okai is vannak. A lehetőség megteremtésében közrejátsszik maga a felvételi vizsga is,

nemkülönben a hallgatók jobb középiskolai felkészülése, felnőtté válása, érettebb gondolkodásmódja, a tudományos ismeretek nyújtása, a frázismentesség, a javuló módszeres eljárások megismerésére való törekvésünk és a nevelőtestületnek 161a munkához való rendkívül jó viszonya, erőteljesen alakuló egységes eszmei-politikai hatása. Igen sokat jelent az ifjúsági mozgalom erősödése és pártszervezetünk hatása.

Sajátos vonása még intézetünknek, hogy nemcsak a főiskolai módszerek egyre jobb kialakításán fáradozik, hanem energiájának nagy részét az óvoda munkájának, módszereinek kutatására fordítja.

Az Országos Pedagógiai Intézettel karöltve tervszerűen közreműködünk a megyék továbbképzésében. Ebben az évben már ennek jegyében rendeztük meg a megyék igényei alapján az egy hetes körzeti felügyelői továbbképző tanfolyamokat intézetünkben, melyeken a dunántúli megyék körzeti felügyelői 80%-ban vettek részt. Eredményesnek bizonyult ez a képzési forma, mert a felügyelők gyakorlati tapasztalatait jól egészíti ki a tudományban jártasabb intézeti tanárok munkája. Így az együttműködés színvonalemelést és a megyék nivellálódását vonja maga után. További törekvéseink közé tartozik a Dunántúlon működő óvónői munkaközösségek munkájába való bekapcsolódás, mely a tudományos munka végzéséhez is kedvező bázist biztosít.

Gyermekcsoport a gyakorló óvodában

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban / Végzett hallgatóink munkája

Végzett hallgatóink munkája

Ismeretes, hogy minden elmélet kritériuma a gyakorlat. Ezért tekinthettünk nagy várakozással első végzett évfolyamunk munkája elé. 1961-ben először léptek ki az életbe felsőfokú képzésben részt vett óvónők. 102

hallgatóink végzett ebben az évben. Valamennyien az óvónői pályán helyezkedtek el, zömmel falukban (69 falusi és 33 városi munkahelyen). Az első évben s azóta mindegyikben felméréseket eszközöltünk a megyei tanácsok művelődésügyi apparátusával közösen egy éves munkájukról. Arra törekedtünk, hogy az új képzési mód használhatóságára végzett munkánk minőségére, nevelésünk hatásfokára tudjunk következtetéseket levonni. (Felsőoktatási Szemle 1963. 4. sz. 227. oldal)

Az első felmérés megállapításait az utána következők megerősítették és kellő támpontot nyújtottak a képzés csiszolására, hatásfokának növelésére.

„Öröndetes, hogy egyik legpozitívabb tapasztalatunkat hallgatóink marxista képzettségének jó hatásfokában és világnézeti helytállásukban jelölhetem meg... a gyakorlatban megállták helyüket.” Kiemelhető még pedagógiai tudatosságuk, vitakészségük és képességük, hivatástudatuk, gyermekszeretetük és a munkához való jó viszonyuk.

Ezzel szemben lemaradás mutatkozott gyakorlati készségükben, önállóságukban és a képzés fogyatékoságai tükröződtek foglalkozás-centráltságukban, a sablonokhoz való ragaszkodásukban és egyes [162](#)korcsoportok életkori sajátosságait elhanyagoló maximalizmusukban.

A pozitívumok és negatívumok egybevetésével megállapíthatjuk, hogy az új képzési mód az öt év tükrében kiállta a gyakorlati próbáját, igazolta az új képzési mód bevezetésének időszerűségét, szükségességét és nagy vonásokban helyességét is. Emellett a képzés javítására időtálló következtetéseket vonhattunk le, melyeket reformtörekvéseinkben igyekszünk realizálni. Örömmel és megnyugvással tapasztalhatjuk szerte a Dunántúlon, hogy végzett hallgatóink elismerést és megbecsülést vívtak ki munkájukkal a maguk és intézetünk számára. Feletteseik elismerése és a terület kezdeti ellenállása feloldódott, megmutatkozik egyrészt ez abban, hogy többükből már vezetők lettek és a meglevő kollektívák hasznos tagjaivá váltak.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban / Tudományos munka

Tudományos munka

A vártnál lassabban bontakozott ki intézetünk eddigi életében. Oka ennek több komponensben keresendő. Kevés volt azoknak az intézeti tanároknak a száma, akik a megelőző munkahelyeiken már ilyen irányú tevékenységet folytattak. Viszont az új képzés bevezetése, a koncepcióra valóra váltása, az elképzelések tartalommal való megtöltése nagy odaadást, sok tanulást és sok időt vett igénybe. Az is igaz, hogy az első két képzési ciklus kifutásáig, az intézet teljes kiépítéséig, igen sok szervezeti feladattal, nehézséggel kellett a nevelőtestületnek megbírkóznia. Ezeken túljutva egyre több idő szabadult fel a tartalmi munka színvonalának emelésére és a tudományos szintű munkavégzés kialakítására. Ma már világos az intézet oktatói körében, hogy a jövőbeni ifjúság pedagógusainak nevelése a nagy ütemben növekedő társadalmi igénynek megfelelően nem választható el a tanított szakterületek intenzív művelésétől, a tudományos tevékenység végzésétől. Ennek megfelelően a szakcsoportok nagy gondot fordítanak a közös tudományos kutatások kialakítására, de ezek mellett biztosított az egyéni témák feldolgozása is. Intézetünk tudományos munkaterve és káderfejlesztési terve elkészült, és ez előre öt évi távlatra biztosítja e téren is a tervszerű munkát.

Nem szorosan idetartozik, de rokon terület és emiatt meg kell említenünk, hogy lassan alakuló hagyományaink közül igen értékesnek tekinthető az intézetnek a közéletben elfoglalt helye, szerepe és

hatóereje. Megnyilvánul ez az intézeti színvonalas rendezvények sorozatában is. Ezek közül kiemelkedik az Apáczai-, Brunszvik-, Rousseau-évfordulók alkalmával rendezett emlékestek és kiállítások nemkülönben a vendéglelőadói és intézeti napok. Most készülünk a II. Intézeti Napok megrendezésére.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szabados László: Felsőfokú óvónőképzés Sopronban / Reformtörekvéseink

Reformtörekvéseink

Világos, hogy intézetünk a „felsőfokú reform egyik láncszemeként jött létre” (Tóth L. Felsőoktatási Szemle 146. oldalán is idézi), mégsem mondhatunk le arról, hogy szinte nap mint nap ne gondolnánk a korszerűsítésre, a tananyag és módszerek tökéletesítésére. Ezt ma már lehetővé teszi ötéves képzési tapasztalatunk, de a reformtörvény feladatunkul is előírja.

A törekvés Szakosztályunktól indult el, és az intézetek oktatói körében nagy visszhangra talált. Úgyszólván valamennyi oktatónk átértékelte a korszerűsítés jelentőségét és a maga munkáján keresztül, tapasztalatainak összegzésével segítette a reformtörvény 3 alappilléreinek megvalósítását. Reformbizottság alakult intézetünkben is, amely a szakcsoportok és oktatók elgondolásai alapján összeállította intézetünk javaslatát. Ezt segítették az országos szaktárgyi szakbizottságok az egyes tárgyak korszerűsített programjavaslatainak elkészítésével. Az intézetek által készített tervek a *jászberényi reformbizottság* foglalta össze.

Az új reform 1964. szeptemberében lép majd életbe. Addig az új jegyzetek írása folyik. Minden reményünk megvan arra, hogy a most jóváhagyás alatt álló képzési koncepció a még eredményesebb és magasabb színvonalú óvodapedagógusok képzését teszi lehetővé. Az elmondottakon kívül tovább kell folynia a korszerűsítés munkájának. Nem mondhatunk le erről, mert korszakunkat a rendkívül nagymértékű társadalmi, tudományos, technikai haladás jellemzi, mely maga után vonja a nevelőképzés sokoldalú és állandó fejlesztését, nevelési rendszerünk – a gyermek születésétől a felnőtt korig történő – kiépítését és fejlesztését. Nemcsak **163** az oktatás, hanem a jellemformálás magas szintű fokozódó követelménye is állandó feladattá teszi a korszerűsítés munkáját.

Jelenleg két területen szeretnénk előre lépni, hallgatói anyagunk belső fejlődési komponenseinek kutatásában és az ennek megfelelő módszerek kialakításában.

A gyakorló óvoda kertjében

Mint a bevezetőben említettük, a rendkívül szerteágazó és összetett kérdéskomplexumból az általunk leglényegesebbnek tartott kérdések felvetésével igyekeztünk intézetünk kialakulásának, működésének bemutatására. Első öt évünk munkájának ilyen rövid, vázlatos áttekintésekor is örömmel és büszkeséggel gondolunk a megtett útra és kultúrforradalmunk nagyszerű alkotására: a főiskolai óvónőképzés létrehozására, mellyel neveléstörténelmünk legjobbjainak több mint 100 éves álma válhatott valóra. E történelmi múlt, de a jövőért érzett felelősségünk is arra kötelez, hogy munkánk színvonalát tovább emelve, elérjük intézetünk célját: a kommunista szakemberek képzését.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csapody István: Adatok a Sopron megyei erdők 18–19. századbeli állapotához

Csapody István: Adatok a Sopron megyei erdők 18–19. századbeli állapotához

Hazánkban az első erdőtörvény a 18. század végén, az 1791. évi LVII. törvénycikkben látott napvilágot, amikor már különösen a nemesi közös birtokosságok erdeit a túlzott és rendszertelen használatok végpusztulással fenyegették. Ez a törvény, majd az ezt követő 1807. évi XXI. törvénycikk, mint második erdőtörvényünk, nem érték el céljukat, mert végrehajtásukat a vármegyékre bízták, amelyek az erdőtörvény végrehajtásához szükséges erdészeti szakközeggel nem rendelkeztek (2). Ezen túlmenően azonban az erdők igazi romlását mint arra már rámutattam (1) – a szűkös telki állomány gyarapítását célzó irtásföldek intézményesítésében kell keresnünk, amelyhez a jobbágyság szabad „faizási” joga és a mértéktelen

legeltetés járult. Az akkori országos viszonyokra nagyszerűen rávilágít „A' honi erdők' állapotja”-ról értekező RAAB ANTAL, az egykori 164veszprémi püspökséghez tartozó karádi uradalom erdőtisztje 1840 tavaszán (Századunk, III. évf. 40. sz. p. 313–317), amikor ezeket írja:

„a' jobbágyinak egész év által minden héten egy, vagy pedig két nap a' földön heverő dült és száraz tűzifát hordani szabadon engedtetik. Ott az adózó vagy jobbágy az egész erdőt szabadnak tekinti, minthogy illy körülmények között lehetetlen is néha az egész, sokszor pedig több ezer holdnyi kiterjedésből álló erdőtéren, minden hegyen és völgyben 's minden fáézónál, a' mint azt a' szükség kívánandná, megjelenni. Illy esetben az erdei őrség legfeljebb 's csupán a' kijáró utakhoz rendeltetik, a' melly az érkező szekereket megállítván, szoros vizsgálat alá veendi, valljon nem tiltott vagyis zöld fát vágott e tüzelési szükségére? Ez alkalommal illy vigyázat mellett milly végnélküli káros visszaélések történnek, tudni fogják a' kik e' részben csak némi tapasztalást is nyertek. Olly fák, mellyeknek felső, vagy legfeljebb tetején levő ágai szárazak ugyan, de törzsökjök tökéletes ép és egészséges, levágnak, 's ha a' vadász vagy kerülő a' kártevőt a' cselekedeten rajt nem kaphatá, elhordatnak, először ugyan ezeknek ágai, utóbb pedig, midőn már némileg a' száradtakhoz hasonlíthatók, a' törzsökjök is. Különben is, hogy az erdőségekben a' száraz dült és földön heverő fa soha se hiányozzék, arra a' jobbágyinak mindenkor elegendő gondja vagyon; mert ha máskép nem, a' leghasznosb, egyenesb álló fák megkeríttemek, töveikről levágnak, vagy pedig más halálos sebek által a' kihalásra és tökéletes elszáradásra előkészíttemek, 's végre a' fába való tüzrakások által a' legirtóztatóbb erdei gyújtogatások is okoztatnak. 'S a'ki ezt tevő, általa teljesedve látja reményét, mert vagyon, vagy lesz most száraz fa.” „A vonó marhákat” pedig „az erdőben és vágásokban szabadon bocsátván, sem utakra, se annál kevesbbé a' véd miatt készült árkok és felhányásokra tekintet nincs; mind ezeken keresztül bátran, és szabadon kocsiznak, mivel az erdőség nagy terjedelmű minden pontnál, 's pillanatban a' kerülő nem lehet. Ezenkívül a' jobbágyok több helyeken már a' faézó nap előtti estvén az erdőbe rendesen a' szekérrel együtt kimennek, hogy ott egyszersmind marháikat bőséges, de tiltott legelővel jól tartván, akadály nélkül végrehajthassák dicséretes foglalatosságukat.”

Nem kell csodálkoznunk tehát, fentiek előrebocsátása után, ha az országos viszonyok Sopron megye erdőségeit illetően is híven tükröződtek. Erről számol be KISS JÓ'SEF 1833-ban „Sopron Vármegye Esmertetése” c. (3) munkájában (Td. Gyűjt. 17. évf. I. köt. p. 5–41), amikor Sopronkövesd és Fertőszentmiklós erdeiről azt írja, hogy „most már minden esztendőn kezd fogyatkozni, 's ennél fogva a fa ára szembetűnőképpen emelkedik. Fő oka ennek az, hogy sok nemes helységeknek erdei elpusztultak 's pusztulnak naponként a' nélkül, hogy csak legkisebb gond is, kivéven tudomásomra egy nemes helységet, fordíttatnék ujaknak ültetésére. Ehhez járul még a' népeknek szaporodása is, melly minél előbbre halad, annál nagyobb lesz a' fának szüke. Hol pedig a' fák levagdaltatnak, ott csak a' bokrok között emelkedhetik fel egy' s két fiatal, – máshol meg nem nevelkedhetik: mert rendes marhalegelők lévén az erdők a' marha a' gyenge nevendék szóloknak tetejét eleszi, ennél fogva soha sem mehet semmire is, hanem elcsepétesedvén utóbb kivész.” „Néhol, hol annakelőtte a' nemes községnek szép erdeje volt, most vagy egészen pusztá legelő vagyon; máshol pedig szántó fütyörész ekéje után, hol atyáink' idejében fülemile csattogott, 's gerliczék búgtak. Innét van, hogy némelly erdőtlen vidékeken a' fának drágasága miatt a' szegénység télre fütéléknek tarlót takar, kenyerét ennél süti, 's marhaganéjt szed a' réteken 's legelőkön, 's megszáritván, ennél főzi meg, mint az alföldön szokásban vagyon, ebédjét 's vacsoráját.”

Hasonló szellemű, elfelejtett, de figyelemre méltó híradásra bukkanunk a Gazdasági Lapok 1851. évi 48. számában (p. 1137–1138, v. ö. 6), ahol a magát megnevezni nem akaró szerző „Az erdők Sopron megyében is pusztulnak” c. közleményében kondítja meg a vészharangot erdeink felett.

„Nem vagyunk ugyan azok közül valók, akik a századok tepsedő homályából végre dicsően feltámadt felvilágosodás egyik leghathatósabb találmányi ágát – a túlnyomó értelmiség mindannyi csodagyermekait – nevetséges kisszerű érdekekkel támadják meg; kik a gőzösök és mozdonyok, 165gyárak és egyéb gépezetek füstjét nem nézhetik a nélkül, hogy végső nyomort ne jósolnának, – mert a fa ára ismét 1 frttal felrúgott; de ha másrészt mindennap tapasztalhatjuk, hogy egész terjedelmes erdőségek könnyelműségből, alacsony nyereszkeségből levágatnak – aggódnunk kell a jövő felett. Nem a mozdony, hanem önnön rövidlátóságunk vagy könnyelműségünk e részben veszélyes tényező. Szigorú és célszerű erdészeti törvények hozása e részben az egyedüli óvszer.” „Illy törvények pedig különösen a községek erdőire nézve óhajthatók, hol az egységes tulajdonjog helytelen felfogása miatt, s ennek törvények által biztosítása hiányában, mindenki felhivatva gondolja magát a kizsákmányolásra; hol további észszerű művelés elhanyagolása miatt a kivágott fa helyébe soha más nem nő és ha a természet kedvező véletlenéből sarjadna is, – első csirájában már a legelő marhák által szédulatik. Így tudunk megyénkben több községet, melyeknek több száz, sőt ezerre menő holdnyi erdei vannak, s azokból egy jóra való ostor nyelet sem vághatnak. Ha ehhez hozzávetjük a nálunk igen elterjedt fatolvajlást – könnyen magyarázható lesz, ha majd néhány évtized múlva szép erdőségekkel megáldott községeinket minden fából kipusztítva találjuk.”

Szerencsére akadtak kivételek is. Bizonyítja ezt az idézett dikk (6) azon sora, amely az ESTERHÁZY-féle erdőkre és részben Sopron város erdeire vonatkozik, továbbá N. A. KISS SÁMUEL (4) „Soprony Vármegyének Rövid Esmertetése” (1823. Tud. Gyűjt. 10. köt. p. 61–62) című érdekes híradása. Hivatkozván ugyanis MAGDA PÁL írására (5), megemlíti, hogy „a’ Répczemelléki laposoknak épület fabéli híjának kipótlásánál, ha elegendő fajok nem lévén, Keczőlön, Czirákon, Dénesfán és Répce-Szemerében sok ezer jegenye fákát plántálnak, pedig az el nem számított négy helységben található jegenyefák’ száma is alig menne egy ezerre. A’ többiek felett, Szemerében igaz, hogy szép számmal vagynak, de még nagyobb részént fiatalok. Leginkább érdemel említést a’ Ságbi jegenyeerdő a’ Grófi kert körül.” Célszerű volna tudni, hogy elődeinknek ma is korszerű, a gyorsan jövő fafajok telepítésére irányuló céltudatos tevékenysége mikor vette megyszerte kezdetét, milyen fafajokkal és milyen mértékben telepítettek. Erdőgazdaság-történeti kutatásaink ezekre a kérdésekre is választ keresnek.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csapody István: Adatok a Sopron megyei erdők 18–19. századbeli állapotához / IRODALOM

IRODALOM

- 1 Csapody I.: A Sopron megyei „Nagyerdő” története. SSz. 1963. 217–226.
- 2 Jánik F.: A’ Honni Erdei-gazdaság’ rajza. Tudományos Gyűjtemény. 1831. 15. évf. 5. köt. p. 93–105.
- 3 Kiss J.: Sopron Vármegye Esmertetése. Tud. Gyűjtemény. 1833. 17. évf. I. köt. p. 5–41. (vonatkozó rész: p. 12–13).
- 4 N. A. Kiss S.: Sopron Vármegyének Rövid Esmertetése. Tud. Gyűjtemény. 1823. 10. köt. p. 53–67. (vonatkozó rész: p. 61–62).
- 5 N. N.: Az erdők Sopronmegyében is pusztulnak. Gazdasági Lapok. 1851. nov. 30. (48. sz.) p. 1137–1138.
- 6 Magda P.: Magyar Országának és a’ Határ-örző Katonáság és Vidékeinek legújabb Statisticai és

Geographiai Leirása. Pest. 1819. p. 334.

7 Raab A.: A' honi erdők' állapota. Századunk. 1840. 3. évf. 40. sz. (máj. 18.) p. 314–317.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Házi Jenő: Sopron megye gabonadézmája a Jagellók korában

166 Házi Jenő: Sopron megye gabonadézmája a Jagellók korában

Az 1848. évi XIII. t. c. szerint az egyházi rend minden kárpótlás nélkül önként lemondott a dézsmáról és ezzel a legtöbb jövedelmet nyújtó bevételéről, amelynek beszedése viszont a legtöbb kellemetlenséggel járt.

A dézsma fizetését még Szent István király rendelte el, és mivel a győri egyházmegye területén e dézsmából való részesedés tekintetében a székeskáptalan tagjai és a plébánosok között vita merült fel, ebben a kérdésben IV. Béla király 1255-ben úgy intézkedett, hogy a dézsma negyedének (*quarta*) negyede (*sedecima*) legyen a mindenkori plébánosoké, míg annak 3/4-ik része a győri székeskáptalant illesse.¹⁽²⁰⁶⁾ Ez a királyi döntés érvényben maradt változatlanul 1848-ig, amikor a dézsma megszűnt.

Az elmondottak szerint e királyi rendelkezés értelmében ha az egész dézsmát 16/16 résznek vesszük, ebből 12/16 a győri püspöké, 3/16 a győri székeskáptalané és 1/16 a plébánosoké. Ilyenformán a dézsma beszedésében a győri püspök volt leginkább érdekelve és az ő megbízottai vitték a főszerepet. Mind a székeskáptalan, mind az egyes plébánosok csupán arra ügyeltek fel, hogy a püspök emberei által összeszedett dézsmából az őket megillető részt hiánytalanul megkapják, akár természetben, akár pénzben.

Sajnos, a győri püspöki levéltár középkori anyaga teljesen elpusztult a török idők viszontagságai közepette, és így arra nézve, hogy a 6 vármegyére (Győr, Komárom, Veszprém, Moson, Sopron és Vas megyék) kiterjedő győri püspökség területén a középkorban miként folyt le a dézsma beszedés, miként volt az megszervezve és ebből a győri püspöknek évről évre milyen jövedelme volt, nem tudunk meg semmit sem. Ebből a szempontból annál értékesebb a győri székeskáptalan fennmaradt számadáskönyve, amely az 1495–1527 közti éveket öleli fel. Mivel az 1495–1502 közti évek feljegyzései itt is hiányosak, így ezeket szintén nem vehetjük figyelembe. Nem tudjuk használni az 1525–1527 közti évek adatait sem, bár azok teljesek, mert az 1524. évben kezdődő hitvány rézpénz verése miatt a pénz vásárló ereje annyira megromlott, hogy világos képet ezekből az évekből nem alkothatunk magunknak. Vizsgálódásaink csupán ebből a szempontból az 1503–1524 közti 22 évre szorítkozhatnak, de az így összegyűjtött anyagunk azért annyira értékes és annyira tanulságos, hogy azok nemcsak helyi, hanem országos érdeklődésre is méltán számíthatnak.

A győri székeskáptalani számadáskönyv a quartából a káptalanra eső dézsma-részesedést az egyes dézsma-területek neve alatt sorolja fel, amelyeket a latin *cultellus* szónak magyar fordításában *kés*-nek említ. Ezek a kések Sopron megye területén azonosak voltak a főesperesi kerületekkel, tehát volt *Rábközkés*, *Sopronkés* és *Lucsmankés*, azaz Locsmándkés.

Minden évben kétszer volt dézsmaszedés: aratás után a gabonaneműt szedték össze kepekben vagy pénzben, szüret után pedig a már kiforrott újbort gyűjtötték össze. Mivel a győri székeskáptalan ebben az időben általában 30 tagból állott, ezért a káptalanra eső dézsmabort nem adták el, hanem természetben szétosztották a káptalan egyes tagjai között. Az alább közölt táblázat tehát kizárólag a *gabonadézsmára* vonatkozik és annak eladásából befolyt összegeket tartalmazza magyar forintokban. Minden magyar forint 100 magyar dénárból állott. Ezeket a magyar dénárokat királyi dénároknak is hívták megkülönböztetésül a bécsi dénároktól.

Nemcsak Sopronban és a nyugati határszélen, hanem még Győr városában is a folyó, azaz a közönségesen használt pénz a *bécsi dénár* volt. Ebből 30 darabot latinul solidus-nak, németül schilling-nek neveztek, míg 8 solidus neve egy font bécsi dénár, tehát egy font bécsi dénárban 240 bécsi dénár volt.

A bécsi és a magyar pénz közti viszony az 1495–1524 évek közti időben *változatlanul szilárd*, amennyiben egy magyar dénár mindig egyenlő volt 3 bécsi dénárral, más szóval egy magyar forint értéke 300 bécsi dénár. Ezenkívül a győri számadáskönyvben elég gyakran szó esik krajcárról, amely 4 bécsi dénár értéket képviselt, ¹⁶⁷és igen ritkán rajnai forintról is említés történik, amely viszont 80 magyar dénár értéknek felelt meg.

Ámbár Győrött is a folyó pénz a bécsi dénár volt, a számadáskönyv egyes bevételi és kiadási tételei kizárólag magyar forintokban és magyar dénárokból vannak feltüntetve, mert ez volt a *hivatalos* pénz és ehhez a magyar állásponthoz a székeskáptalan kényszerűen ragaszkodott.

Ezek előrebocsátása után a Sopron megye területén fekvő 3 dézsmakerületnek a székeskáptalanra eső bevételei az egyes években a következők:

Év	Locsmándkés	Sopronkés	Rábaközkés
1503	69.–	5.–	40.–
		10.58	
		8.50	
		5.–	
		2.–	
1504	33.87	1.50	30.60
		2.–	
		18.–	
		3.50	
1505	–	–	
1506	–	–	48.–

Év	Locsmándkés	Sopronkés	Rábaközkés
1507	10.–	7.10	48.–
	52.91	4.–	
		2.78	
1508	75.80	1.–	45.–
	10.60	1.–	
	4.–	3.–	
		4.–	
		3.01	
1509	39.535	0.985	52.50
	39.80	4.33	
	7.–	3.–	
		5.–	
1510	34.–	3.22	40.–
	40.–	1.70	
1511	25.–	5.–	52.–
	90.25	5.–	
1512	76.50	18.–	58.–
	18.–	3,29	
		25.–	
		23.50	
1513	65.–	6.–	59.–
	55.11(?)	16.–	
1514	6.–	12.23	60.–
	86.–		

Év	Locsmándkés	Sopronkés	Rábaközkés
1515	100.–	4.96	98.25
		33.–	
1516	92.25	12.37	88.–
	7.50		
1517	56.16(?)	28.30	93.84
		2.–	
		4.–	
		2.–	
1518	90.–	33.–	71.91
1519	90.–	5.–	87.–
		30.83	
		3.90	
		4.–	
1681520	99.–	30.62	104.40
	20.–	2.27	
		5.37	
1521	80.–	33.54	80.–
	34.–		
1522	127.78	48.35	100.–
	2.80		
1523	100.–	31.89	97.–
	15.–	3.33	
	9.–		
1524	53.32	10.–	72.50

Év	Locsmándkés	Sopronkés	Rábaközkés
	18.50(?)	28.42	
		8.–	
Összesen:	1833.68	579.38	1426.–

Ha gondosan végigtanulmányozzuk ezt a most közölt táblázatot, mindenekelőtt két feltűnő megállapítást tehetünk. Az egyik az, hogy az 1505. évben dézsmabevétel címén egyetlen dénár sem folyt be és a rákövetkező 1506. évben is csupán Sopronkésből sikerült 48 forintot beszedni. Vajon ezt a tekintélyes hiányt a számadáskönyv írójának hibájául róhatjuk-e fel?

Köztudomású, hogy a középkori számadáskönyveket nem azzal a pontossággal vezették, mint amilyent a mai időkben az ilyen természetű munkától megkövetelünk, azonban ilyen durva hibát még a középkorban sem követtek el. A hatalmasnak mondható dézsma-kiesés háborús eseményekkel függ össze.

Mivel Miksa német császár a magyar nemzeti párt részéről veszélyeztetve látta az 1491. évi pozsonyi békében családja számára elismert magyar trónöröklést, ezért azt fegyverrel kívánta biztosítani. A nyugati határszélen csakhamar olyan vad háborús hírek keltek szárnyra, hogy a győri püspök emberei 1505-ben nem mertek dézsmát szedni és lényegében 1506-ban is ilyen volt a helyzet. A valóságban ezzel szemben csupán annyi történt, hogy Miksa a magyar határszélhez közel eső osztrák várakat és megerősített helységeket lázas sietséggel kijavíttatta és azokba 1505. őszen katonaságot rakott. A következő 1506. évben seregét Bruck a/d Leitánál összevonta, mellyel először Kismarton alá vonult, majd később átkelt a Dunán és Felső-Csallóközben ütött tábor. Itt nézett egymással farkasszemet a német és magyar sereg. Mielőtt ütközetre került volna sor, megérkezett a táborba Ulászló király fiának, Lajosnak születési híre, mire rövidesen béke jött létre,²⁽²⁰⁷⁾ de a győri püspökség kárát a dézsmaszedésben nem térítette meg senki.

A másik feltűnő jelenség a közölt táblázat alapján a rábaközi dézsmakerületnek csekély dézsmája a másik kettőhöz viszonyítva. Ennek oka nem lehet más, mint az, hogy a Hanyság mocsara, melyet napjainkban csaknem eltüntettek, abban az időben még óriási területekre terjedt ki, amelyen földművelést folytatni nem lehetett. Így értjük meg, hogy még a XVI. században is a legbiztonságosabb út Sopron és Győr között Hegyeshalmon át vezetett. Áradásos időben a Rábaközben szekérrel vagy kocsival megszűnt minden közlekedés.

A közölt táblázat egyes tételei alapján bőséges anyag áll rendelkezésünkre a dézsmaszedésben közreműködők személyére nézve. Annyit bizonyosnak mondhatunk, hogy a püspök részéről az egyházmegye 13 dézsmakerülete felett a legfőbb irányítók a győri és a szombathelyi püspöki udvarbírák (iudex curiae, provisor) voltak, akik igen sokszor a székeskáptalan részesedését is beszédtek, majd a káptalannak átadták. Mellettük Locsmándkésben a káptalan megbízásából eleinte Mihály lósi, majd később Pacsa János büki plébános szorgoskodott, míg Rábaközkésben ¹⁶⁹ugyanezt a szerepet kezdetben Bertalan bágyogi, utóbb Pál magyarkeresztúri plébános töltötte be, végül Sopronkésben többnyire Wetzer Farkas kórháztemplomi igazgató volt a dézsmaszedő, de a felsoroltakon kívül még mások is közreműködtek, kik fáradságuk fejében a káptalan részéről 1–2, ritkábban 3–4 forint díjazásban részesültek.

A győri székeskáptalannak jutott dézsmareszsesedésből közönséges számtani művelettel kiszámíthatjuk a

plébánosok sedecimáját, a győri püspököt megillető 12/16 részt és ezek összeadásából az egész dézsma összegét, melyet ha megszorozunk tízzel, akkor megkapjuk az egész megye gabonatermésének értékét magyar forintokban. Mindent összevéve olyan statisztikai adatok birtokába jutunk, amelyek egyébként elképzelhetetlenek lennének, és amelyek jelentősége kétségtelen. Az alábbi táblázat az elvégzett számítások végső eredményét foglalja magába.

Év	3/16	1/16	12/16	16/16	A gabonatermés értéke
1503	140.08	46.69	560.28	747.05	7470.50
1504	89.47	29.82	357.84	477.13	4771.30
1505	–	–	–	–	–
1506	–	–	–	–	–
1507	124.79	41.60	499.20	665.59	6655.90
1508	147.41	49.14	589.68	786.23	7862.30
1509	152.15	50.72	608.64	811.51	8115.10
1510	118.92	39.64	475.68	634.24	6342.40
1511	177.25	74.10	708.96	945.29	9452.90
1512	222.29	59.08	889.20	1185.59	11855.90
1513	201.11	67.04	804.48	1072.63	10726.30
1514	164.23	54.78	657.36	876.37	8763.70
1515	236.21	78.74	944.88	1259.83	12598.30
1516	200.12	66.71	800.52	1067.35	10673.50
1517	186.30	62.10	745.20	993.60	9936.–
1518	194.91	64.97	779.64	1039.52	10395.20
1519	220.73	73.58	882.96	1177.27	11772.70
1520	261.66	87.22	1046.64	1395.52	13955.20
1521	227.54	75.85	910.20	1213.59	12135.90
1522	278.93	92.98	1115.76	1487.67	14876.70
1523	256.22	85.41	1024.92	1366.55	13665.50

Év	3/16	1/16	12/16	16/16	A gabonatermés értéke
1524	190.74	63.58	762.96	1017.28	10172.80
Össz.:	3791.06	1263.75	15165.–	20219.81	202198.10

Mindezek a számuk magukban véve holt és értelmetlen számok maradnak minaddig, amíg nem tudjuk érzékelteni – ugyancsak a számadáskönyv adatai alapján – a pénz értékét és vásárló erejét, s nem tudjuk összehasonlítani a mostani idők árviszonyaival.

Kezdjük el felsorolásunkat mindenekelőtt az akkori időkben folyósított fizetésekkel.

1516-ban a győri káptalan felfogadta ügyvédjének Potyondy Lőrincet, kinek évi fizetése: 12 forint pénzben, és 12 akó bor, ugyancsak 100 kepe gabona természetben. Amennyiben Budán kellene tartózkodnia a felsőbb bíróságok előtt folyó perek miatt, minden hétre napidíj címeén 80 magyar dénárt fog ezenfelül kapni (386–7.).

Az 1516–1520 közti években győri mesterkanonok volt Sárospataki Menyhért, aki Rómában élt, mivel apostoli prothonotarius volt. A káptalan 1518-ban kanonoki jövedelmét évi 19 forintért bérbe veszi, de ezzel szemben ígéri, hogy minden kanonoki kötelessége teljesítéséről a saját költségén gondoskodni fog (385.).

A győri káptalannak az abdai vám minden évben tekintélyes jövedelmet biztosított. 1516-tól kezdve ezt a vámot a káptalan megbízásából egy Ferenc nevű egyén hajtotta be, akinek évi fizetése: 8 forint (470.).

A káptalannak a Győr megyei Nyul faluban kb. 4–5 ezer □-öl nagyságú szőlője volt, amelyet egy vincellér ötödmagával munkált meg. A vincellér a rendes napszámon felül évi egy forint fizetésben 170részesült szolgálata fejében, hasonlóképpen egy forintot kapott a szőlőcsősz is azért, hogy érés idején 2–3 hónapig a szőlőre felügyelt éjjel-nappal. Ezenkívül a napszámbérekre évente 10–20 forintot fordítottak.

Nézzük a győri házak árát! Alföldi Bálint győri polgár házáért 1499-ben 125 forintot fizettek, mert az kőből épült (57.), ezzel szemben Szombathelyi Péter soproni főesperes háza 1501-ben már csak 65 forintért kelt el (33.), míg Antal győri várnagy háza 1509-ben 30 forintért cserélt gazdát (13.). Még ennél is olcsóbb volt Munkácsi Márton kanonok háza ugyanebben az évben, amennyiben annak árából csupán 15 forint folyt be (222.), de kapható volt egy ház 1512-ben 8 forintért (293.), sőt 5.5 forintért is (295.).

Fejezzük be felsorolásunkat az ökör és a ló árának említésével. 1523 őszén a királyi udvar átvonult Győrön, amikor a bécsújhelyi találkozóra mentek Ferdinánd osztrák főherceghez. Ez alkalommal a káptalan két ökröt vásárolt 9 forintért: egyiket a királynak, a másikat Szalkai László egri püspöknek, királyi kancellárnak ajándékozták (612.). Elgondolhatjuk, hogy ez a két ökör milyen kiváló példány lehetett, mert amikor Németh Mihály győri polgár két ökrét, melyeket a győri Szent Katalinról c. kórháznak hagyományozott, ugyancsak 1523-ban, a káptalan eladta Tóth Mihálynak, az eladási árból csupán 4.5 forint jött be (594.). Egy borjú ára általában 33 magyar dénár (535.). A lovak ára 1–2–3 forint között váltakozott.

A közölt egykorú árak figyelembe vételével nem mondunk sokat, ha a magyar dénár vásárló erejét a mai pénzhez viszonyítva legalább ezerszeresnek vesszük, más szóval egy magyar dénár az 1503–1524 közötti

időből nagyjából megfelel a mai 10 forint értéknek.

Ha tehát az összesítő táblázat magyar forintjait ezerszeres értékre emeljük, megközelítőleg a mai forint vásárló erejét kapjuk meg. Azonban a viszonyok ismerete alapján még egy kiigazítást el kell végeznünk a reális számítások érdekében, amelyet legalább 10%-ban állapíthatunk meg. Említettem már, hogy a számadáskönyvből minden évben egy-két kisebb-nagyobb értékű dézsmabevételi összeg kimaradhatott, azután minden főesperesi kerületben bizonyos helység, esetleg helységek káptalani dézsmája a főesperest illette meg. Így pl. Locsmánd község dézsmája a locsmándi főesperesé volt, a Rábaközben a boggyoszlói quartát kapta meg a főesperes. Ennél sokkal jelentősebb volt az a dézsma-kiesés, ami a községi bírák termésénél következett be. A dézsma beszolgáltatásáért ők voltak elsősorban felelősek, de e nehéz szerepük némi ellenszolgáltatása fejében ők viszont nem fizettek dézsmát. Csánki: Történeti földrajza szerint ebben az időben Sopron megyében 16 vár, 15 város és 317 helység mutatható ki. Minden helységnek volt bírása, sőt néha több is lehetett, ha a helység nagyobb volt és több földbirtokos között oszlott meg a határa. Ha mindezt tekintetbe vesszük, a 10%-os kiigazítás nem mondható soknak.

Ezek szerint Sopron megye gabonatermése 20 évi időközben – az 1505. és az 1506. éveket nem számítjuk –, az előbb említett 10% beszámításával átlagosan évi 11.121 magyar forint értéket jelentett, azaz a mai pénzre átszámítva 11.121,000 forintot.

Mivel napjainkban egy mázsa búza ára 220 Ft-ban van megállapítva, ennél fogva a közölt 11.121,000 Ft termésértéke 50.550 q búzának felel meg. És vajon a Jagellók korában ezen a 11.121 Ft-on közvetlenül az aratás után, tehát a dézsmabeszedés idején mennyi gabonát lehetett vásárolni?

Az 1520. évnél olvashatjuk a számadáskönyvben, hogy Győr külvárosában, a Szent Benedek utcában vagy Szentbenedekfalván 20 bécsi dénárón váltották meg a dézsma minden egyes képét (518.). Az a meggyőződésünk, hogy ez a 20 bécsi dénár – mely egyébiránt Győrött azonos volt a „capecia christianitatis” értékével – vagy ehhez közeleső összeg az egész győri egyházmegye területén szokásos megváltási ára volt egy-egy dézsmakepének. Természetesen amikor a káptalan kepénként ezt a 20 bécsi dénárt sem tudta elérni, vagy a jobbágyok akármilyen oknál fogva nem voltak hajlandók a kepeket pénzen megváltani, ilyenkor nem maradt más hátra, minthogy a dézsmakepeket megfelelő helyre összehordják és szakavatott asztagrakókkal asztagba [171](#) rakják. Ezeket az asztagokat jóval később az aratás és a behordás ideje után több-kevesebb utánjárással lehetett értékesíteni, mikor is a káptalan mindig arra törekedett, hogy kepénként 20 bécsi dénárnál jóval többet kapjon, ami legtöbbször sikerült is. Ezt bizonyítják azok az elszórt adatok, amelyek a számadáskönyvben fellelhetők. Így 1502. I. 26-án Gyirmóton 20 képét. 1.5 Ft-ért adtak el (27.), 1504. II. 20-án Rábaszentmiklóson 70 kepe gabonáért 9 Ft folyt be stb. (85.). A legmagasabb árat, egy képéért 60 bécsi dénárt, tehát háromszorosát a szokásosnak, Révfalusi Lőrinc fizetett a székeskáptalannak, aki 1505. IV. 13-án a mosoni dézsma-kerületben 100 képéért 20 Ft-ot adott (134.). Ezt a magas árat azonnal megértjük, ha rátekintünk a második statisztikai táblára, amelyből megtudjuk, hogy az 1504. év katasztrófálisan rossz esztendő volt a gabonatermés szempontjából, amiért nagy volt a kereslet és kevés volt a kínálat.

A kepénként 20 bécsi dénár szokásos ár azt is jelenti, hogy az évi 11.121 Ft átlag termésértéknek, mely 3.336,300 bécsi dénárral egyenlő, 166.815 kepe felel meg. A közölt 20 évi időközben Sopron megye területén évente tehát átlagosan ennyi termett és ha feltételezzük, hogy kézi csépléssel minden kepeből 30 kg-ot csépeltek ki, ami nagyon is valószínű, ez megfelel 50.045 q gabonának, más szóval közel annyi, amennyi q búzát kiszámítottunk a mai 220 Ft-os ár mellett.

Ebben az 50.045 q gabonában búza és rozs, mint kenyérgabona, árpa és zab, mint takarmánygabona egyformán benne foglaltatik, s ebből következik, hogy a közékor legvégén a legnyugatibb vármegyében csupán szerény keretek között mozgó *háztáji* gabonatermesztés dívott, mely elégségesnek bizonyult a szükséglet kielégítésére, ha legalább gyöngye közepes termés volt, de már felütötte a fejét az ínség, miként 1504-ben is, ha rossz volt a termés, és nem sok felesleg mutatkozott még akkor sem, amikor – miként 1522-ben – a legjobb termést takarították be.

A győri számadáskönyv adatait mindenben megerősítik a soproni levéltár adatai is. Az 1424–1526 közti hatalmas időközből – sajnos – csupán 8 évből maradtak fenn a gabonadézsma-jegyzékek.⁴⁽²⁰⁸⁾ Ezekből kitűnik, hogy a város maga még *nem gazdálkodott*, hanem csak az egyes polgárai, akiknek száma évről évre változott. Legkevesebb volt ez a szám 1431-ben, amikor 74-en foglalkoztak gabonatermesztéssel és legtöbb a számuk 1526-ban, amikor már 197-en szántottak és vetettek. Legrosszabb volt a termés 1431-ben, amikor 2725 kepe termett a soproni határban és legjobb termés volt 1438-ban, amikor 8505 kepét tett ki az aratás eredménye.

A közölt 8 év átlagos eredménye évi 5774 kepe. Ha ezekhez a számokhoz hozzáadjuk a 10%-os kiigazítást, úgy 1431-ben a termés 2998 kepe, 1438-ban a termés 9358 kepe, végül az átlagos termés évi 6351 kepe.

Mivel Sopron városa volt a megye legnépesebb és egyben a leggazdagabb települése, ebből következik, hogy mennyire reális a számításunk a dézsma alapján, amikor a megye átlag gabonatermését a 20 évi időközben 166.815 kepre számítottuk ki egy évre. Ebből a 166.815 kepeből a dézsmafizetés aránya szerint Locsmándkésre 80.686, Sopronkésre 60.635 és végül Rábaközkésre 25.494 kepe esik.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Felsőbüki Nagy Pál értékelése a Századokban Széljegyzetek Barta István tanulmányához

172 Csatkai Endre: Felsőbüki Nagy Pál értékelése a Századokban Széljegyzetek Barta István tanulmányához

A Századok a M. Történelmi Társulat hivatalos közlönye, így tehát legtekintélyesebb folyóiratunk. 1963. évi negyedik számában Barta István, a reformkor kitűnő ismerője „Felsőbüki Nagy Pál és a bécsi kormány” címmel nagyobb tanulmányt közölt a reformkor egyik vezéralakjáról, mely tanulmány különös érdeklődést válthatott ki mindazon soproniak körében, akik a város és a régi megye múltjával foglalkoznak. Bennem Felsőbüki Nagy Pál közéleti pályájának kettőssége mindenkor Livius erőteljes jellemzését idézte fel Hannibálról, kinek férfias erényeit dicsérve emlegeti, de azonnal hozzáteszi, hogy e férfiúnak kiváló jó tulajdonságait hatalmas hibák ellensúlyozzák. Nagy Pál, a haladás egykori élharcosa később meghunyászkodott a hatalom előtt, sőt nemcsak hogy visszavonult előle, de fegyvertársa lett. Bent van ez

ugyan több életrajzi vázlatában (Lónyay, Tóth Lőrinc) és lexikonban, mégis általában az a felfogás lett uralkodóvá vele szemben, hogy korábbi nagysága a döntő megítélésében; így ítélte Sopron megye, mikor 1902-ben Lukácsy Lajos kapuvári születésű neves szobrásszal elkészíttette és üléstermében felállíttatta mellszobrát, így Sopron városa, mikor 1927-ben jelentős utcát nevezett el róla a GYSEV állomáson túl.

A család Bükön, Röjtökön és Fertőszentmiklóson volt birtokos, de már 1757-ben Sopronban is van házrész, amelyet évtizedekig tulajdonának mondhatott. A mai tanácsház mögött állt az épület; 1798-ig váltakozó társakkal szerepelnek Nagyék a telekkönyvben, attól fogva a ház Sándor alispáné, Pál atyjáé, aki 1799-ben meghal; az örökösök, köztük Pál, eladják a házat, 1892 körül a Tschurl család birtokolta, tőle vette meg a város és az új városháza építésekor teleknyerés céljából lebontatta.

Pál 1777-ben született és nyilván a soproni katolikus gimnáziumot végezte; a megyegyűléseken korán feltűnt szónoklataival, 1807-ben országgyűlési követ lett. Még előtte egy beadványa a megyéhez ugyan hatástalan maradt, de megmutatja a magyarságért méltán aggódó lelkületét.¹⁽²⁰⁹⁾ Három nagy veszedelem fenyegeti szerinte a magyarságot. Elsősorban az indigenátus, azaz az országunkba becsúszó idegenek, akik itt nemességet és vele hatalmas jogokat kapnak, érdemük többnyire csak az, hogy valamelyik ősanjuk magyar volt, vagy itt katonáskodtak, sőt az is érdem, hogy nagyon szerette valaki a magyarokat. A másik veszedelem a „külső nemzetek törkölyé”-nek népesítés címen való beseregése. Az volt az ürügy, hogy megtanítták a magyart gazdálkodni, pedig a krumpli termesztésén kívül tőlük újat nem lehetett tanulni, viszont Nagy szerint ők terjesztették azt a betegséget, „mely már az ember nemzésében is mérget önt”. Az a sok kedvezmény, amit a telepes kap, méltán keltette fel az őslakosságban a mellőztetés érzését, és így elharapódzott a restség. Végül a harmadik veszedelem a mesterlegények beözönlése, mert úgy kiszorítják a magyar iparost, hogy kiveszik teljesen. Sommásan beszél még a beadvány a magyar vétekekről, például a vallási türelmetlenségről és arról a közömbösségről, amellyel a magyar nyelvvel szemben viseltetik a nemzet. II. József alatt hamar beletanult a német nyelvbe, de a dolgok változásával épp olyan közömbösen tűrik, hogy közigazgatásunk, hadseregünk nyelve ne a magyar legyen.

Az 1807-es országgyűlésen hamarosan feltűnt Nagy Pál bátor beszédeivel, amelyek a jobbagyság és a magyar nyelv érdekében hangzottak el. Persze a konzervatívabb elemek lehurrogták, sőt legfelsőbb helyen a legnagyobb megbotránkozást keltette. Tréfás vers azonban még szilajabb hangnemet is kívánt: az országgyűlés hív tagjait dicsérő versben olvashatjuk:

*„Ilyen Nagy Pál, ez is szösze bajszával,
Rettenetes, ha okádja beszédét torkával,
Hát még ha toldhatná egy-két ebadtával,
Mennyivel több hasznót tenne a hazával”²⁽²¹⁰⁾*

De a komoly költészet is oltárt emelt neki, Berzsenyi Dániel ódát írt hozzá, ennek egyik szakasza („A derék nem fél az ¹⁷³idők mohától”) máig szállóige. Ünneplő hangú levelet intézett hozzá Kazinczy Ferenc is. De már itt az első sikereknél felmerül némi kétely irányában. Kazinczy ugyanis állandóan érdeklődött leveleiben a nyugat-magyarországi ügyek felől, úgy látszik, a tüzes magyarságú Fábchich József győri paptanártól is tudakozódott Nagy felől. A felelet 1807. XI. 17-én: „Inkább szeles, hogy sem tüzes: Sopronvármegyében egy Districtus Rábaköznek hivattatik: az ottiak csúf neve: te Rábaközi Döre. Augustus elején itt által ment, talán elkergették a Diétábul.”³⁽²¹¹⁾ Bizony ez lett a sorsa. Kazinczy már korábban, Sátorajaujhelyen hallotta a következőket és közli Kis Jánossal, a későbbi soproni költőpüspökkel: „Ő Felsége azt mondta volna a Sopronyi Ötvösnek, hogy csudálkozik, mint küldethetett

Diétára a társa, Nagy Pál. Erre Ötvös azt felelte, hogy azon maga is csudálkozik. S micsoda ember ez, kérde ő felsége. Ötvös erre érthetetlen akadozással felelt. Ezt Nagy Pál fél füllel mind értette. Ő Felsége magát Nagy Pált szólította meg, hogy őtet ki választotta követnek, s ez vala a felelete: Vox populi. Kend fiatal ember. Én is voltam fiatal, de nem voltam unbesonnen (meggondolatlan). Nagy Pál: Eu. Majestaet, ich bin jung und bin doch nicht unbesonnen (Fiatal vagyok, de nem meggondolatlan). Ő Felsége: Wenn Sie aelter werden, so werden Sie anders denken u. sprechen (Ha idősebb lesz, másképp fog gondolkodni és beszélni). Nagy Pál: Ich sage, wovon ich überzeugt zu seyn glaube u. werde auch als aelter nie wider meine Überzeugung sprechen (Azt mondom, amiről hiszem, hogy meggyőződésem és idősebb koromban sem fogok meggyőződésem ellenére beszélni).”[4\(212\)](#)

A történeti adatok szerint I. Ferenc külön kihallgatáson is fogadta Nagy Pált, alapos fejmosásban részesítette, ezt úgy hívták; ad audiendum verbum regium. Lehet, hogy már ekkor megkísérelték valamilyen hivattal lekenyerezni. Ez szokása volt az udvarnak. Sokszor már a leereszkedő szó maga is megtette a hatását: Armbrusztér titkár po. Schedius Lajos soproni iskolázottságú egyetemi tanár megnyerésére egy arany szelencét és egy elismerő iratot a király aláírásával elegendőnek tartott, Rummy Károly soproni tanárt meg pláne azzal vélte megnyerhetőnek, ha a kiadásában megjelent Musenalmanachból 30 példányt rendelnek.[5\(213\)](#)

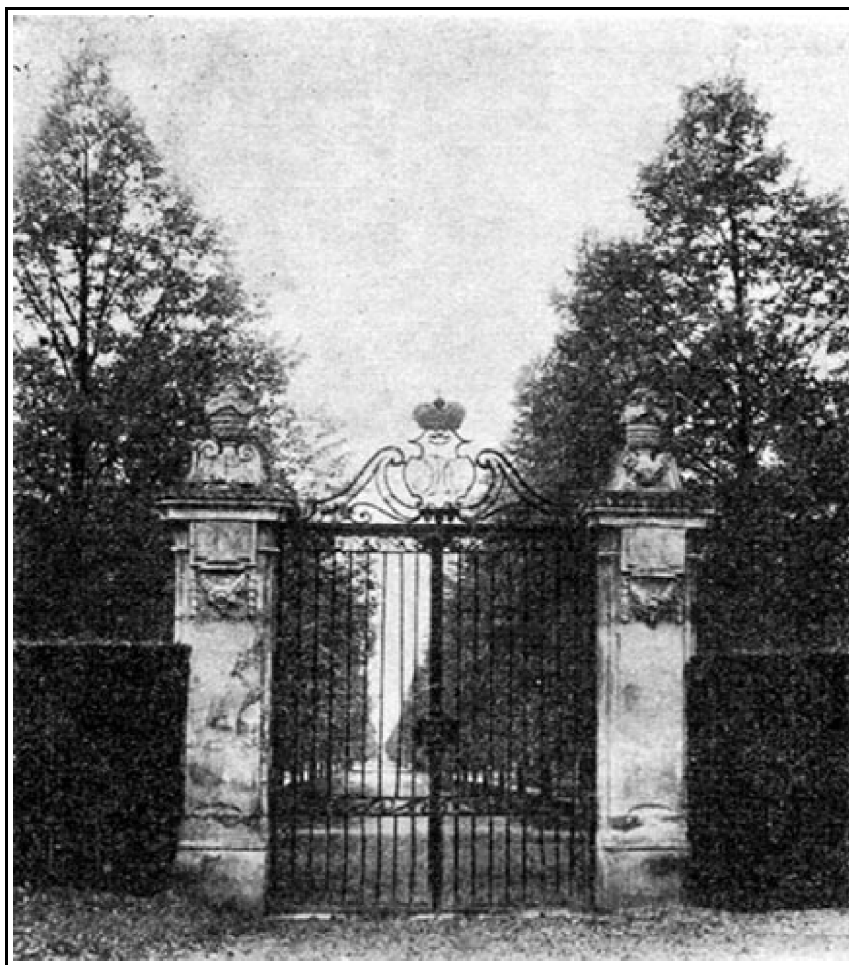
Nagy keményen állt a gáton, és így az udvar más eszökhöz fordult. Kazinczy 1808-ban Pesten felszedett híreket ír barátjának, Cserey Farkasnak: az országgyűlésre készülödvén. Esterházy Miklós herceg főispán közölte Naggyal, hogy felsőbb rendelésre nem engedheti megválasztását. Nagy kijelentette, hogy megválasztása esetére sem fogadja el a követséget. A megyegyűlésen azonban egyhangúlag Nagyot választották, megköszönte, elutasította. Újból csak őt választották. „Akkor – írja Kazinczy – megszöallala: Köszöni a bizodalmat; nem megyen; azt az egyet kéri, válasszanak olyat, a ki ugy viseli magát a Diétán, hogy egyszeri követség után soha többet ne választathassék.”[6\(214\)](#)

Az ország színe előtt való szerepléstől tiltott Nagy azonban megtalálta a módját, hogy a kormány önkénye ellen tiltakozzék, Kazinczy írja Cserey Miklósnak 1812. VIII. 15-én, hogy I. Ferenc felszólította a megyéket, adjanak a hadsereg számára újoncot, pénzt, lovat és bort, ezt azonban csak az országgyűlés szavazhatta meg. „Sopronyban a hires és általam nagyon becsült Nagy Pál rettenetesen perorált a törvény szava mellett, s Gróf Széchényi Herczeg Esterházyak Administratora felelt Nagy Pálnak, hogy törvény ellen van ugyan a kérés, de a környüállások ugy kívánják, hogy adjunk, s adtak.”[7\(215\)](#) A díszítő jelző annyival érdekesebb, mert ekkor már Kazinczy kezdett kételkedni Nagy Pálban. Annak idején [174](#)levelére nem kapott választ, megfejtethetlen volt előtte ez a rejtély. Hozzá Berzsenyi, aki mint dunántúli jobban belátott a dolgok mélyébe, már 1811. II. 15-én ezt írja neki: „Te Nagy Pált szereted. Igaz-e, hogy a Kálvinisták bolondja volt. Most ugy hallom, hogy szörnyen káromkodik, hogy ő szurkot kapott, Lónyay pedig keresztet! Barátom, nyugodjunk meg e külszínnel, mert ha bellebb okoskodunk, siralomnál vagy nevetségnél egyebet nem találunk. Hogy én olyanoknak is irtam ódákat, melyeket nem ismerek, azt Horatiusnak és az én ifjuságomnak tulajdonítsd. Mostani eszemmel azt nem cselekedném. De már most azokat elvetni sajnálnám, s másokat csinálni helyettek rest vagyok.”[8\(216\)](#)

Érdekes, hogy a költők milyen hamar kiábrándultak Nagyból, az őt ódával ünneplő Berzsenyi, Kis János, sőt később Kölcsey is, nem számítva Kazinczyt, aki végre megtudta, mért maradt lelkes levele válaszolatlanul. Nagy Pál ugyanis nem félt az idők mohától, de mindig nyitva hagyott valamely hátsó ajtót az udvari párt irányában. Így hajlott inkább az udvari tilalomra, mint a vox populira, így mondta 1815-ben a fiatal Wesselényinek, akit nyilván Kazinczy kért meg kérdezősködésre: nem szeret „megróttakkal egy lévben lenni.” Ez Kazinczyt alaposan kihozta sodrából, és amit Nagy így „parasztságának mentségére”

felhozott, azt „alacsonyság”-nak nevezte. Nagy is érezhette, hogy hibázott, mert 1820-ban Kis János előtt szóba hozta, amit a soproni költő december 20-án meg is írt barátjának: „Nagy Pál Sopron. Várm. Assessor Ur, a minap nálam volt egy dologban, melylyet Ottlik ítélőmester Ur bizott reá, s melly engemet illet. Azon alkalmatossággal arra is kért, írnam meg neked, hogy leveledet ez előtt egy néhány esztendőkkkel vette, s kedvesen vette, de azért nem felelt, mert nem sokára azután, midőn ad audiendum verbum regium Bétsbe citáltatott, a többekközött az a kérdés is tétetett eleibe: Sie korrespondiren ja mit Kazinczy? Nem akart tehát, azt mondja, sem Neked, sem magának több alkalmatlanságot okozni. Meglehet, hogy igaz, de én alig hihetem: és Nagy Pált nem tarthatom egészen jó Cherakterü embernek, de még tsak állhatatos principiumnak sem. Személyemet ő tudtommal nem sértette meg, tehát személyes ellensége nem vagyok, de némely dátumokat tudok felőle, mellyek ötet előttem kitsinynek mutatják.”⁹⁽²¹⁷⁾

1825-ig nem volt országgyűlés, több mint 10 éven át; Nagy Pál a megyében állandóan amellet izgatott, hogy a megye ne teljesítse a törvénytelen rendeleteket.¹⁰⁽²¹⁸⁾ A fiatal feltörekvő politikusok felkeresték. Széchenyi 1820-ban járt nála Bükön. „Ez a legokosabb ember Magyarországon. Vár s csendes házi életben hűtögeti, acélozza kedélyét a sors bekövetkezhető csapásai ellen, hogy száraz szemmel nézhesse hazája hevadását, enyészétét. Egész nap kertjében foglalkozik.” „Van egy szép élettársa is, nem mintha szeretné, vagy gyermeket óhajtana.” „Nagy Pál egyike azoknak, a kiket legtöbb ember különcznek néz s tán épen ezért tartják oly bizarrnak mert az egyedüli köztük, a ki természetes, s aki jól ítéli meg a viszonyokat s a pillanatnyi helyzetet.”¹¹⁽²¹⁹⁾ Wesselényi Széchenyivel tervezett nagy külföldi útja előtt 1822-ben barátja bécsi szállásán volt vele újból együtt. Naplójába ezt írja „Lángeszű ember”. Wesselényiben már kilenc évvel ezelőtt forrt a nyelvművelő akadémia kérdése, most Nagy szóba hozta. Hanem Wesselényit is hamar utolérte a kiábrándulás. 1822. február 17-én, tehát egy hónappal később írja: „Hiteles kutfőktől tudom, hogy Nagy Pál a camerrariusságot kéri. Ezen puhasága bosszant s mint a jobbakon is uralkodó aljas gyávaság új példája szomorít, de csodálkozásom ama esztelensége által gerjesztődik fel ennek a különben eszes embernek, hogyha a fénylés szomjának daemona megkörnyékezte, miként teheti azt a butaságot, hogy indepentsségének liberalismusi önnön s tündöklő ¹⁷⁵fényét kioltsa s egy idétlen convertita voltot akarjon eddig való hirneve elvesztésével megvásárolni.”¹²⁽²²⁰⁾ Ki tudja azonban, tényleg volt-e alapja e híresztelésnek?

Fertőd (Eszterháza). A park egyik bejárata

1825-ben végre országgyűlést hirdettek, és Sopron megye ismét Nagyot küldte egyik követnek. Hamarosan ismét régi fényében ragyogott a neve, Bajza József így lelkesedik érte Toldy Ferenchez írt levelében 1825. október 27-én: „Csudákat mivel ez az ember itt, s kénytelenek neki megadni az elsőséget még azon követtársai is, a kik különben el vannak önszeretettel telve.”¹³⁽²²¹⁾ Néhány nap múlva, november 2-án és 3-án végre eldőlt a nyelvművelő akadémiának négy évtizede vajúdo ügye. A köztudatban úgy szerepel a tény, mintha Nagy Pál kezdeményezése alapján Széchenyi hirtelen ötletből akkor váltotta volna valóra az eszmét. Szinnyi a Magyar írók lexikonában ezt írja Nagy Pálról: „Főképpen az ő lángszavainak köszönhető, hogy a M. Tud. akadémia... Széchenyi és társainak nagylelkű alapján létrejött.” „A Századokban 1905. folyamán megjelent bíráló¹⁴⁽²²²⁾ (–V _S jelzéssel) azonban helyreigazítja: „Nagy Pál megadta az ösztönt, de Széchenyi semmi kétség – nagyfontosságú tervét úgyis létesítette volna. November 2-án kezdődött a nevelés és anyanyelv ügyének tárgyalása. A harmadik szónok, a győri követ, Kolozsváry Miklós már említette a tudós társaságot; egyébként egybekapcsolta a nyelv és nevelés kérdését. Nagy Pál ezt tagadta. Még egy követ említette a tudós társaságot. Az ügy tehát napirenden van. 3-án a pozsonyi követ a nyelvművelő társaság felállítását sürgette. Erre Nagy neki támadt a városi német polgárságnak és főuraknak, de a tudós társaságot nem említette. A nyelvművelésre külön bizottságot kívánt. Az abauji követ ismételten a tudós társaságot sürgette, Kolozsváry nem bizottságot, hanem azonnali törvényt követelt. Nagy

erre elismeri, hogy a francia példára fontos a nyelvművelő ¹⁷⁶társaság, de törvény itt nem használ, főuraink jó törvény esetén sem pártolnák a nyelvművelést. Most Balogh János közömbös beszéde következett. Ez után, *és nem közvetlenül* Nagynak a főurakat korholó beszédére tette meg Széchenyi közismert felajánlását egy évi jövedelmével. Nagy beszéde nem oltott belé új eszmét, de táplálta a benne élő régi tervet. Úgy mondják, nem szokott rögtönözni és így legalább is Balogh felszólalása alatt készült a magáéra. Beszéde bizonyosan nem független a Nagyétól, amelyet elragadtatással és a főurak magatartásának vázolója miatt szégyenkezve hallgatott. Nagy inkább nyelvművelő, legfeljebb ismeretterjesztő társaságra gondolt, Széchenyinek köszönhető, hogy tudományos társaság lett az Akadémia.”¹⁵⁽²²³⁾

Nagy érdemeit nem csökkenti az a körülmény, hogy az eddig neki tulajdonított szerep nem volt kizárólagos jelentőségű. A magyar színház érdekében is izgatott ama forró két napon: „Hát az micsoda nagy absurdum, hogy Pesten a nagy theatrumban németek játszanak National nevezet alatt.”¹⁶⁽²²⁴⁾ Még ebben az évben bátran követel helyet az alkotmány sáncai közt 12 millió polgárnak és parasztnak, még írnak róla dicsőítő verset,¹⁷⁽²²⁵⁾ de már 1826. március 28-án Kazinczy azt írja Cserey Miklósnak: „Nagy Pál legforróbb tisztelői előtt is elveszté minden hitelét. Hat hétig nem ment Ülésekbe s beteggé tette magát, egy neheztelés miatt.” Úgy látszik, magánéletét is firtatták, mert Kazinczy így folytatja: „Burger lányát vette el, s egy fia van. Eladta minden jószágát, s Bécsben lakik. Vevője neki 15 ezer frt-ot fizet esztendőnként. A jószág eladását inkább gondolják annak előrelátásból eredettnak lenni a mit ő elkerülhetetlennek néz, mint azon elkeseredéséből, hogy házassága rá homályt von.”¹⁸⁽²²⁶⁾ Vajon arra céloz-e Kazinczy, hogy a jobbágyfelszabadítás esetén csak terhet jelent-e majd Nagynak a birtoka? Nagy családi körülményeit eléggé homály fedi. Legalább is kétszer nősült. Mikor Péter öccsének ikrei születtek Sopronban, 1821. október 28-án, az anyakönyv Nagy Pált és feleségét, Csermely Annát szerepelteti keresztszülőképpen. Későbbi felesége Klein Izabella. Slachta Etelka soproni előkelő lányka magyar naplójában 1839–1841-ből emlegeti Nagy nejét és kb. 20 éves Ilka leányát, mint kik a főrangú társaságba is bejáratosak. Kazinczy közléseiből az is igaz, hogy Nagy ősi birtokainak nagy részét Bükön eladta.¹⁹⁽²²⁷⁾

Nagy népszerűsége egyre csökkent. Pulszky Ferenc az 1830-as évek elején már részt vett az országgyűléseken: „Nagy Pált nem szerettük, mert gyanúsítottuk, hogy a kormánynak eladta magát, de mégis valahányszor felszólalt, genális rögtönzött szónoklata elfeledtette gyanunkat.”²⁰⁽²²⁸⁾ De az 1832–34-es országgyűlésen már nyíltan szembefordult az ellenzékkel, méltán gondolták, hogy rá vonatkozik Kölcseynek ama mondása: „Az oroszán mindig oroszán, a féreg mindig féreg, csak az ember tud változni.”²¹⁽²²⁹⁾ Ekkor írták rá azt a gúnyverset, amely a SSz-ben megjelent, ennek sokkal durvább változatát Barta közli a Századokban:

„Pali, Pali, szép híredet moslékkal fecselted be”

Más vers cím nélkül járta kéziratban:

*„Hol szived – hol lelked,
Vajon van-e Istened?
Hová leve bölcsességed.
Vajon van-e még eszed?
Te kit hajdan az egész hon
Oly buzgón tisztele,
Te, kit hajdan egész nemzet
Oly forrón szerete,*

*Ettől tudsz-e elpártolni?
S még vést hozni reája?
Hát honosid tüzes átkát
Nem retted, Te gyáva?
Sir a lelkem, vérzik szívem!
Ha hogy azt elképzelem,
Hogy valaha ki voltál,
És most mivé változtál.”²²⁽²³⁰⁾*

¹⁷⁷József nádor is elfordult tőle. Nyolc reformbizottság alakult, egyikben sem kapott helyet.²³⁽²³¹⁾

Állást foglal az ellen, hogy az országgyűlésről tudósítások jelenjenek meg, az ifjúságot ki akarja tiltani az ülésekről. Néha még egy-egy ügyes fordulattal megnevezteti a hallgatóságot, de szinte általános róla a nézet: a kormány megvette. Úgy hírlik, hogy egy császári kihallgatáson történt meg a lekenyerezés, ezt Frankenburg 1880-ban kiadott Bécsi élményeim című könyvében tán kissé túlzottan adja elő.²⁴⁽²³²⁾ A könyv első kötetének 21–23. lapján olvasható, hogy Ferenc császár ugyan csak valami kitüntetést, rendjelet helyezett kilátásba, de Nagy arra célzott, hogy ilyesmi nem hoz semmit a konyhára, erre kapott volna zárgondokságot, mégpedig Pálffy Ferenc vagyona, aki egyébként eléggé silány mágus volt. De szellemesen megjegyezte: Nagy Pált elnémították, de neki kellett megfizetni ezt a lakatot. Mikor 1832-ben ennek a híre köztudomású lett, Nagy Pál egyszeriben bukott emberré vált és érthető lett, mért kanyarodott le mindjobban a haladás útjáról. 1840 után már nem is szerepelt az országgyűlésen.

Sopron megyében változó volt a magatartás irányában. 1836-ban megfestették Széchenyi arcképét, javaslat volt Nagy Pálra nézve is, de nem került sor a kivitelre.²⁵⁽²³³⁾ A megyegyűléseken szerepelt is. Slachta Etelka említett naplójában amely néha Wesselényit bálványozza, s mindig Széchenyit, Kossuthal szemben pedig ellenséges szót a megyegyűlés leírásában Nagyról. 1839. III. 18.: „Párszor felségesen, élénken, tüzesen szólt.” 1840. VII. 13.: „Nagy párszor lelkesen szóllott.” Úgy látszik, 1843-ban még követsége is szóba került, de az „Alkalmi versek a Soproni Követválasztás előtt” című pasquillus udvariasan, de határozottan elutasítja:

*„Nagy Pál első Követ volt magyar Országban,
Lelkes szónok, s híres volt Európában,
Korszellem elhagyta, magát már túl élte
Fénytelen pályáról kedves lesz lelépte.”²⁶⁽²³⁴⁾*

Nagy 1840 után néha megfordult rokonainál a megyében, de Pozsonyban és Bécsben élt, végezte a busás fizetéssel járó zárgondokság ügyes-bajos dolgait. A zárgondokság okozta halálát is. Wirkner Lajos, erősen aulikus politikus így adja ezt elő: Nagy a nagyszombati törvényszéknek szokta a zárgondokság számadásait benyújtani. Mikor Pálffy gróf meghalt, a fia bepörölte a mödlingi járásbírósnál. Nagy akkor Bécs mellett Inzensdorfon lakott és mivel úgy tudta, az ügy nem Mödlinghez tartozik, tehát nem jelent meg a tárgyaláson, miért is távollétében tartották meg és 36 000 forint kártérítésre ítélték. Minthogy magát igazságában hitte, nem fizetett, így az aggastyánt az adósok börtönébe zárták. Wirkner és egyéb barátai előteremtették a pénzt. Nagy kiszabadult, de a dolog teljesen megtörte. Felkereste Wirknert, pártfogásába ajánlotta gyermekeit, de ott Wirknernél enyhébb szélütés érte. „Más nemzetfia ilyenek után sirna, a magyar iszik” – jegyzi meg gúnyorosan Wirkner. Nagy ivásba fojtotta keservét és ezzel felidézte ismét a gutaütést, másnap meghalt. (1857.)²⁷⁽²³⁵⁾ Számadásait teljesen rendben találták, a fenti összeget visszakapták barátai.

A holttestet Bükre vitték, az ottani temetőben újkőkori síremlék alatt temették el.

178A Vasárnapi Újság 1861-ben közli a 190. lapon, hogy Sopron megye emléket akar neki állítani, de a nagy lelkesedés hamarosan lelohadt. A Felsőbüki Nagy Pál kérdés csak 1880-ban került újból előtérbe, mikor Frankenburg Sopronban nyomott könyve megjelent és mindkét kötetében csípős megjegyzéseket tett Nagyra. Frankenburg akkoriban Sopronban élt már hosszabb ideje és nagy szerepet játszott a kulturális életben; megalapította a később róla elnevezett Irodalmi Kört, mely 1945-ig fennállt. Nagy Pál fia István, aki 1849-ben Sopronban született és a bencés gimnáziumban tanult, több cikluson át a lövői kerület országgyűlési képviselője volt, a Sopron című helyi lapban terjedelmes cikket közölt az apjáról (1881. 6/7. szám). Vitathatatlan érdemeit fejtegeti, felhossa, hogy tulajdon unokaöccse, Bezerédj István, a nagy baloldali politikus megállapította: „Elvei, becsületes szándékai sohasem változtak, csak a világ zöckent mellette egy kicsit – előre.” Hogy írta róla Pulszky: „Régi ellenzékiessége nem illett bele az új szabadelvű eszmekörbe”, ugyanő: „A világ a sequestrumnak (zárgondkokság) tulajdonította, hogy az udvarnak vokolt, ez nem volt igaz.” Frankenburgot sajtópörrel fenyegette. Azokban a napokban, amikor ez a támadás történt, Frankenburg éppen humoros felolvasást tartott az alapította körben, és tudomásom szerint nem válaszolt. Az 1840-es években bécsi hivatalnok volt, jól értesült a dolgokról. De Nagy István nem nyugodott, bevonta a vitába Kossuthot is, aki hosszú, sajátkezű levélben – sajátos módon – Nagyot védelmébe vette, azonban a zárgondnokságra nézve nyilatkozik ugyan, de e pár sor mintha vád volna, mert arról szól, nem tehető fel Nagyról, hogy *ily potom áron* eladja magát. A levél kelte 1886. július 13. Frankenburg már két éve halott volt. De a Bécsi élményeim vitatott részletét Tóth Béla is felvette a Magyar anekdotakincs második kötetébe (183. lap).

Nagy Pál özvegyéről 1893. XII. 25-én emlékezik meg a Sopron c. újság, hogy egy hónappal ezelőtt Bécsben, 103 éves korában meghalt és emlékezve rá, hogy Sopronban volt az esküvője, a város szegényeire 5000, az iskolásokra 2000 ft-ot hagyott, nevelt fia, Craesbeck Nep. János is hamarosan követte a halálba. Nagy unokája, Miklós szintén magas rangú megyei tisztviselő volt és 1939. november 19-én ő tette közzé az Új Sopronvármegye c. napilapban Kossuth levelét, ugyanő 1940. július 7-én „Somogyi Antal, a vándorpatrióta” címmel azt a különleges állítást kockáztatta meg, hogy Károlyi György és Batthyány Lajos támogatásával egy Somogyi nevű ember e megyében birtokot vett, ezzel helyet kapott a megyegyűlésen és ott, valamint az egész országban lázított volna Nagy Pál ellen.

Az egymásnak ellentmondó vélemények arra késztettek, hogy gyűjtsem őket egy majdan megírandó cikk számára, mikor is az 1960-ban városunkban tartott Széchenyi ünnepélyen értesültem róla, hogy a kutatás avatott kézbe kerül és Barta István levéltári kutatásai nyomán a kérdés tisztázódni fog, ahogy a Századok már idézett cikke valóban megadja Felsőbüki Nagy Pál kellő értékelését.

1848/9-e után – fejtegeti Barta – azok, akik a haladók céljait eleve sokallták, természetesen inkább adtak igazat a fékezőknek és így Nagy Pálnak is, aki 1825 után már gáncsolta a reformokat. Így támadt az a hit, hogy az igények annak idején túlhaladtak rajta, ő maga a józan reformok híve volt. A komoly történetírás azonban nem volt tisztában vele: elfáradt, elöregedett ember volt-e vagy áruló. Barta megtalálta eddig ismeretlen védőiratát 1830-ból, amelyben a jobbágykérdésben elfoglalt álláspontját mentegeti. Ugyanis 1829 körül megyéjében ellenkezést tapasztalt személye iránt. Királyhűségét bizonygatja. 1809-ben Napóleon számított órá, hogy ha sikerül a magyarságot a Habsburgoktól elválasztani, ő azonban hű maradt a császári családhoz. Az 1830-as országgyűlésen már erősen a kormányzat szekerét tolja, azonban a jobbágykérdésben marad a régi, néha az udvari politika ellenében is és az oligarchiát továbbra is szidalmazta, de vallásügyben, az Országgyűlési Tudósítások ügyében az ellenzék ellen szavazott. Régi elveivel ellenkezően beszélt, emiatt egy ízben gúnyos nevetés tört ki. Wirkner Lajossal 1830 óta érintkezett

és ez éppen elég volt arra, hogy besúgónak tartsák. Anyagi nehézségei voltak. Kénytelen volt büki birtokát (mint Kazinczy már 1826-ból írja) eladni, ilyesmit akkoriban nemes ember végső szükség esetén tesz csak, így akarhatta magát a Pálffy-zárgondnoksággal ¹⁷⁹szanálni. Amit pártoló írások említenek, hogy ez részéről baráti szívesség volt, azt a tények cáfolják, Pálffy kézzel-lábbal, beadványokkal védekezett ellene.²⁸⁽²³⁶⁾ De a levéltári adatok megmutatják, hogy két más dologgal is igyekezett az udvar révén anyagilag előbbre jutni, az egyik egy kúria adományozása volt, a másik pedig az államra szállt 470 holdas csepregi birtok adományozása a becsérték megfizetése ellenében. Mindezeknek ára volt és a kormány bátran teljesíthette, 12 évig távol tartották Nagyt a küzdő porondtól, ahol egyébként az 1839/40-es országgyűlésen alig volt szerepe. Barta Széchenyre hivatkozva megemlíti, hogy az Akadémia megalapításában Széchenyi tagadta Nagy hatását.

Lássuk Barta végső ítéletét, amelyet mély emberiességgel, de egyúttal kiművelt történelmi érzékkel alkotott meg: „Nagy Pált pályája első szakaszában embersége, műveltsége, erkölcsi felelősségérzete képessé tették arra, hogy kortársainak átlagán messze felülemelkedve, s őket megelőzve harcba szálljon a nemzet politikai, gazdasági és nyelvi jogaiért, valamint az elnyomott, kizsákmányolt jobbágyság helyzetének javításáért. Tényként fogadhatjuk azonban azt is el, hogy törekvései általában a feudális társadalmi rend keretein belül maradtak, s felfogása akkor sem változott lényegesen, amikor a történelem már sürgős feladatként tűzte napirendre a feudalizmus megdöntését Magyarországon is, és amikor ennek a történelmi feladatnak a véghezvitelén jelentős tábor munkálkodott már...” „...egyre inkább lemaradt a kibontakozó, felgyorsuló ellenzéki mozgalom mögött, s múltját meghazudtolva tétlen maradt akkor, amikor a haladók már párttá szervezkedve, s az ország közvéleményére támaszkodva, vívták forradalomba torkoló harcaikat. S a korábban ismeretlen adatok birtokában világossá válik az is, hogy meggyőződésének megmerevedése szükségszerűen a haladással szembenálló erők oldalára sodorta őt: elvi megingása, a forradalom lehetőségétől való megrettenése – párosulva anyagi helyzetének egyidejű megromlásával – kész prédájává tették őt a kormány lélekvásárló igyekezetének.” A továbbiakban Barta kifejti, hogy Nagy nem szolgálta maradéktalanul a kormányt, viszont nem a haladás alapvető kérdéseiben helyezkedett szemben a haladókkal, sőt egyes kérdésekben velük harcolt. Pálfordulása után állandóan gyötörődött. „Mindezt azonban csak magyarázata lelki problémáinak, de nem felmentés tetteinek súlyos felelőssége alól; s nagyszerű múltjával korábbi tetteinek a nemzet legjobbjai által megörökített emlékezetével együtt csupán arra bizonyulhat elegendőnek, hogy a történetíró ne süsse a homlokára az árulás bélyegét, hanem megelégedjék a tények ismertetésével és a belőlük adódó tanulságok levonásával.”

„Nagy Pál képességei és kezdeti nagy hatása alapján diadalmas vezér lehetett volna a győzelem felé menetelő táborban, s elfeledve, megtört, meghasonlott lélekkel halt meg... Sorsa fényesen példázza azt az igazságot, hogy a legkiemelkedőbb képességekkel sem lehet senki történelmi hős, ha törekvései és tettei nem a történelmi szükségszerűség megvalósulásának előremozdítására, hanem annak késleltetésére, gátlására irányulnak. Naggyá csak a társadalmi haladás szolgálatában lehet az ember, ellenkező esetben csak vereség és erkölcsi bukás lehet az osztályrésze; ez Nagy Pál pályájának és sorsának minden történelmi korban érvényes tanulsága is.”

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kelényi Ferenc: Lakásínség Sopronban 1873-ban

¹⁸⁰Kelényi Ferenc: Lakásínség Sopronban 1873-ban

Talán nincs is olyan pontja földünknek, ahol napjainkban nem foglalkoztatná a felelős államférfiakat épp úgy, mint az egyszerű embereket a *lakáshiány* felszámolásának a kérdése. Végleges megoldásának roppant nagy nehézsége, hogy a természetes népszaporodás következtében jelentkező igények korszerű kielégítése mellett számolni kell a lakosság egyre civilizáltabb lakáskörülmények megteremtését célzó törekvéseivel. Világszerte közeleg már az idő, amikor az emberek a lombsátor, a barlang-odu, a fabódé vagy a pince helyett emberibb lakásviszonyokat követelnek.

A természet pusztító ereje mellett napjainkban a háborús épületkárok is nagymértékben súlyosbítják a lakásinséget. Éppen ezért kézenfekvő, hogy ma már a legtöbb országban maga az államvezetés segíti elő a nagyarányú építkezéseket. Természetes azonban, hogy a világméretű lakásprobléma végleges megoldása csak akkor várható, ha a lakásépítési programok minden államban kiküszöbölik a spekulációt, s az *emberibb, korszerűbb lakások minden egyes kisember számára is elérhetőek lesznek.*

Sopront különösen nagy anyagi kár érte a második világháború bombatámadásai következtében. A lakóházak és középületek mintegy 36,5%-os elpusztulásával Sopron 1945 tavaszára szomorú nevezetességre tett szert: a pusztulásba sodort ország egyik legromosabb városává lett. Teljesen összeomlott 825 és súlyosan megrongálódott a városban 1285 épület.¹⁽²³⁷⁾

Helytelen lenne azonban azt hinnünk, hogy az égető lakáshiány csak most, a második világháború után jelentkezett először Sopronban. Thirring Gusztáv egybevetette az első népszámlálást (1785) és az 1848-as adatait s meg kellett állapítania, hogy a népszaporulat a 63 év alatt túlhaladta a lakásszaporulatot. 1785-ben a népesség 12578, 1848-ban 16774 volt, a lakások száma 1785-ben 1835, 1848-ban 3653. Az 1840-es években már számos bérházat építettek, s így a lakások szaporulata most meg a házakét múlta felül. A szabadságharc leverése után Sopron majdnem az egész Dunántúl kerületi székhelye lett, igen sok új hivatal került ide, rengeteg tisztviselő és családja. A lakosság szaporulata az említett 63 év alatt 4200 volt, s most tíz év alatt 1858-ban majdnem 1500.²⁽²³⁸⁾ A gazdasági viszonyok nem voltak rózsásak, és ha épült is még néhány bérház, a lakásinség már a Bach-korszakban megmutatkozott és a kiegyezés után sem csökkent. A *soproni Kereskedelmi és Iparkamara*³⁽²³⁹⁾ 1873. február 28-i közgyűlésének német-magyar nyelvű nyomtatott jegyzőkönyve ismerteti a soproni *Építő és Földhitelbanknak* a pénzügyminisztériumhoz intézett fölterjesztését, melyben azt kéri, hogy az „új és toldalék épületeknél 25 évi, lerombolt házak újbóli felépítésénél pedig 15 évi adómentesség engedélyeztessék.”

Az alábbiakban szó szerint ismertetem majd a kérvény szövegét, néhány megjegyzés azonban már előzetesen is idekíváncozik.

*Az Építő- és Földhitelbank az emberiség nevében és a civilizáció fokozását sürgető intézmény köntösében jelentkezik mindjárt kérvénye elején. Sopron „kiváló polgári erkölcsi”-nek, „jó hírű”-nek a féltése (?) épp úgy megtalálható benne, mint „hazánk felvirágoztatása”-nak törekvése. Bármilyen raffináltan sorakoztatja fel azonban érveit, végül is kénytelen kimondani: saját érdeke diktálja elsősorban a lakásépítések szorgalmazását, illetőleg az építési kedv fokozása érdekében a 15–25 évi adómentesség megszerzését.*⁴⁽²⁴⁰⁾

A *Kereskedelmi és Iparkamara* viszont már kendőzés nélkül juttatja kifejezésre érdekeit, midőn a fölterjesztés pártolásával együtt kimondja: „a kért kedvezmény megadása esetében a piaci forgalom tagadhatatlanul nagyszerű lendületet venne.”

A kérvény betűhű szövege:

„Nagyméltóságu magy. kir.
Ministerium!

Városunkban oly nagy a lakások hiánya és drágasága, hogy igen sok szellemi és anyagi tekintetben kitűnő egyéniség, ki városunkban letelepedni óhajtana, 181ezen szándéktól a lakáshiány végett visszariasztatik, a mi bizonyosan városunknak legnagyobb kárára válik. Ide járul, hogy a lakások hallatlan drágasága végett a szegényebb néposztály egészségtelen lakásokban kénytelen összetömörülni, a mi socialis és egészségügyi szempontból csakis veszélyesnek tekinthetik. És mindkét jelenség érzékeny akadályul szolgál városunk fejlődésének, mert egyrészt: a vállalkozó erőket tartja távol, másrészt pedig a munkás kezeket szorítja szűk határok közé.

Pedig éppen Sopron városa van különben szerencsés birtokában mindazon tényezőknek, melyek összeműködésétől a legörvendetesebb haladás volna várható.

Szellemi mivelttség a lakosság nagy részében, képzettség a kereskedelem s ipar minden ágaiban, úgy mint a mezői gazdaságban, kitartó szívós munkakedv a lakosság minden osztályában, vállalkozási szellemmel párosult józan számítás a takarékoság és ugyanezért minden helyes célra kész s elegendő tőkeerő.

Mind ezen kiváló polgári erkölcssei által a város joggal jó hírnévnek is örvend országSZerte, sőt messze túl az ország határain is, és nincs kétség benne, hogy csakis a kellő letelepedési helyek hiányának kell köszönni, hogy 20000 lakosságunk az utolsó évtizedben, melyben a város minden tekintetben oly elismerésre méltó előmenetelt tőn, két annyira nem emelkedett.

Bárki akart jönni, nem talált helyet, hova fejét lehajtotta volna, és mégis, bár mindenben kísérletet tesz a vállalkozás, építkezésbe, melyre a köz iránti tekintetből oly felette nagy szükség lenne, nem mer senki bocsátkozni, mivel pénze után a legszerényebb igényű kamatot sem képes biztosítani.

Azonkívül a házbéradó oly nagy, hogy a lakosok többsége mindenbe inkább helyezi el tőkéit, mintsem építkezésekbe, melyek után csak a közpénztár huzza a hasznát, de nem a birtokos.

És ily viszonyokat szemlélünk honunk majdnem minden városában! Több törvényhatóság már tett ugyan lépéseket új épületekre nyerendő 20–25 évi adómentesség tárgyában, de hasztalan.

Elvitázhatatlan tény, hogy a városoknak, mint a szellemi és anyagi erők központjainak, az egyleti élet forrásainak, mint a kereskedelem és ipar emporumainak emelése, hazánk felvirágoztatására nélkülözhetetlen tényező, azokat pedig úgy gyarapíthatjuk, ha emelkedésüknek útjába álló mindennemű akadályokat elhárítunk.

Tény ugyan, hogy hazánk pénzviszonyai adóleszállítást nehezen tűrnek; de kérdjük: új épületeknek engedélyezett adómentesség adóleszállítás-e? Ugy hisszük – nem, hanem az államkincstár által az építkezőknek nyújtott kedvezmény és hitel, mely az adómentességi idő lejártá után, de már előbb is az általános anyagi fejlődés emelkedésével, dús gyümölcsöket fog az államkincstár javára érlelni. Adómentesség hiányában ezer meg ezer épület nem létesítetik és így 25 év leforgása után sem fognak jövedelmi forrást képezni, míg az adómentesség engedélyezése esetében a városok élénk lendületet veendének, az ipar és kereskedelem nagy virágzásnak fog örvendeni, a conservatív elem szaporodni, és a városokban uralgó élénk forgalom nemcsak a házbéradót, de a jövedelmi adót is és a közvetett adók minden nemeit tizszerezni fogja.

A lakáshiány még gátul szolgál a közigazgatás és igazságszolgáltatás rendes menetének is, mert számos

városban kénytelen volt a kormány hivatalai számára az igényeknek meg nem felelő, szűk, de mégis szerfelett drága helyiségeket bérelni. Így különösen városunkban 230 ezernyi lakosság felett bíraskodó törvényszék ülnökei még saját munkaszobával sem bírnak és kénytelenek a tanukihallgatási határnapokat olyképen felosztani, hogy egynél több kihallgatás 182egy napra ki ne tűzessék. A járásbiróság pedig oly szűk helyiségekkel bír, hogy a peres felek kénytelenek e zord időszakban a folyosón és a lépcsőkön várakozni, úgy hogy a nagyméltóságu magy. kir. igazságügyér ezen visszás helyzet megszüntetése végett már kir. biztost is küldött hozzánk.

Az alulirt bank alapszabályainál fogva magát kötelezve érezvén az építési kedvet éleszteni és Sopron városát számos épületek felállítása által az őt megillető polczra emelni, köteleességének ismeri, az adómentesség, mint az építés nagyszerű emeltyüje mellett szót emelni, különösen most, midőn az adóreform kérdése nem sokára a magas képviselőházban is szőnyegre kerül.

Azon alázatos kérelemmel fordulunk tehát a nagyméltóságu magy. kir. pénzügyi ministeriumhoz: méltóztassék minél előbb törvényjavaslatot a magas ház elé terjeszteni, melyben városokban létesítendő új és toldaléképületek számára 20-25 évi, lerombolt házak újból felépítésénél pedig 15 évi adómentesség engedélyeztetik.”

A kamarai jelentésben nem szerepel a kérvény aláírása, mivel azonban ez egyben a jegyzőkönyv záróközleménye is, mindjárt a felterjesztést pártfogoló határozat kimondása után a soproni *Kereskedelmi és Iparkamara* akkori elnökének, *Töppler Károlynak* és a titkárnak, *Schindler Ferencnek* az aláírása következik.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Fried István: Sopron és környéke a „Hesperus”-ban

Fried István: Sopron és környéke a „Hesperus”-ban

Még nemigen vizsgálgtunk, hogy szomszédos népeink hírlapjaiból, folyóirataiból milyen kép rajzolódik ki egykori életünkről, városainkról, mit tudhatott a kor átlagos újságolvasója a magyarországi sajtó-, művelődési, ipari stb. viszonyokról.

Arra vállalkoztunk, hogy a *Hesperus* című csehországi német nyelvű lap egykét Sopronra s környékére vonatkozó híradását összegyűjtsük, s ennek alapján próbáljunk válaszolni a föltett kérdésre. Csehországban éppen úgy, mint Magyarországon, a német polgárságnak történelmi hagyományai vannak. S ugyanúgy része a nemzetnek; a prágai polgár éppen úgy részt kér magának a nemzetiesedés folyamatában, mint a pesti. Éppen úgy igyekszik a fellendülő nemesi-nemzeti, irodalmi mozgalmak hőseit utánozni (gesztusban, öltözködésben, külsőségekben), mint magyarországi polgártársa. A cseh s a magyar egy birodalom tagja, ám egymáshoz viszonyítva mégis „külföldet” jelentenek. Hogyan törekedtek egymás megismerésére, ahhoz legyen e szerény adatközlés is rész-bizonyíték.

A *Hesperus* neves lap, sok a magyarországi munkatársa, de jelentős a magyarországi visszhangja is. S éppen az általunk vizsgált néhány esztendőben kíséri megkülönböztetett figyelemmel a Tudományos Gyűjtemény a *Hesperus* magyar tárgyú közléseit.¹⁽²⁴¹⁾ A lap német nyelvű, ami azt is jelenti: többé-kevésbé mindenki számára hozzáférhető.

Azon meg éppen nem csodálkozhatunk, hogy Sopronról, környékéről elég sokat olvashatunk. Sopron a

magyarországi viszonyokhoz képest fejlett polgár-város, jelentős kulturális központ, líceumát az ország majd minden részében szétszóródott öregdiákjai dicsérik. Környéke, elsősorban a Fertő tó vidéke néprajzi-földrajzi érdekesség. Történelme kiváltképpen gazdag eseményekben. A megye népesség-megoszlása is színes, változatos.

Az első híradás egyszerű adatközlés.²⁽²⁴²⁾ Szerzője: a líceum egykori tanára: Rummy Károly György, kinek soproni éveiről szólunk már.³⁽²⁴³⁾ Azt bizonygattuk, nem szakadt meg Sopronnal való kapcsolata. Íme, már Keszthelyen tanár, de még 1815-ben is fölfigyel egy soproni újdonságra, s igyekszik azt a külföld tudomására hozni. Ismét működik a Nagy János György alapította cukorfimonító Sopronban. Sőt, – mint a híradás tudtul adja – kiállja a monarchia cukorfinomítóinak konkurenciáját.⁴⁽²⁴⁴⁾ A híradás valóban érdekelhette a cseh közönséget. Nemrég J. Purš, cseh kutató mutatott rá arra a tényre, milyen számottevő szerepet játszott a cukoripar a cseh ipari forradalomban.⁵⁽²⁴⁵⁾

Négy esztendő szünet után olvastunk ismét egy Sopronból, 1819. januárjából keltezett tudósítást.⁶⁽²⁴⁶⁾ „H.” írta alá, egy 1818. 52. sz.-ban megjelent Hesperus-cikkre válaszol a Lajta-szabályozás ügyében. Részletes felvilágosítást ad a munkálatokról, helyreigazítja az említett cikk tévedéseit. A Lajta-szabályozás ügye már ebben az időben élénk érdeklődést keltett, s ettől nem választható el, hogy a Fertő tóval kapcsolatos munkálatok (lecsapolás, tőzeg-termelés, a Hanság szabályozása stb.) mennyire foglalkoztatták az olvasók s a szakírók képzeletét. Ugróczy Mihály, Sopron megyei lelkész hosszú, minden részletében érdekes, izgalmas cikkében adja közre a Fertő tó leírását.⁷⁽²⁴⁷⁾ A kitűnő topográfiai mű külön érdekessége a „Historische Notizen” alcímű részlet. Ez a derék megyesi pap a Bécsben megjelenő Topographisches Archiv című lap 1821. évfolyamában is szólt a Fertő tóról.⁸⁽²⁴⁸⁾ Tegyük ehhez hozzá Rummy Károly György országos feltűnést keltett, Prágában is ismert könyvét, a Monumenta Hungarica-t, melynek egyik kötetében Kiss József ismerteti a Fertő tó környékét, s azt a kis írást, melyet „aus der handschriftlicher Sammlung des gewesenenen fürstlich-Esterhazyschen Domainen-Forst- und Bergraths von Rampichel” tettek közzé a Hesperusban. A Hanságról van szó ismét meg a Fertő tóról.⁹⁽²⁴⁹⁾

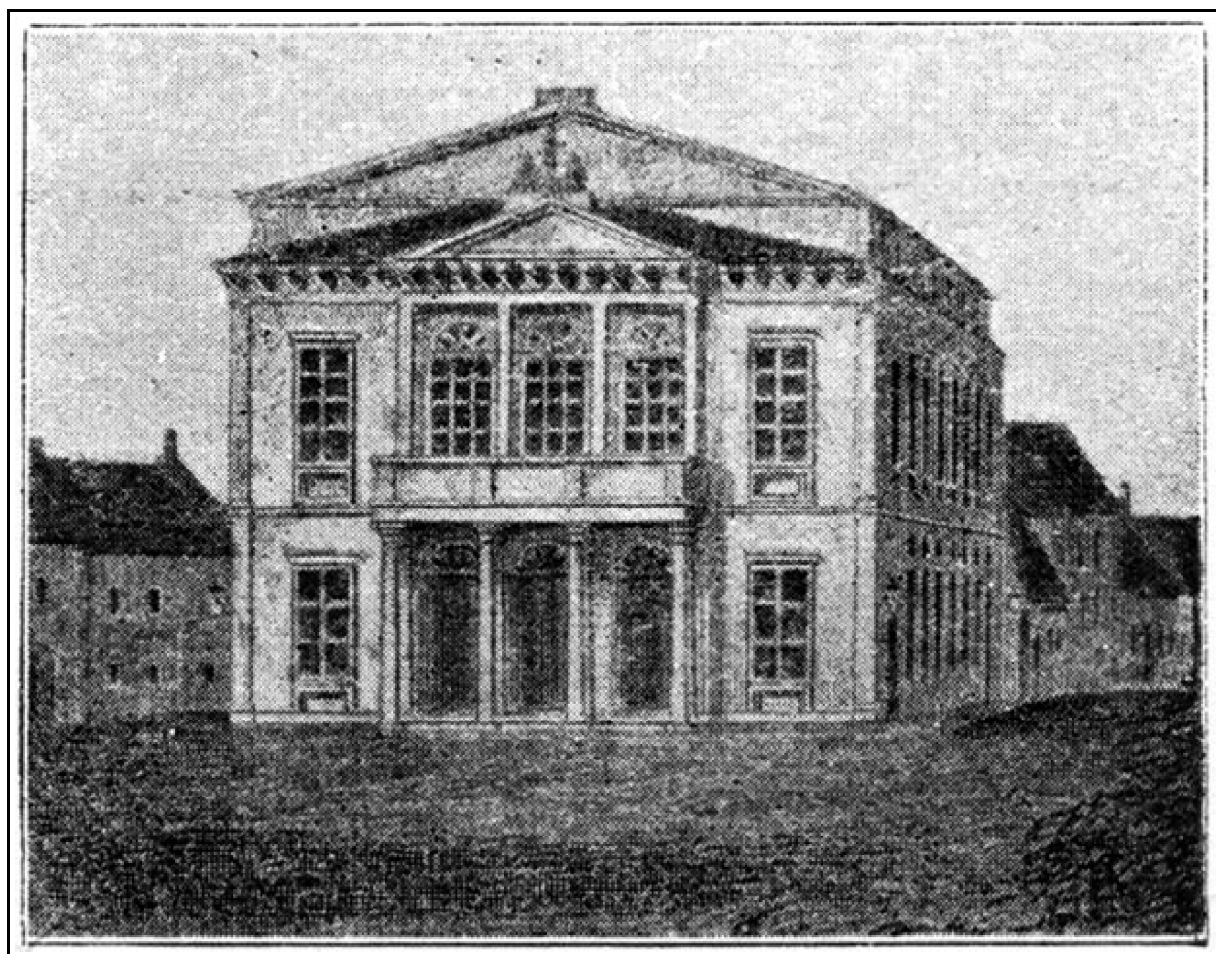
Így együtt e néhány cikk felkelthette az érdeklődést ez iránt az érdekes táj iránt, s félszemével a közönség érdeklődését kereső-leső szerkesztő nem tévedett, hogy ezeket a kisebb-nagyobb értekezéseket hozta lapjában. Apró bizonyítékul a lap ismertségére, jelentőségére, álljon itt jellemzésül a következő eset:

A soproni tanácsban felháborodással vették tudomásul 1820 márciusában, hogy a Pressburger Zeitungban közlemény jelent meg a városban I. Ferenc születésnapján tartott ünnepségről, egyszerre négyszeresen bélyegzi meg a jegyzőkönyv a tudósítást, mondván, hogy téves, hamis, szemtelen és hazug (709. tanácsi végzés). Egyúttal elrendelték a szerző kinyomozását és helyreigazítás közzétételét. Nem éppen könnyű kihüvelyezni a megvádolt közleményből, mi okozta a felháborodást. Ugyanis a március 3-án megjelent cikk csak úgy csöpög a lojalitástól, elmondja, hogy a Szent Mihály templomban Berghofer apát mondott ünnepélyes misét, miközben a templom előtt dízsorfat állt a polgárőrség és a katonaság. Majd az egész gyülekezet az evangélikus templomba vonult, ahol a neves Kis János kitűnő beszédet mondott. Eddig valószínűen nem akadt fenn senki. Sőt a Pressburger Zeitungban megjelent helyreigazítás, egyébként szintén émelygős talpnyalással ékes, mindezeket valónak mondja, hanem a közlemény többi részét finoman a körülményeknek meg nem felelőnek állítja. Ez pedig szószerinti fordításban így hangzik: „Az ev. gimnázium a retorikai osztály szépen feldíszített tantermében számosan egybegyűlt hallgatóság előtt ünnepelte meg ezt a milliók számára örvendetes napot, megfelelő német, magyar, és latin beszéddel. Délben nemes Laitner, általánosan tisztelt polgármesternél 80 terítékes fényes ebéd volt, amelyre számos tisztviselő és majdnem összes tagja a tisztos községnek hivatalos volt. A szegényekről sem feledkeztek meg ez örömnepélyen, egy erre a célra külön elrendezett teremben ezeket a polgármester ur jótekonysága révén

gazdagon ¹⁸⁴ellátták étellel, itallal és mindegyik egyén ezenfelül két forintot kapott, és így ezt a napot minden rangú, rendű ember hazánk legjóságosabb és legjobb atyjának hosszú életéért és szerencsés uralkodásáért ezerszeres áldással és imával ünnepelte.” Valószínűleg ott volt a baj, hogy a tudósító csak hallomásból értesült a dolgok folyásáról és a szó szerint közölt rész a valóságban nem játszódott le, és tán gúnyképen hangzott azok előtt, akik tudták, hogy így kellett volna, de nem így történt. A Hesperus is jónak látja, hogy állásfoglalását közölje, a helyreigazítást X Y jelzi és ez Romy Károly jegye. Az eset, mondja, nagyon kellemetlen, hiszen a császár születésnapjának ünnepléséről van szó. Azt a nagyon megszívlelendő tanácsot adja: az újságok ne fogadjanak el névtelen tudósításokat. Nem bizonyos, hogy Romyt hivatalosan bízták-e meg a Hesperus értesítésével, viszont bizonyos, hogy Sopronból értesítették az esetről, mert a jelenleg a Széchényi Könyvtárban levő Pressburger Zeitung-példányban, mely az ő könyvtárából került oda, az ő kezeírása olvasható a hír mellett: „laut Briefe aus Oedenburg fast for Wort zu Wort erlogen” (Sopronból jött levelek szerint első szavától az utolsóig majdnem kitalált).¹⁰⁽²⁵⁰⁾

Sopron megyéről is megtudhatott a figyelmes olvasó valamit. A kor talán leglelkesebb etnográfusa, adatközlője, Csaplovics János hosszan áttekinti az ország megyéit, majd szabad királyi városait. Az ő számításai és adatai szerint Sopron megyében három a szabad királyi városok, 41 a nagyobb községek (Markt), 196 a falvak (Dorf) száma. Ebből magyarul 120, németül 90, horvátul 30 helységben beszélnek. (Így mindenképpen helytelen a számítás; egy községen belül olykor mindhárom nyelvet beszéltek. A túlnyomó többségben használt nyelv megállapítása némelykor igen szubjektív.)¹¹⁽²⁵¹⁾ Sopronról közli: lakosainak száma 11 069.¹²⁽²⁵²⁾

Ennyi az, amit az 1815–21 közti évek Hesperus-számaiból Sopronról kiböngészhetünk. És ha a kor olvasója nem is kaphatott teljes képet a városról és környékéről, mégis megtudhatott róla sok érdekes dolgot.

A soproni színház (1855 körül)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Faller Jenő: A Központi Bányászati Múzeum 1963. (hatodik) évi beszámolója

Faller Jenő: A Központi Bányászati Múzeum 1963. (hatodik) évi beszámolója

Fennállásának hatodik esztendejében az elmúlt évek során kialakított program szerint folytattuk a munkát, mely elsősorban a gyűjtemény anyagának gyarapítására s tudományos feldolgozására összpontosult. Emellett mindent elkövettünk, hogy Múzeumunkat a dolgozók minél szélesebb rétegei keressék fel s a kiállított anyag alapján lemérhessék bányászatunk múltbeli s mai technológiáját.

Tovább szorgalmaztuk az ajkai Árminaknai aknaszállítógépház helyi, üzemi múzeumná való kialakítását. A gépházban elsősorban a helyben maradt, 60 éves Schlick-féle két hengeres, 70 lóerejű, hazánkban csaknem egyedülálló gőzerővel meghajtott aknaszállítógépet, emellett az éppen százéves ajkai bányászat tárgyi és dokumentációs emlékanyagát kívánjuk bemutatni. Eredeti elgondolásunk az volt, hogy a gyűjteményt 1963-ban, a múzeumi hónap (október) keretében adjuk át rendeltetésének. Az Ajkai Szénbányák fesztített tervteljesítése mellett a gépház szükséges felújítását azonban, sajnos, nem tudta befejezni s így a gyűjtemény megnyitását erre az évre kellett elhalasztanunk.

Ármin-aknai tevékenységünk mellett 1963-ban is többször szálltunk ki a bányákhoz s kiszállásaink során több műszaki emléket, írásos anyagot, rajzot és fényképet sikerült begyűjtenünk. Gyűjtésünket kiterjesztettük a képzőművészet területére is, minek eredményeként három, valóban értékes festménnyel sikerült gyűjteményünket gazdagítani. Ezek *Feszty Árpád*: „*Bányaszerencsétlenség*” című országosan ismert 2,80×1,80 m méretű nagy olajfestménye, továbbá *Kukán Géza*: „*Segítség!*” és *Wichura*... 1842-ben készült „*Merény*” (szepességi bánya- és kohótelep) című képe, melyek nemcsak bányászati vonatkozásaik miatt, de mint művészi alkotások is értékek s nagyban emelik gyűjteményünk gazdagságát.

További munkánkból kiemelhetjük, hogy szakminisztériumunk, a Nehézipari Minisztérium Szénbányászati Főosztályának segítségével az általunk megadott tematika alapján a Képcsarnok Vállalat 14 rézkarcban megrajzoltatta a hazai bányamunkás megmozdulásokat az 1435-től 1945-ig terjedő időből. A 60×42 cm méretű rézkarcokat neves grafikusaink készítették útmutatásunk és irányításunk mellett, s azokat a Képcsarnok Vállalat díszalbumban jelentette meg a bányásznapi, „*Magyar bányászmegmozdulások a feudalizmus és kapitalizmus idejében*” címen.

1963-ban egyébként tovább javítottuk múzeumi épületünk hiányosságait, s kialakítottunk egy könyvtárszobát s azzal kapcsolatos irodahelyiséget.

Ugyancsak tovább gyarapítottuk gyűjteményünket, mely 60 db tárgyi emlékekkel, géppel, szerszámmal, művészeti alkotással s 165 db könyvvvel s dokumentációs 186anyaggal, összesen tehát 225 db-bal

gazdagodott.

Múzeumunk látogatottsága az 1962. évhez viszonyítva 29,6%-kal emelkedett s a bányák dolgozói ez évben sem maradtak el múzeumunkból.

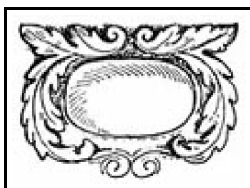
Így számos üzemi és gyári látogató mellett a tatabányai, borsodi, pécsi, úrkuti, közép-dunántúli (dudari, padragi, ajkai) és komlói bányák dolgozói, mérnökei és technikusai jegyezték be nevüket vendégekönyvünkbe. Emellett hat hazai és külföldi egyetem, illetve főiskola, hat technikum, illetve középiskola s 11 állami általános iskola növendékei és tanárai s a soproni üdülők vendégei tekintették meg gyűjteményünket. Egyéb intézmények és társadalmi szervek közül a Győr-Sopron megyei TIT Műszaki Szakosztályának, a Művelődésügyi és Nehézipari Minisztériumok, az Országos Tervhivatal, a MÁV Pályafenntartási Főnökségének, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, a Magyar Televízió, a budapesti Technika Háza és a Bányászati Kutató Intézet dolgozói látogatták meg múzeumunkat, nagyszámú külföldi látogató mellett. Ezek közül külön is ki kell emelnünk a leobeni Bányászati Főiskola egy-két professzorát, valamint név szerint is Dr. *Franz Kirnbauer* és Dr. *Gerhard Heilfurt* osztrák, illetve nyugatnémet nagynevű bányatörténész egyetemi tanárokat.

Feszty Árpád: Bányaszerencsétlenség

A Múzeum anyagából egyébként 1963-ban a napi sajtóban és különböző szaklapokban 18 tanulmányt közöltem, ugyanakkor a Múzeumról 9 publikáció és méltatás jelent meg a hazai és külföldi sajtóban.

Befejezésül szükségesnek tartom rámutatni arra, hogy mint az előző években is, tovább mélyítettük kapcsolatainkat a külföldi bányászati múzeumokkal és kölcsönösen segítettük egymás munkáját.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

187 MEGEMLÉKEZÉSEK

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Scheiber Sándor: Grünwald Fülöp
1887–1964

Scheiber Sándor: Grünwald Fülöp
1887–1964

Családja Cecéről származott. Nagyatya lovakat szállított az 1848-as szabadságharc részére. Édesatyja, Grünwald Manó, fiatalon került Sopronba, ahol az orthodox hitközség rabbijaként működött 1929-ben bekövetkezett haláláig. Fülöp itt járta iskoláit. A főreálban történelem és földrajz tanára, Bella Lajos gyakorolt rá legnagyobb hatást. Ám történelmi érdeklődése – mint maga vallotta – korábban ébredt fel. Szülővárosa sokszázados régiségei – közöttük zsidó emlékek is – jegyezték el a történelemtudomány munkásául. Mint gimnazistát osztálytársai már kis történettudósnak tartották. Hajnali négykor látott naponta a tanuláshoz.

A budapesti egyetemen történelmet és földrajzot hallgat. Itt Marczali Henriket vallja mesterének. Tanári diplomájával a kezében 1913-ban jelentkezik a minisztériumban, ahol értésére adják, hogy állami állást aligha remélhet. A Pesti Izr. Hitközségnek ajánlja hát fel szolgálatait. Előbb a fiúpolgáriban tanít, majd 1919-től 188az akkor nyílt zsidó fiúgimnáziumban. Ennek az iskolának szentelte egész életét. Azon volt, hogy reputációja megszilárduljon, növendékeinek tudása biztos legyen. Odaadóan, lelkesedéssel tanított s elégnék tartotta a tanulók érdeklődésének ébrentartását. Nem volt túlszigorú a számonkérésben, bízott egyénisége erejében és hatásában. Valóban, kevés tanárnak volt annyi ragaszkodó tanítványa szerte a világon, mint neki. Több neves történész tőle nyerte az első impulzust. 1948–1958-ig – nyugalomba vonulásáig – igazgatóként működött. Utolsó éveiben az Orsz. Rabbiképző Intézet történeti tanszékét vezette, s külön kollégiumban előadta a magyar zsidóság történetét is.

Harminc esztendőn át öre, majd igazgatója volt a M. Zsidó Múzeumnak; anyagának jórészét ő kutatta fel s gyűjtötte össze, a német megszállás idején ő mentette meg. A gyűjtemény minden darabját fejből ismerte. Élő katalógus volt.

Széles történelmi ismeretei alapos héber nyelvismerettel párosultak. Ez készítette elő a maga választotta hivatásra: a magyar zsidóság történetének kutatására. Tőle vártuk Kohn Sámuel nagy művének (A zsidók története Magyarországon. A legrégibb időktől a mohácsi vészig. Bp., 1884.) folytatását, amelyet Büchler Sándor évtizedeken át hiába ígért. Sajnos, ő is csak részlettanulmányokat tett közzé. Egy történelmi vezérfonalat készít szinte önmaga számára. (A PIH Alapítványi Reálgimnáziumának Értesítője. Bp., 1927.

12–29.), felméri elődjei munkásságát (IMIT Évkönyve. 1934. 208–225; Ararát. 1940. 135–140.), összefoglalja a budai zsidóság történetét (A zsidók története Budán. Bp., 1938.), megállapítja a budai hódoltság korabeli zsinagóga és temető helyét (Heller-Emlékkönyv. Bp., 1941. 164–169.), megrajzolja a magyar zsidóság településtörténetét (Ararát, 1942. 64–71.), megírja a magyarországi zsinagógák múltját (Grünwald–Naményi: Budapesti zsinagógák. Bp., 1949. 19–32.), kiemeli a homályból a fiumei Musl zsidót a XVI. században (Rassegna Mensile di Israel. XXVI. 1960. 567–570.), összefoglaló képet nyújt a zsidóprefektusok pecsétjeiről (Gelber Jubilee Volume, Tel-Aviv, 1963. 285–292.).

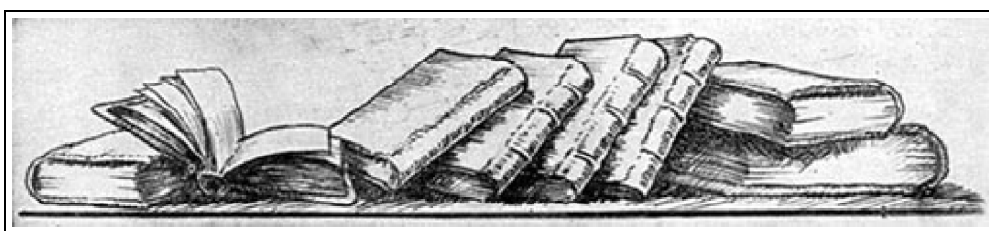
Élete főművének azonban a Magyar–Zsidó Oklevéltár folytatását tekintette, amelyből 1959 és 1963 között – e sorok írójával közösen – négy kötetet adott ki (V/1–VII.). E teljesítmény érzékeltetésére hadd említsük meg, hogy az első négy kötet publikálására 35 esztendő kellett (1903–1938). A VII. kötetet, amelyet ő a „magyar zsidóság törzskönyvé”-nek nevezett, halála előtt néhány nappal vette kézhez, s felesége előtt megjegyezte: „Most már nem fognak hamar elfelejteni”. Ez a szerény tudós életében először volt elégedett.

Igénytelen volt és minden emberi hiúságtól mentes. Soha nem beszélt arról, mivel foglalkozik. Megjelent írásait nem tartotta számon. De mások munkájához fáradhatatlanul nyújtott segítséget, szolgáltatott adatokat. Csendes alázatát azonban helytálló bátorság váltotta fel, ha az igazságról volt szó. 1944-ben részt vett annak az iratnak megfogalmazásában és terjesztésében, amely fel akarta rázni a magyar társadalmat a zsidóság megmentése érdekében. Az érette való letartóztatást, megkínzást zokszó nélkül viselte el. Soha ezekről nem beszélt senkinek.

Sopronhoz hű volt mindhalálig. Vissza-visszatért oda szülei sírjának meglátogatására. 1955-ben itt ünnepelte – kevés megmaradt osztálytársával – érettségije 50. évfordulóját. A feltárt középkori zsinagóga épületében létesült zsidó gyűjteményt ő rendezte el, ő gondozta. Megnyitásán – 1960. július 5-én – ő volt az egyik ünnepi előadó.

Foglalkozott a soproni zsidóság történetével is. Kibetűzte az elsőnek felbukkant középkori zsidó sírkövet (Darkenu, 1946. 15–16.), felkutatta a név szerint ismert első soproni zsidóra, Izraelre vonatkozó adatokat (SSz, XV, 1961. 84–88.). Az Oklevéltár V/2. kötetében helyet biztosított a még kiadatlan középkori soproni zsidó anyagnak, a VI. kötetet egészében a soproni zsidóság XVII–XVIII. század okleveleinek tartotta fenn. A feltárt középkori zsinagóga restaurálási munkájának legizgatottabb és legbüszkébb szemlélője volt.

Sopron is őrizzé meg kegyelettel nagy fiának emlékét!

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza

I. kötet: A–Cs. Budapest 1963., Akadémia Kiadó, 910 lap + 32 szövegközi térkép + 15 térképmelléklet.

Folyóiratunkban három esztendővel ezelőtt (SSz 1961., 114) hívtam fel a figyelmet Györffy György készülő nagy munkájára. Most előttünk fekszik az első kötet, amely Abaújvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád vármegyék Árpád-kori történeti földrajzát tárgyalja. Bár Sopron vármegye a betűrend szerint csak évek múlva kerül sorra, hasonlóan a többi nyugat-magyarországi vármegye, Moson és Vas, már az első kötet is több tanulsággal szolgál. Az utóbbi évek régészeti és helytörténeti kutatásai igazolták, hogy ma már egy szűkebb terület múltjának feltárását sem lehet sikerrel folytatni nagyobb térbeli összefüggések ismerete nélkül. Ez annál fokozottabban áll, minél hátrább megyünk időben – hiszen ennek megfelelően gyérülnek, válnak szórványosabbakká az írásbeli források –, annál inkább szorulunk a régészet, a nyelvtörténet és egyéb rokontudományok támogatására, segítségére. Györffy munkája itt jön segítségünkre.

„A felölelt korszak az Árpádok kora; az időbeli határokat azonban valamivel tágabban állapítottam meg. Bár a feldolgozás 896-tal, a honfoglalással kezdődik, a római és IX. századi előzményekre figyelemmel voltam. Az anyaggyűjtés az 1332–1337. években készült pápai tizedlajstrommal zárul. Ennek oka az, hogy a pápai tizedlajstrom az első országos összeírás, mely csaknem az egész ország egységes keresztmetszetét adja (a győri, Diakováron székelő boszniai és a Brassóra is kiterjeszkedő kun püspökség kivételével) s így a sokrétű forrásanyagot mintegy közös nevezőre hozza. 1332 utáni okleveles anyagot csak kivételesen használtam fel, ha ez a tárgyalt korszak viszonyainak megértéséhez szükségesnek mutatkozott”. Györffy egy-egy Árpád-kori vármegye természeti, gazdasági és társadalmi viszonyainak földrajzi szempontból rendszerezett leírását nyújtja, közölve a termelésre, a társadalom rétegződésére vonatkozó adatokat, amelyeket a helyi összefüggésekbe illeszt. A leírás településről településre, várról várra, városról városra, faluról falura halad. E részletezés előtt vármegyéenként egy-egy összefoglalást találunk, amelyből a természeti leírást, a vízrajzot és a vármegye kialakulásának tárgyalását emelem ki. A szövegközi térképek és a térképmellékletek az összefoglalásokat, a tárgyalt összefüggéseket (pl. a vármegye birtokviszonyait), a vármegyeszékhely kialakulását illusztrálják.

Györffyéhez hasonló tárgyú munka Magyarországon eddig csak Csánki Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” című műve volt, amelynek 1894-ben megjelent második kötete Vas vármegyéjét, 1897-ben megjelent harmadik kötete pedig többek között Sopron, Moson és Győr vármegyéket tárgyalja. A Györffy munkájával való összehasonlítás révén lemérhetjük az utóbbi hetven év történettudományának fejlődését, mind a források felhasználását, mind pedig a feldolgozás szempontjait illetően. Csánki munkájának megjelent négy kötete évtizedekre kihatott, többek között a magyar

nyelvtörténet, különösen a helynévkutatás fejlődésére. ¹⁹⁰Györffy munkájától még többet várhatunk, mert egy régebbi korra, az Árpád-korra nyújt hely- és nyelvtörténeti összehasonlító anyagot. Nyugat-Magyarország, különösen pedig Sopron vármegye esetében ez értékes kiegészítése, sőt párja lesz a „Historischer Atlas der Österreichischen Alpenländer” burgenlandi térképeinek, valamint az 1954-ben megindult „Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes” egyes köteteinek (eddig a nezsideri és a kismartoni járás egy-egy kötete jelent meg).

Ebből az összehasonlító anyagból itt csak kilenc jelentős település (Beszterce, Brassó, Debrecen, Kassa, Körmöcbánya, Pécs, Pécsvárad, Szeged és Várad) 1300 tájáról rögzített helyrajzát (l. a szövegközi térképeket) és a Nyugat-Magyarországon is található helynevek (*Száka, Széplak, Sopron* stb.) tanulságait emelem ki. A városalaprajzok összehasonlító kutatása és a helynévkutatás, különösen a legrégebbi magyar helyneveké, azaz a puszta személynévekből alakult helyneveké eddig még ki nem aknázott forrásanyaghoz jut. Györffy 4300-ra teszi a munkájában felhasznált, de még kiadatlan oklevelek számát!

Györffy munkáját hosszú évtizedekig fogja használni a történettudomány és a nyelvtudomány. Dicséret illeti az Akadémiai Kiadót, hogy a könyvet értékének megfelelő szép kiállításban jelentette meg. Nem illeti azonban dicséret a silány papír felhasználásáért, hiszen olyan könyvről van szó, amelyet nemzedékek sokat fognak forgatni.

Mollay Károly

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok

1785–1848

Budapest 1963., Akadémia Kiadó, 810 lap.

A magyar felvilágosodás korának és a reformkor irodalmi diáktársaságainak, a későbbi önképzőkör elődjének történetéről számos részlettanulmány jelent meg, Bodolay Géza 50 íves könyve azonban az első összefoglaló mű, amely az eddigi kiadványok, valamint a tekintélyes kéziratos anyag alapján az 1785–1848 közötti időszakban 9 dunántúli, 15 észak-magyarországi, 8 alföldi és 8 erdélyi irodalmi diáktársaság történetének ismeretlen részleteit tárja fel, nem feledkezve meg két külföldön (Bécs, Berlin) működő magyar irodalmi társaságról sem. A könyv főérdeme azonban abban van, hogy az egyes társaságok történetének felderítésén túlmegy és összefoglalóan értékeli a társaságok jelentőségét az irodalmi műveltség terjesztésében, az irodalmi közvélemény és az irodalmi ízlés kifejlésében.

A részleteket a monográfia három része tárja fel. A társaságok történetének korszakolása is érzékelteti különösen a reformkorban növekvő szerepüket: az első társaságok 1785–1795-ig; a hanyatlás évei 1796–1816-ig; az újjászületés 1817–1837-ig; a „Fiatal Magyarország” az iskolapadokban 1838–1848-ig; a társaságok tagjai a forradalomban 1848–1849-ig. A második rész a társaságok munkájával foglalkozik: szervezetükkel, könyvtárukkal, a tagok olvasmányaiival, szavataival, értekezéseivel, költői és széprózai próbálkozásaiival, bírálatiival, a társaságok kiadványaival és ünnepélyeivel, előadásaival. A harmadik rész a társaságok tagjaira vonatkozó legfontosabb életrajzi adatokat állítja össze.

Bodolay csak a magyar irodalmi társaságokkal foglalkozik, pedig teljesebbé vált volna a kép, ha az egyéb

nyelvű irodalmak eredetiben történő népszerűsítésére alakult társaságokat és mozgalmakat is bevonta volna vizsgálatai körébe. Sopronban például a Magyar Társaságon kívül egy Német Társaság és egy Latin Társaság is működött, a könyvben sokat szereplő Dayka Gábor németül is verselt és írt (Czeizel János: EgyPhilKözl. 1903, 716; Mollay IrTört. 1960, 201), és gondolnunk kell itt például a magyarországi szlovákok irodalmi mozgalmára is. Bodolay ezeket a kérdéseket művében csak érinti, pedig éppen e három rész alapján írt összefoglaló „Bevezetés”-ét 191 kerekébbé tehetnék volna, a nemzetiségi kérdés irodalmi vonatkozásait is jobban kidomborították volna.

A soproni Magyar Társaság mind a bevezetésben, mind pedig a mű három főrészében jelentőségének megfelelő szerepet kap. Sopronhoz legközelebb ekkor csak Pozsonyban, Győrött, Pápán és Szombathelyen működött irodalmi diáktársaság, az utóbbi helyen csak az 1820-as években, a soproni tehát Nyugat-Magyarország legjelentősebb irodalmi társasága, amit az is bizonyít, hogy a soproni mintájára alakult a pozsonyi, ennek mintájára pedig a selmeci. A Bodolay által vázolt országos összefüggések, a soproni várostörténet számára is értékelik a líceumi Magyar Társaság munkáját.

Mollay Károly

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Technikatörténeti Szemle 1962

Technikatörténeti Szemle

1962

1–2. szám. Kéziratként szerkeszti és kiadja a Művelődésügyi Minisztérium Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoportja.

Műszaki történetírásunk feltétlenül új fejezetét jelenti a Művelődésügyi Minisztérium Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoportja kiadásában megindított *Technikatörténeti Szemle*, melynek 1963-ban megjelent első, kettős száma, 281 oldalon gazdag tartalommal mutatkozik be, ad irányművet s nyújt lehetőséget technikatörténészeink további munkájához s annak publikálásához. Jelentős és nagy horderejű, hogy a *Szemle* hosszú tervezgetés és előkészítés után napvilágot látott s a szaklapjainkban elszigetelten s nagyon szűk és szegényes lehetőségek szabta keretek közt mozgó műszaki történetírásunk végre birtokon belül, saját neve alatt léphet az olvasó elé. Régi s nagy hiányosságát pótolja a *Szemle* műszaki irodalmunknak, mely szaklapjaiban, azok megszabott profiljánál fogva mindeddig nem tudott kellő helyet biztosítani egyre nagyobb számban jelentkező technikatörténészeink értékes irodalmi munkásságának, melynek a múlt technikai alkotásainak ismertetésén keresztül elvitathatatlan nagy szerepe van a jövő építésében. Jól és mindent átfogóan fogalmazza meg a *Szemle* megjelenésének szükségességét annak rövidre fogott, tömör „Beköszöntőjében” Dr. h. c. Vadász Elemér, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudománytörténeti Bizottságának elnöke, mondván: „Örömmel és nagy várakozással fogadjuk a Művelődésügyi Minisztérium áldozatkészségével induló *Technikatörténeti Szemlét*, mely valóra váltja régi vágyainkat, kíváncsiainkat, oktatási, nevelői és tudományművelési tekintetben és nem utolsósorban népgazdaságunk fejlődésének szélesebb körű megismerésében.”

A folyóirat 22 tagú szerkesztő bizottságában egyébként műszaki tudománytörténetírásunk legjelesebb képviselőit találjuk, ami egymagában véve is kellő biztosítéka a *Szemle* további sikeres munkájának s tartalmával szemben támasztott követelményeink maradéktalan teljesítésének. A – mint mondtam – 281 oldalas kötet első 179 oldalán egyébként nagyobb lélegzetű műszaki és ipartörténelmi tanulmányt, további oldalain pedig 14 egyéb technikatörténeti vonatkozású rövidebb-hosszabb közleményt, beszámolót és

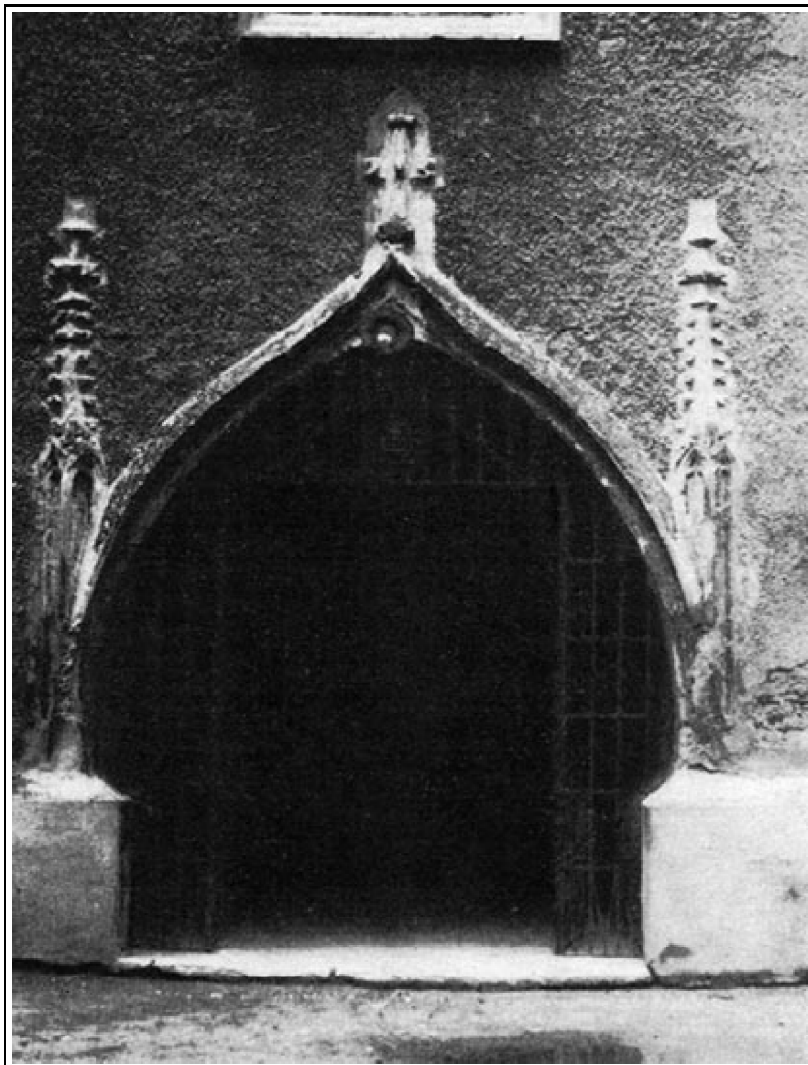
könyvszemlét találunk, német, angol és orosz nyelvű összefoglalókkal. A tanulmányok közül kiemelhetjük Domonkos Ottó, soproni szerzőnek az „Európai textilnyomás és hazai kétfestés” című, Endrei Walter társszerzővel írt, 26 oldalas munkáját. A jó felkészültséggel és tartalommal útra indított időszakos folyóirat egyetlen hiányossága, hogy csak rotatechnikával nyomva jelenhetett meg, ezzel szemben tagadhatatlanul példás kiállításban.

Faller Jenő

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / A Soproni Városi Tanács kiadványai

192 A Soproni Városi Tanács kiadványai

A Sopron Város Tanács, amely tetemes anyagi áldozatokkal adja ki folyóiratunkat, kisebb közhasznú füzetekkel is jelentkezik. Így a *városi tanács öt éves munkájáról* (1958–62) igen gazdagon illusztrált ismertető füzetet adott ki, amely 62 oldalon beszámol az említett évek vendégforgalmától kezdve a lakásépítésig minden olyan örömdetes jelenségről, amely Sopron fejlődését kíséri. A füzet szerzőt ugyan nem említ, de minden sora hozzáértő tollról tanúskodik. – Az *1963-as dalostalálkozó* alkalmával műsorfüzetet adott a Tanács a vendégek kezébe, ez nemcsak hasznos útmutatóul szolgált, de maradandó emlékképpen hozta Csatai Endre tollából a soproni daloskultúra történetét. – Végül *Tanácsi Híradó* címen élénken szerkesztett havi folyóirat jelenik meg, mely ugyan elsősorban a tanács több mint száz tagját érdekli, de a város minden lakója értékes tájékoztatót kap benne a napi kérdésekről, tervekről. Nemeggy beszámoló már most is a helytörténet lapjaira kívánczik, mint po. a Liszt Ferenc szimfonikus zenekar ausztriai szereplése. A későbbiek folyamán valóban haszonnal forgatják majd a soproni múlt kutatói.

Csepreg. Gótikus templombejárat

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

Sopron népművelését szolgálják a
Soproni
Hazafias Népfront
rendezvényei:
Kultúrelőadások – Hangversenyek – Kiállítások

Látogassa ezeket és segítse ezzel is a szocialista kultúrprogramot!

Az üdülónegyed bejáratánál várja az
Ady Endre Kultúrház
SOPRON, ADY U. 10. – Telefon: 17–34
Filmbarátok köre
Tanfolyamok: szabás-varrás, nyelvoktatás
Tudományos ismeretterjesztő előadások
Minden vasárnap táncest
Büfé és eszpresszó a Soproni Vendéglátóipari Vállalat kezelésében

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA
Sopron, Kőszegi út
IGÉNYES
BEL- ÉS KÜLFÖLDI
VÁSÁRLÓK
SZÁLLÍTÓJA

A soproni húsüzem dolgozói
bő választékú
és hagyományosan jó minőségű
termékek előállításával kívánják
a lakosság igényeit kielégíteni
Fogyassza
a soproni húsüzem készítményeit!

Városunk lakosságának ruházati igényeit kielégítik
a Győr-Sopron megyei
Ruházati
Kiskereskedelmi Vállalat
soproni szakboltjai

Közkedvelt a
Soproni Sörgyár
készítménye
A kiváló
Világos sör
Barna sör
100

Kinizsi sör

A soproni Élelmiszerkiskereskedelmi Vállalat

fűszer, csemege, édesség, dohány, tej
és hús boltjai

a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára állnak

Sopron és vidéke Körzeti Földművesszövetkezet Mezőgazdasági szakboltja

Ötvös utca 3.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos
szerárak, kisgépek, védőszerek, műtrágya stb

A szőlősgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzó, permetezőgépek,
burgonyazúzó stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó KTSZ

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 – Telefon: 10–58 és 10–59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 – Telefon: 17-29

Vállal:

kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos,
szobafestő, mázoló, címfestő, dukkozó, üvegező,
üvegcsiszoló, kályhás, parkettás munkákat

Soproni Asztalos és Faipari KSZ

Sopron, Vitnyédi út 21–23 – Telefon: 11–24, 12–73

asztalos részleg

faszobrász részleg

iparművész részleg

kárpitos részleg

festő részleg

javító részleg

**Soproni
Gépipari és Finommechanikai
Vállalat**

Sopron, Mátyás király utca 5 – Telefon: 10–37

Mindennemű lakatosmunka vállalása

Faipari és egyéb megmunkáló gépek gyártása

Autó-, motor-, mérleg- és irodagép javítása

Hűtőgépek garanciális javítása

Ollók, kések köszörülése

Órák javítása jótállással

Vállalja villamosági cikkek:

mosógépek, porszívók, padlókefélek,

elektromos főzőlapok, tűzhelyek, centrifugák

és egyéb javítását

Munkaátvétel: Széchenyi tér 12

Javítás esetén szakszerű felvilágosítás

**Mindennemű háztartási, elektromos kisgép
szakszerű javítása**

A soproni Gépipari és Finommechanikai

Vállalat a lakosság szolgálatában

Soproni kisiparosok 1964-ben a lakosság szolgálatában

Gecseg Jenő

kelmefestő és vegytisztító

Lenin krt 21 – Telefon: 18–80

Hirschler Rezső

üveges, tükörkészítés, üvegcsiszolás, homályosítás

Lenin krt 39 (Ikvahíd)

Hoffmann Ödön

cukrász

Lenin krt 4 – Telefon: 24–81

Horváth–Schwerák

órás vésnök

Lenin krt 25 (alapítva 1888)

Kercsmár Jenő

rádió- és televízió-szerelő

Újteleki u. 6. – Telefon: 17–16

Mozsolits Jenőné

női fodrász

Templom u. 5. – Telefon: 10–32

Purzsinszky Vilmos

szobafestő- és mázoló-mester

Templom u. 13. – Telefon: 22–71

Rajkai Ferenc

kárpitos
Lenin krt 40 – Telefon: 14–89
Sterbenz Ferenc
szobafestő, címfestő, mázolómester
Épületfestést, mázolást, templomfestést vállal
Ferenczi u. 50
Weidinger Ernő
épület- és bútorasztalos mester
Móricz Zsigmond u. 6 – Telefon: 27–06

Segítsd
Sopron város képének külső szépségét, az utcák tisztaságát!
Támogasd
a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját
Ne szemetelj az utcán!

Pamutnyomóipari Vállalat
Soproni
Pamutipar

Sopron,
Selmeci utca 15–17
szám
Telefonszám:
20–90
Pamutszövőgyár

ELZETT
Vasárugyár
Zárgyár
SOPRON,
Csengeri utca 30–32
GYÁRTMÁNYAI:
záruk, ajtó- és
ablakpántok,
épületvasalások

Autóalkatrészgyár V.
"RÁBA" Gyáregysége, Sopron, Batsányi u. 15
Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek
"Rába" motor, futómű
kapcsolóművek
Csepel 130–300 futómű és csörlóművek

Soproni Ásvány- és Szikvízüzem

Sopron, Május 1 tér 54

Készít:

Szikvizet

Üdítőitalokat: BAMBI – CITROM – MEGGY
és a keresletnek megfelelően bármely gyümölcszörpből
előállított üdítőitalt

Forgalomba hozza:

a szénsavval telített balfi lithiumos ásványvizet (gyógyvíz)

KAPHATÓK: a Soproni Szálloda – és Vendéglátó Vállalat, valamint
a Soproni Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat összes üzemegységeiben

Fémlemezipari Művek

SOPRON TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

Sopron, Csepel utca 3

Soproni Tűgyár

Termékei:

Különféle tűárak – Kárpitos díszszegek

Cipőkarikák – Fűzőszemek

Bőrszegecsek

Lövői Késgyár

Termékei:

Háztartási kések – Zsebkések

Ipari kések – Mezőgazdasági gépkések

Különféle kéziszerszámok

Soproni

RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi u. 6

14 éves működése alatt gyártmányaival:

női-, leányka- és baby-ruháival a bel- és külföldi igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

Tempó
Gyorsszolgálat

Sopron, Lenin krt 30 – Telefon: 17–12

Vállalja az időt, fáradságot igénylő munkákat:

csomagszállítás, expressz küldemények feladása, beszerzési megbízatások, virágok, ill. koszorúk beszerzése és szállítása, tüzelő behordása, fafűrészelés, szénrostálás, földmunkák elvégzése.

Padlás, pince lomtalanítása, takarítás, ablaktisztítás, mosás, vasalás és egyéb háztartási munkák.

Begyűjti a javítandó tárgyakat és a Soproni Kisipari Szövetkezettel kijavíttatva rövid időn belül visszaszállítja. A CSALÁDSEGÍTŐ SZOLGÁLAT keretében megbízható, hozzáértő nevelőket biztosít gyermekek felügyeletére, amíg a szülők lakásuktól távol vannak.

Beteg családtagok ápolására megbízható, szakképzett betegápolókat biztosít.

Beadványainak elkészítésére, hivatalok sürgős munkáinak elvégzésére taxi gépiró szolgálat.

TEMPÓ GYORSSZOLGÁLAT

MINDENFÉLE

lakatos, bádogos munkát, javítást és szolgáltatást a lakosság felé, valamint galvanizálási munkát vállal

a

Soproni Fémtömegcikk

KTSZ

Sopron, Rákóczi u. 37 – Telefonszám: 23–39

Soproni
Járműgyártó
Szövetkezet

Központi iroda: Rákóczi u. 27 – Telefon: 17–26

Szíjgyártó üzem

Lenin krt 90 – Telefon: 21–18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

Motorjavító üzem

Botond u. 10 – Telefon: 23–25

Megebízható, gyors, biztos szervíz

Bognár-, kovácsüzem

Rákóczi u. 27

Kézikocsi, szekér, fejsze ekekészítés, javítás,

lópatkolás, karosszéria készítés

Tisztaság: fél egészség!

Saját érdekében látogassa a több káddal bővített,
hőlégfürdővel, központi fűtéssel
korszerűsített
városi fürdőt
Fürdővállalat

Soproni

Fodrász Szövetkezet

korszerűsített, higiénikus
termeiben gondos és figyelmes
kiszolgálás

A

Soproni Állami Gazdaság

Kékfrankos, Leányka,
Muskotály
Palackozott, márkás borai
A korszerű soproni szőlőtermelés eredményei

Soproni

Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete
Torna utca 1 – Telefon: 14–53
Női- és férfi pulóverek – Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkal
Szolgáltató részlege
Lenin körút 94 – Telefon: 21–79
Szemfelszedés – Hímzés – Előnyomás – Nylonharisnya átkötés
Minőségi munkával!

Takarékoskodjunk

a gázzal

akkor kisebb lesz a gázszámla és jobb lesz a gáznyomás
Felvilágosításért és panasszal forduljunk
a GÁZMŰHÖZ

Táncsics Mihály utca 12 – Telefon: 25–10

Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

hagyományos vendégszeretettel,
jó ellátással várja kedves vendégeit!

A Pannónia

újjáépített szállodája és étterme minden igényt
kielégít.

A Bisztróban

reggelizni lehet, egész napon át hideg – meleg étel
kapható.

A Deák Étterem

kitűnő konyhával, nyáron árnyas kerthelyiség,
hangulatos szórakozóhely.

A Gambrinus Étterem

a patinás belvárosban elsőrendű konyhával áll
a vendégek rendelkezésére.

A Várkapu Eszpresszó

elsőosztályú zenés-táncos szórakozóhely a város központjában.

A Gyöngyvirág – Ciklámen – Forum

cukrászdák a dolgozók kedvenc találkozóhelyei
a város különböző pontjain.

A Borostyán Cukrászda

Híres cukrászati különlegességeiről,
fagylaltjáról, parféról és kitűnő presszókávéjáról.
Étkezzen, szórakozzon olcsón, jól a Vendéglátónál!

Győr-Sopron megye

Idegenforgalmi Hivatala

Sopron, Ógabona tér 8 – Telefon: 20–40, 20–41

Kirendeltségek:

Győr, Aradi vértanúk útja 22 – Telefon: 11–48

Mosonmagyaróvár, Lenin út 60 – Telefon: 66–30

Pannonhalma Monostor

Fertőd Kastély – Telefon: 10

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállás biztosítás:

turistaszálláson – fizetővendéglátó helyeken

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése, szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)
Győri turistaszállás, Szeszgyári út 8
Soproni turistaszállás, Ferenczi utca 4
Soproni belvárosi turistaszállás, Új utca 8
Soproni turistatábor és camping sáttortáborral, Váris
Szállásigények idejében bejelentendők az
IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

LATEX

Soproni Telepe
Sopron, Baross út 24. szám
Gyapjúsövetek
Takaró
Műszaki szövetek
Bútorszövetek
Szőnyegek

É. M.

Soproni

Épületasztalosipari

Vállalat

Hazánk legkorszerűbb épületanyagipari nagyüzeme

Gyárt:

Mindenfajta ajtót, ablakot és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

Sopron, Terv u. 2.

Telefon: 17-55, 10-70

Soproni Vas- és Szerelő Kisipari Szövetkezet

vállal:

Rádió javítást

Gyermekkosci javítást

Bádogos, vízszelelési

Lakatos, esztergályos, géplakatos

Villanyszerelő, motortekercselő

munkákat

Sopron, Ógabona tér 16

Vásárolja

finomárú készítményeinket!

fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli, stb.
Soproni Sütőipari Vállalat

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A középkori templomoknál az oltár általában keletre, a bejárat nyugatra nézett. E tájolástól egyes templomok eltérhetnek. Kisebb eltérés rendszerint a kelet–nyugati irány meghatározásának más-más, egy-egy időszakra vagy területre jellemző módjából (ekliptika), nagyobb eltérés a kényszerítő helyi viszonyokból adódik (vö. Buchberger, Michael: Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg i. Br. 1930–1938. *Ostung* címszó alatt). Sopron még meglevő középkori eredetű templomai közül kisebb eltérés mutatkozik a Szt. Mihály, továbbá a Szt. Lélek kápolnánál, nagyobb a Szt. János kápolnánál. A Szt. György templomnál és a Szt. János kápolnánál az eltérés a helyi viszonyokból magyarázható: az elsőnél adva volt Schmuckenfennig János patrícus telke, a másodiknál a Bécsi út emelkedése.

2 (Megjegyzés - Popup)

Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 8, 234, 328.

3 (Megjegyzés - Popup)

Én emeltem ki.

4 (Megjegyzés - Popup)

Például Haberleiter Miklós Patrícus, a Storno-ház egykori tulajdonosa 1484. nov. 15-i végrendeletében többek között így intézkedik: „Item ad ecclesiam Sancti Wolfgangi lego decem florenos *pro fabrica*... Item *pro fabrica* hospitalis viginti florenos. Item *pro fabrica* ecclesie beate Marie virginis viginti florenos” (I/6, 28.) Haberleiter Miklós halála (1485. márc. 25.) után végrendeletének végrehajtója, Joachim Jakab így számol el munkájáról: „Item dem Caspar Schottel zw Sand Wollffgang *zwm paw* X fl... Item dem Krystan Herb gebenn *zwm paw* zw Vnsßer lieben ffrawn vnd yn das schpytall XL fl. yn gold” (II/4, 363). Mindegyik esetben már felépült templomról van szó, a latin *fabrica* és a német *paw* (*Bau*) ebben az összefüggésben (,karbantartás, fenntartás’) egymásnak pontos megfelelője. Vö. a következő jegyzetet.

5 (Megjegyzés - Popup)

Már felépült templommal kapcsolatban 1397-ből: „conservare in bona *fabricia*” (vö. Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára. Bp., 1901). Az idézett kifejezésnek a soproni németben ingatlanokkal kapcsolatban pontosan megfelel: „halten in gutem *paw*” (II/1, 82; Mollay: SSz, XV, 127).

6 (Megjegyzés - Popup)

A középkori európai latinság legnagyobb szótára (Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis) a *fabrica* szó negyedik jelentését így határozza meg: ‘proventus ecclesiae, illius reparationi aliisque divinum cultum spectantibus destinati’. Bartal i. m. erre vonatkozólag a következő 1496. évi magyarországi adatot idézi: „item *pro fabrica* ecclesie beate virginis in Pesth fundate quinque florenos”.

7 (Megjegyzés - Popup)

A magyarországi *Dorottya*-adatok 1340–1369-ig szórványosak, 1370–1400-ig szinte minden évből vannak. 1340-ben egy kis-karmacsi (Zala vm.) birtokos leányait, „nobiles puellas Agnes, Katherina,

Dorothea et Elena” említi egy oklevél (ZalOkl. I, 368), 1355-ben pedig „domina relictā Joannis filii Alardi de Vizakna ac *Dorothea et Martha filiae eiusdem*” szerepelnek egy erdélyi oklevélben (Urkundenbuch zur Gesch. d. Dt. in Siebenbürgen II, 116). 1400-ig a *Dorottya* név az itt említett és korábbi adatolható egyéb női neveknél ritkábban fordul elő (vö. Berrár Jolán: Női neveink 1400-ig. Bp., 1952, 36). Egyházi naptárainkban is csak a XIV. századtól kezdve szerepel (vö. Radó, Polycarpus: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae. Bp., 1947, 69 stb.). Jellemző ebből a szempontból, hogy a XIII. századi zágrábi naptárba egy későbbi kéz jegyezte be Dorottya ünnepét (febr. 6.), a XIV. században viszont már megvan (vö. Monumenta Hist. Civ. Zagrabiae I. 404, 426). Mindez megmagyarázza, hogy oklevelek keltezésében az ünnep csak 1362-től kezdve fordul elő: először az erdélyi alvajda oklevelében, aztán 1366-ban a győri káptalan oklevelében (CodDipl. IX/3, 340, 690). Az előbbi adatokkal egyezően ez arra mutat, hogy a Dorottya-kultusz az ország nyugati részén és Erdélyben szinte egyidőben indul meg. – Az egyház a XIV. századtól kezdve Európaszerte ajánlja a hívőknek nyomatékossággal egyházi keresztnév felvételét a pogány névadáson alapuló, népi eredetű nevek helyett. Európában ekkor szűnik meg a katechumenátus, azaz a felnőttek keresztség előtti oktatása, az egyház pedig szorgalmazza a gyermekkori keresztelest a felnőttkori helyett. (A gyermekek megkeresztelése csak a tridenti zsinat 1546. évi határozatával válik kötelezővé.) Ez érthetővé teszi az egyes egyházmegyékben, városokban használt egyházi naptárak hatását a helyi névadásra. Magyarországon a magyar (és a régi török) eredetű női nevek – Berrár i. m. szerint – a XII. században a leggyakoribbak: az összes női nevek 68%-át teszik ki. Számarányuk aztán egyre fogy: a XIII. század első felében 44%, a másodikban 30%, a XIV. században 16%, ill. 7%. Az egyházi eredetű női nevek aránya ennek megfelelően 32%-ról 93%-ra szökik fel.

8 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegyében az első adatok a XIV. század közepe táján, ill. második felében történt névadásra mennek vissza. Az 1356–1379-ig szereplő Agendorfer Péter (V.) ágfalvi birtokos feleségét, *Dorottya*t egy 1370. évi oklevél említi (Házi Jenő: SSz. XV, 308), utána az 1385-ben elhalt Miklós királyi festő, meggyesi (ma: Mörbisch) birtokos özvegye, *Dorottya* az első nemesasszony, aki forrásainkban ezt a nevet viseli (SoprOkl. I/1, 204–209). Azután az Osl-nemzetségből kivált családokban találkozunk többször e névvel (SoprVmOkl. I, 621; II, 111, 214–228, 300, 311, 400 stb.). Megtaláljuk azonban a vármegye kisebb birtokos családjainál, magyaroknál és németeknél egyaránt (I. h. 26–7, 50, 158–9, 255–6, 285 stb.). Az ünnep először Lőkös fia Miklós alispán Csepregen kiadott 1373. évi oklevelének keltezésében fordul elő (I. h. I, 404).

9 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban a Dorottya kultusz első emléke éppen az 1320–1350 között épült s 1354-ben említett Dorottya-kápolna (SoprOkl. I/1, 103). Az ünnepet először Golso fia István horvátországi származású soproni pap 1363-ban befejezett misekönyvének naptárában találjuk, amelyről tudjuk, hogy az említett (37. jegyzet) XIII–XIV. századi zágrábi egyházi naptárak mintájára készült (vö. Mollay: SSz. XVI, 221–6, 299–307). Az első soproni asszony, aki *Dorottya* névvel szerepel forrásainkban, a német Zent András halász 1392-ben említett felesége (SoprOkl. I/1, 239). Ez arra mutat, hogy a német eredetű városi polgárságnál a XIV. század második felében a *Dorottya* név használata már nem korlátozódott a nemesi-patríciusi származásúakra. Keltezésben az ünnep először az 1417-ben Sopronba telepedett Ernst Konrád városi jegyző 1423. évi levelében fordul elő (I/2, 240).

10 (Megjegyzés - Popup)

Nem tudjuk ugyanis, mikor építették Trencsén vármegyében a szkalai (ma: Skala) bencés apátság 1520-ban említett Szt. Dorottya kápolnáját (vö. Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. Pest, 1870, I, 620).

11 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Major Jenő: A középkori magyar városkép problémájához. Településtudományi Közlemények 1955/7, 54–57.

12 (Megjegyzés - Popup)

A Margit-kápolna körül eredetileg – többek között – Ortolf soproni polgárnak egy tagban 28 hold szántója volt. Ezt a város Ortolf halála után megszerezte és 1336-ban 50 font bécsi széles dénárral és 3/4 balfi szőlő hegyvámjával együtt a Sorponba költözött Ikervári János nemesnek és kiskorú testvérének, Pálnak engedte át azért a balfi birtokrészükért (és a balfi Boldogasszony-templom kegyuraságáért), amelyet apjuk, Ikervári Péter 1322-ben vásárolt a fent említett Pápóci (Ebergőci) János és András nagyapjától, Pápóci Jakabtól (SoprOkl. I/1, 37, 68–70). A kápolnát ilyen messzire a várostól nyilván nem a soproni polgárok emelték, hanem egy itt birtokos nemesi család, amelynek birtokát a soproniak megszerezték és határukba olvasztották be. Az 1336–1388 közti évekből a kápolnára nincsen adatunk, de feltesszük, hogy az említett (39. jegyzet) Golso fia István pap Kanizsai István zágrábi püspök (1356–1376.) révén 1356–1363 között került Sopronba, mégpedig a Margit-kápolna papjaként. (1363-ban befejezett misekönyvének naptárában Margit szűz ünnepe valóban pirosbetűs, Dorottyaé ellenben nem.) A jelzett 1336–1388 közti években Sopron végleg függetleníti magát a vármegyei birtokos nemesség, köztük a hatalmas Kanizsaiak befolyásától, uralmi kísérleteitől és lesz valóban „szabad királyi város”. Nem véletlen, hogy 1389-ben éppen a városplébánosnak is van káposztáskertje *bey sand Margareten* (I/1, 226). 1389–1535-ig sűrűn hallunk a kápolna körül fekvő szántókról, rétekről, de sohasem a kápolna fenntartásáról, az e célra szánt adományokról. A Margit-kultusz és a *Margit* név korai magyarországi megjelenése (első adat 1152-ből) és széleskörű elterjedése (*Erzsébet* után a leggyakoribb női nevünk 1400-ig, vö. Berrár i. m. 31.), érthetővé teszi a Margit-kápolna építését 1336 előtt egy Sopron közelében fekvő nemesi birtokon, mivel a város későbbi határa akkor nagy részben még nemesi családok kezén volt.

13 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Holl Imre–Nováki Gyula–Sz. Póczy Klára: Városfalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. Archaeologiai Értesítő 1962, 47–67.

14 (Megjegyzés - Popup)

A válságot részletesen elemeztem „Scarbantia Ödenburg, Sopron” (Bp., 1944) című munkámban. Vö. még Major Jenő: SSz. IX/1, 68; X, 122; Mollay Károly: SSz. IX/2, 69; X, 31; Verbényi László: SSz. X, 141.

15 (Megjegyzés - Popup)

Ezt már 1889-ben Nagy Imre felismerte (SoprVmOkl. I, 152). Vö. még Holl Imre i. h. (43. jegyz.). – Az *opus* szó már a klasszikus latinban lehet ’Befestigung eines Orts, Befestigungsanstalten, Erbauung einer Mauer’; a *munitio* pedig ’Befestigung eines Orts; Befestigungsmittel, besonders Schanzen und Mauern’.

16 (Megjegyzés - Popup)

A fertői vármegyei ispáné, majd a Kanizsaiaké lett, a IV. Bélától származó másik fél vármegyei ispáné. 1353-ban az ispán, 1366-ban Kanizsai István zágrábi püspök ezt is meg akarja szerezni, de sikertelenül (SoprOkl. I/1, 100, 135–7).

17 (Megjegyzés - Popup)

I. h. (43. jegyz.). Vö. még ugyanő: Zur Frage der sogenannten „Brandwälle“ in Ungarn. Acta Arch. Hung. 1964, XVI, 99–149. Itt köszönöm meg Nováki Gyula szíves segítségét.

18 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/1, 164, 169; GerB. 5; II/1, 173.

19 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/2, 330, 354, 359; II/6, 138; II/2, 400, 415, 423; I/2, 293, 299; II/1, 168; I/2, 329; GerB. 7.

20 (Megjegyzés - Popup)

Bordézsmaja 1426–1429-ig 7 1/2 akótól 11 akóig, gabonadézsmaja 1429–1430-ban 1–2 kepe évente. Adója 1424-ben 6 1/2 dénárfont volt. A pince egy részét már ő is bérbeadta (II/3, 34).

21 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/6, 140–1; II/2, 409, 412; II/3, 24, 34. Az első adat keltezésére nézve vö. Mollay: SSz. XVI, 91.

22 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/3, 40, 47, 54, 79, 94, 216, 341, 357, 383; II/4, 17, 52, 126, 147, 162, 193, 207, 230; II/6, 219, 194; I/4, 77. A cserét a névjegyzékek összehasonlítása bizonyítja. A II/3, 341 adatának értelmezésére nézve lásd a 18. jegyzetet.

23 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/2, 400, 416, 419; II/6, 99; II/3, 27, 76, 91, 116, 213, 354; II/4, 13, 49, 72, 143, 159, 177, 228.

24 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi Jenő: SSz. XVII, 265.

25 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/4, 53, 59, 76, 127, 149, 163, 194, 209, 231.

26 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/3, 123, 125, 127, 130, 132–3, 135, 139, 144, 219, 220, 223–4, 228; GerB. 25, 27–8.

27 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még GerB. 64, 76, 88, 93.

28 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/6, 112; I/3, 121, 125–6; GerB. 9, 19; II/3, 88, 152, 157, 162, 174; I/3, 188; II/3, 370; II/1, 69; I/3, 300; II/3, 390, 405; I/4, 26, 121, 158, 175, 190, 213, 226, 247; II/1, 89, 176; I/4, 275, 400; II/6, 204–9, 220; II/1, 92–3; I/5, 36, 38; GerB. 1. Az 1457. évi háborúskodások során több soproni polgárral együtt részt vesz a straßhofi (Alsó-Ausztria) várkastély elfoglalásában (I/4, 190).

29 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még II/3, 231, 237, 240, 253; Quellen z. Gesch. d. Stadt Wien II/2, 244.

30 (Megjegyzés - Popup)

Vö. I/3, 277; II/1, 176; I/4, 69–70; II/4, 22.

31 (Megjegyzés - Popup)

A harmadik leány Ernst János bécsi polgárhoz ment feleségül (II/6, 99; I/4, 87).

32 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Macskakő–Katzenstein. Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1465.). SSz. XVII, 122–35.

33 (Megjegyzés - Popup)

Összehasonlításlal megemlítem, hogy például 1467-ben 18 hold szántó 7 1/2 dénárfontért kel el (II/1, 107).

34 (Megjegyzés - Popup)

A hártýára írt adóslevelet utóbb – a kifizetés után – keskeny csíkokra szeletelve az 1480-ban megkezdett városi telekkönyv (Lad. IX et J nr. 2) bekötésekor egy-egy ív hajtásába tették a fűzés megerősítésére. Ebből következik, hogy e szép kötésű városi könyv soproni rendelésre, valószínűleg soproni mester műhelyében készült, és így talán a magas színvonalú soproni könyvkötészetnek eddig még kellően nem értékelt és korai emléke. Vö. mindenesetre B. Koroknay Éva: A soproni metszett kötéstábla. SSz. XVI, 164–6.

35 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/6, 253; Gb. 187; II/4, 394, 396, 408; II/5, 10, 21, 24, 45, 62–4, 74; GedB. 39, 63. A ház karbantartására 1495-ben 5 mérő meszet, 1498-ban 200 tetőcserepet (*dachziegel*) vesz a városi téglaegetőből (II/5, 53, 85).

36 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay: SSz. XIII, 134–6.

37 (Megjegyzés - Popup)

Gb. 10, 18, 249, 187, 42, 40, 55; Pb. 83; Gb. 424, 58, 27.

38 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay: SSz. V, 159–61.

39 (Megjegyzés - Popup)

Gb. 25–9, 187, 195, 205, 383–4, 423, 435; II/4, 338–9, 366, 369, 394, 396; GedB. 44.

40 (Megjegyzés - Popup)

Kimutathatóan kilenc évben. Vö. II/1, 118, 189, 190; Bb. 32; II/4, 338, 363; GerB. 154; II/4, 384; Bb. 15; II/2, 184; II/5, 38; GedB. 39; Gb. 1; I/6, 167–8; II/5, 77, 88, 90, 93; GedB. 50.

41 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay: SSz. XIV, 66.

42 (Megjegyzés - Popup)

A leányról nem hallunk többé. Magos Ferenc 1515-ben volt gyámja özvegyétől kölcsönzött pénzzel és lóval elhagyta Sopront, felvette gyámja nevét, majd a soproniak legnagyobb ellenségének, a lándzséri (ma: Landsee) vár úrnőjének szolgálatába állott és 1528-ig rabolta a soproni kereskedőket, s fosztogatott a város jobbágyközségeiben, úgyhogy a városi tanács az 1520-as évek elején évek elején még bérgyilkost is fogadott Magos Ferenc elpusztítására. Ezekre a részletekre bővebben most nem térhetünk ki.

43 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/5, 7, 30; Gb. 443; Pb. 92, 94. Fapiacnak akkoriban a Várkerület külső házsorának a Torna utcától az Ikva-hídig terjedő részét, ill. az előtte, a várárokig húzódó területet nevezték.

44 (Megjegyzés - Popup)

Bb. 58; GedB. 13–4; II/5, 45, 62; Gb. 74. A Sópiac a mai Orsolya térrel azonos.

45 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/5, 38, 45, 63; Gb. 1; II/2, 184; II/1, 281; II/5, 125, 131, 133, 163, 225; GedB. 96, 110; II/2, 185; II/1, 310, 312; GedB. 123. Ezért lesz a Szt. Mihály plébániatemplom gondnoka (II/5, 181; GedB. 55).

46 (Megjegyzés - Popup)

GedB. 139–43, 145; Gb. 94–8; Bb. 81, 202; Pb. 14–5; II/5, 205–6.

47 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/5, 72; II/6, 316, 427; 1529. évi gabonadézsmajegyzék; II/2, 37.

48 (Megjegyzés - Popup)

Gb. 41, 50, 362, 69, 87; GedB. 56.

49 (Megjegyzés - Popup)

Bb. 79; I/6, 344; GedB. 211, 233; II/5, 358, 437; II/6, 369, 417, 436; 1527–1530. évi adójegyzékek; Gb. 160. A ház előtt, *auff dem Platz vor herr Iban Michael haußs* állíttatja fel a tanács 1524-ben a belváros vízellátása szempontjából fontos közkútát (*prun gmainer statt*), amely a városi számadáskönyv adatai szerint jelentős létesítmény lehetett: Ágoston kőfaragó és emberei (3–6 fő) máj. 30–júl. 2-ig 126 napszámban végezték a föld- és kőművesmunkákat, júliusban és augusztusban György kovácsmester dolgozott rajta, november 17-én pedig a festő fejezte be (II/5, 437–8). Ha nem ott állt, ahová utóbb a Fabricius-ház újkori, mai szárnyát építették, akkor egy esetleges ásatásnál még előkerülhet.

50 (Megjegyzés - Popup)

1518-ban Holzapfel Mihály festő özvegyétől (Szt. György u. 3.) azzal a feltétellel örököl 3/8 Weitengrund-szőlőt, ha lesznek törvényes gyermekei (*filios*), a szőlő ezeké maradjon; ha nem, akkor Iwan Mihály halála után a Szt. Mihály plébániatemplomra szálljon. Ugyanekkor Iwan Mihályé lesz az asszony minden ingósága is (II/1, 351; II/2, 36). – Négyéves unokaöccsét, Haneman Quirinust fogadta fiává (GerB. 311).

51 (Megjegyzés - Popup)

Gb. 250; Pb. 15; GedB. 147–9; II/2, 188; II/5, 205–6; GedB. 168–72, 175, 181–2; Gb. 106–8; Pb. 14; II/1, 351; II/5, 246; I/7, 45, 14, 69; II/5, 383–4, 397; II/2, 194; Bg. 121–7, 216, 424; GedB. 250; GerB. 175, 180, 183–4; I/7, 100, 136–7; II/5, 437; II/2, 3–4, 196; GerB. 210, GedB. 252, 255, 213; Gb. 127–35; II/2, 205, 210; GedB. 264, 270–1; Gb. 149–56; GerB. 269, 271–3; I/7, 305, 316, 323.

52 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/5, 225, 244; GedB. 167; II/1, 356, 365, 379; GedB. 236; II/1, 406, 408; I/7, 45; II/6, 332; II/5, 338, 442; II/2, 191, 200, 202, 204, 211; II/6, 417, 436.

53 (Megjegyzés - Popup)

Két év múlva a templomot a törökök várható támadása miatt, hadászati okokból lebontották. A török támadás Kőszeg hősi ellenállása miatt elmaradt.

54 (Megjegyzés - Popup)

1352-ben ismét többen kitelepednek a belvárosból, üresen hagyva régi belvárosi házaikat, sőt a hetivásárt is egy ideig a Fő tér helyett a külvárosban tartották. Még 1359-ben is több háztelek beépítetlen a belvárosban (I/1, 99, 100, 118).

55 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1277-ig a vármegyei ispánnak, ill. katonai helyettesének, a soproni várnagynak alárendelt királyi vár egyúttal Sopron vármegye székhelye. IV. László 1277. évi kiváltságlevele az ispán, valamint az országnagyok (*barones*) joghatóságát és katonai hatalmát Sopron felett megszünteti, a várat szabad királyi városi rangra emeli. Ennek értelmében a polgárok összes peres ügyeit ezentúl a székesfehérvári polgárok és más magyarországi városlakók (*hospites*) joga szerint az évente, Szt. György napján (ápr. 24.) választott városbíró intézi, akitől közvetlenül a királyhoz fellebezhetnek (CodDipl. V/2, 397). 1277–1786-ig Sopron

város nem vármegyei székhely, sőt 1848-ig a vármegyétől független jogi személy, jobbágyközségekkel rendelkező, a megyei birtokosokkal vetekedő feudális földesúr. Bár királyaink több ízben megerősítik a város kiváltságait (SoprOkl. I/1, 14, 18, 30, 49, 52, 85, 126), e városi függetlenség elismertetését a soproniak csak száz esztendeig tartó szívós küzdelem árán tudták elérni. Már 1281-től kezdve a földesurak csak a király többszörös erélyes közbelépésére ismerték el a soproniaknak a nemesekéhez hasonló országos vámmmentességét (I/1, 9, 13, 15, 17, 27, 39, 40, 57, 63, 70, 72, 75, 88, 99, 130–1, 143, 170), a vármegye ispánjai és birtokosai 1378-ig sűrűn megkísérlik, hogy a város saját bíraskodási jogát megszüntessék (I/1, 48, 84, 95–6, 113, 139, 158, 169, 176), birtokait elfoglalják (I/1, 29, 50, 62, 94, 160–1), a vármegyei nemesek által fizetendő költségek egy részét a soproniakra hárítsák (I/1, 59, 60), azaz mezővárosi szintre süllyesszék.

56 (Megjegyzés - Popup)

1379-től wildberger (kereskedő?); 1410 tájától Kienast Vilmos kereskedő; 1432-től Strasser János; 1434-től Körmen di András kereskedő-patrícius; 1465-től veje, Spiller István; 1469-től Magos Imre kereskedő-patrícius; 1500-tól gyermekei, Rozina és Ferenc; 1512-től Iwan Mihály kereskedő-patrícius; 1530–1534-ig Nagy Balázs kereskedő-patrícius.

57 (Megjegyzés - Popup)

Pozsonyi városi levéltár: Protocollum Testamentorum 28v.

58 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben Faller Jenő: Brennbergi munkásmozgalmak. Az 1907. évi sztrájkok. Bány. Lapok 14 (92, 1959). évf. p. 850–858. és ugyenezen a címen, SSz. XIII (1959). évf. p. 222–237.

59 (Megjegyzés - Popup)

Szenes Lajos bányamérnök közelebbi személyi adatait nem sikerült tisztáznom. Nevét a Selmecbányai Bányászati Akadémia törzskönyveiben nem találtam, lehet, hogy tanulmányai befejezése után magyarosította a nevét.

60 (Megjegyzés - Popup)

Rudolf Antal (1842–1912) brennbergi bányaigazgató Morvaországban született 1842-ben. Huszonkét éves korában, 1864-ben a Selmecbányai Bányászati Akadémiára iratkozott be hallgatónak, melynek elvégzése után 1868-ban, mint okl. bányamérnök Brennbergben állt munkába, hol 1893-ban megbízták a bánya vezetésével. Rudolf 41 évig szolgált Brennbergben s 1909 nyarán ment nyugdíjba, amikor Wiener-Neustadtba költözött, s ott is halt meg 70 éves korában, 1912. jan. 1-én. A XIX. század második felében Rudolf fektette új alapokra s fejlesztette naggyá a brennbergi bányászatot s elsőnek foglalkozott – ha rossz nyomon is – az 1890-es években Brennbergben elhatalmasodott ankylostomiasis leküzdésével s azt tudományosan is feldolgozta „Neue Entdeckungen über das Auftreten des Anchylostomum duodenale in Brennberg” című munkájában. Megjelent az Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Huttenwesen-ben XLV (1897). Jahrg. No 7. p. 93–94.

61 (Megjegyzés - Popup)

Riegel Vilmos nyug. bánya felügyelő, jónevű geológus, mint Rudolf Antal bányaigazgató utóda 1909. jún.

1-vel vette át a brennbergi bányászat vezetését. Eredetileg – miután a város közgyűlés György Albert bányamérnök-szakértő távozásával 1909. jan. 11-i ülésén megválasztotta – Sopron bányaszakértője volt. Mint ilyen meg is kezdte szolgálatát, többször fordult meg Brennbergben, állását azonban alig egy félévig töltötte be, tekintve, hogy máj. 24-én bejelentette a városi tanácsnak, hogy a Brennbergi Szénbányászati Részvénytársulat felkérte, vállalja a bánya igazgatását, amit ő elfogadott. Riegel – mint mondtam – 1909. jún. 1-én vette át a bánya vezetését s 1912 nyarán távozott Brennbergből. Ő provokálta az 1909. okt.–nov.-i 64 napos brennbergi sztrájkot, melyet akkor példátlan embertelenséggel fojtott el. Távozása után még hosszú éveken át mélységes gyűlölettel emlegette a brennbergi munkásság s fennhéjázó, antiszociális magatartásáért Sopronban is nagyon népszerűtlen volt s számos közgyűlésen követelték Brennbergből való eltávolítását.

62 (Megjegyzés - Popup)

L. Wahlner Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara az 1908. évben. Bány. és Koh. Lapok. XLI. évf. 49. köt. (1909. júl.–dec.) p. 828–829.

63 (Megjegyzés - Popup)

L. Soproni Állami Levéltár. Oedenburger Zeitung. Politischers Tagblatt. XXXXI, (1908). Jahrg. 16. Jan. No. 12. Eine Deputation von Bergknappen in Brennberg.

64 (Megjegyzés - Popup)

L. Wahlner Aladár előbb idézett munkáját. p. 828–829.

65 (Megjegyzés - Popup)

L. Wahlner Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara az 1909. évben. Bány. és Koh. Lapok. XLII. 51. köt. (1910. júl.–dec.) p. 848.

66 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o.

67 (Megjegyzés - Popup)

L. u. o.

68 (Megjegyzés - Popup)

L. Maár János rendőrbiztos 1909. okt. 11-i bejegyzését, a Soproni Állami Levéltárban őrzött „Brennbergi Szénbánya emlékkönyvének” 61. oldalán: „Az 1909. évi október 2-án kitört Strájk végett 1909. október 4-én reggel ide mint rendőrhatalósági kiküldött kiszálltam a közrend és közbiztonság megóvása végett, 20 m. kir. csendőr, Thurzó Vilmos m. k. járásörmester parancsnoksága és 80 főből álló század, a 48. sz. cs. k. gyalogezred állományából Schüller századparancsnoksága alatt a karhatalommal. Mai napon (ok. 11-én) engem Eszte Rezső rendőrbiztos felváltott.” L. részletesen: Faller Jenő: „A Brennbergi Szénbánya Emlékkönyve. 1825.” Bány. Lapok. 14/92. 1959. évf. 1. sz. p. 61–66.

69 (Megjegyzés - Popup)

L. többek közt Bogner Mihály Oberlehrer: Kurzgefasste Geschichte der Kohlenbergbaues Brennbach von Anfang seines Entstehens im Jahre 1753, bis zum Jahre 1929. I. Theil. p. 45–46. Kézirat a Központi Bányászati Múzeum irattárában.

70 (Megjegyzés - Popup)

Maár János rendőrbiztos – mint a 11. sz. lábjegyzetben mondtam – okt. 11-én Esztl Rezső soproni rendőrbiztos váltotta fel, mint azt a hivatkozott brennbachi szénbánya emlékkönyvének 61. oldalán feljegyezte: „A brennbachi bányamunkások munkaszünetelésük folytán 1909. október 11-től, 1909. nov. hó 21-ig, Dr. Heimler Károly Sopron szab. kir. város rendőrfőkapitányának utasítása folytán Brennbachbánya területén, mint kiküldött rendőrbiztos, a közrend és közbiztonság megóvása céljából állandóan szolgálatot teljesítettem. Ezen kirendelés alkalmával a cs. kir. 48. gyalogezred, utóbb pedig a cs. kir. 26. gyalogezred, egy százada felváltva teljesített szolgálatot, ezenkívül 20 csendőr és 1 járási őrmester volt állandóan kirendelve. A mai napon Dr. Schindler András rendőrfőkapitány által lettem felváltva. Brennbach, 1909. okt. 21. Esztl Rezső r. biztos. – L. részletesen Faller: A Brennbachi Szénbánya Emlékkönyve 1825. Bány. Lapok. 14/92. 1959. 1. sz. p. 61–66.

71 (Megjegyzés - Popup)

Amikor Riegel Vilmos – mint azt a 4. számú lábjegyzetben mondtam – 1909. máj. 4-én felmondta szakértősködését a városnak, a jún. 15-i közgyűlésen Illés Vilmos bányamérnököt választották meg utódául, ki szakértői állását 1927-ben bekövetkezett haláláig látta el zavartalanul. Értékes szakvéleményeit 1909 szeptemberétől kezdődően a Soproni Állami Levéltár őrzi.

72 (Megjegyzés - Popup)

A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. (Bp., 1884.) Második terem 1.

73 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.–Dercsényi D.: Sopron és környéke műemlékei. (Bp., 1956.) 416.

74 (Megjegyzés - Popup)

Bella L., Arch. Ért. 10 (1890.) 364–366.

75 (Megjegyzés - Popup)

Bella L., A sopronmegyei Rég. Társ. Évk. II. 1891. (Sopron, 1892.) 46–50.

76 (Megjegyzés - Popup)

Ödenburger Zeitung 27 (1895.) 14. April. Nr. 87. 2; – Soproni Újság uo. 8. (Cserepes álnéven)

77 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Dercsényi i. m. 579.

78 (Megjegyzés - Popup)

Hampel J., Arch. Ért. 14 (1894.) 38.

79 (Megjegyzés - Popup)

Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban. (Bp., 1894.) 173., 200. t.

80 (Megjegyzés - Popup)

Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ugarn. (Braunschweig, 1905.) II. 428–429., III. 324. t.

81 (Megjegyzés - Popup)

Pulszky F., Magyarország archaeológiája (Bp., 1897.) II. 117., 196. kép. (Pl. a kelyhet ezüstnek írja.)

82 (Megjegyzés - Popup)

Foerk E., Arch. Ért. 31 (1911) 21–33., 4 t. b.

83 (Megjegyzés - Popup)

Gerevich T., Magyarország román kori emlékei. (Bp., 1938.) 243–244., 256. l. 3–4.

84 (Megjegyzés - Popup)

Gerevich T., i. m. 9. és 4. j.

85 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E., Sopron (Bp., 1954.) 41., 119. kép. *Csatkai–Dercsényi* i. m. 416.

86 (Megjegyzés - Popup)

Radnóti A., (Csatkai–Dercsényi i. m.) 33., 299. j. és 13. kép. – Jó felvételt közöl még róla a Magyar Művészet IV. (1928) 570. a következő szöveggel: „A «Cundpald-kehely.» Merovingkorabeli díszítményekkel a Kr. u. VIII. századból. Petőházán találták a múlt század 60-as éveiben. Aranylemezzel bevont réz.”

87 (Megjegyzés - Popup)

A. Riegl–E. H. Zimmermann: Spättrömische Kunstindustrie. (Wien, 1923.). Kunstgewerbe des frühen Mittelalters 53.

88 (Megjegyzés - Popup)

J. Braun: Das christliche Altargerät. (München, 1932.) 36., 71.

89 (Megjegyzés - Popup)

O. Falke, Karolingische Kelche. Pantheon 15 (1935) 140.

90 (Megjegyzés - Popup)

G. Haseloff, Der Tassilokelch. (München, 1951.) 10., 12., 58., 9. t. A.

91 (Megjegyzés - Popup)

Ks. Vinski–Gasparini, Starohrv. prosvjeta 6 (1958) 96.

92 (Megjegyzés - Popup)

Das Münster 13 (1960) 5–8. Heft 178.

93 (Megjegyzés - Popup)

Bella és Hampel „arany lemez bevonat”-ról írnak. Ezt vette át a külföldi irodalom is.

94 (Megjegyzés - Popup)

Az ötletet Dömötör Lászlónak az Iparművészeti Főiskola Ötvös Stúdiója vezetőjének és munkatársának Doleviceni Lászlónak köszönöm.

95 (Megjegyzés - Popup)

Haseloff i. m. 1.

96 (Megjegyzés - Popup)

Braun i. m. 71.

97 (Megjegyzés - Popup)

Riegl–Zimmermann i. m. 53.

98 (Megjegyzés - Popup)

A 10–11. századi kelyhek készítésének munkamenetébe és ötvös fogásaiba kitűnő betekintést nyújt *Theophilus presbyter* *Schedula diversarum artium* (ed. A. 11 g, Wien 1874, 180–225) szakszerű ötvös leírása. Theophilus kis kelyhek (*De fabricando minore calice*) és nagy kelyhek (*De maior calice*) készítésére és díszítésére ad tanácsokat. A minket érdeklő előzők készülhetnek ugyan öntéssel is, de többnyire inkább kalapálják őket. Csészéjük (vas), nodusuk, talpuk (*pes*) vagy nodustalpuk (!) kikalapálása teljesen azonos a petőháziival, némileg eltérő azonban összeszerelésük módja, – mintegy átmenet a petőházi és kalocsai kelyhek között. Az összeszerelést gyűrű takarja. – A nagy kelyheket öntötték, legfeljebb utána kalapálták, majd a legkülönbözőbb eljárásokkal díszítették. Mind Theophilusnál, mind a valamivel korábbi *Heraclius*nál (ed. A. 11 g, Wien, 1873. 64–,) jó leírásokat kapunk az antik és középkori aranyozási eljárásokról.

99 (Megjegyzés - Popup)

A legkorábbi, előttem ismert, párhuzama a wilteni későrománkori díszkehely, amelynek több felirata közül az egyik a nodus felső hajlatán, közvetlenül a gyöngyözött nyakgyűrű alatt fut körbe, – tehát mintegy el van rejtve. K. Weiss, Jb. d. K. K. Central Commission 4 (1860) 23., II. t.

100 (Megjegyzés - Popup)

Pl. a dunai provinciákban először késői, 4. és 5. századi ókeresztény feliratokon tűnik fel. *Nagy L.*, *Pannonia Sacra*, SzIE I. (Bp., 1938) 93., 59. kép (Savaria); 102., 65–66. kép (Sirmium); 105., 67. kép (Daruvár); *R. Noll*, *Frühes Christentum in Österreich*. (Wien, 1954) 76., 6. kép (Carnuntum); 97., 19. kép (Teurnia); *I. Barnea*, *Dacia* 1 (1957) 265–, 2–3, 5/1. kép; I. t. 2–8; II. t. 1–3 (Tomis, Axiopolis).

101 (Megjegyzés - Popup)

Érdekes, hogy *e* betűnk az 5–6. században szintén gyakori görög capitalis feliratokon, sőt az *A*-val együtt is szerepel (*Barnea* i. m. 1, 5/1., 7. kép, I. t. 2–3. 8, II. t. 1.). *U* betűnk is előjön latin nyelvű korai bizánci feliratokon (pl. *Barnea* II. t. 2.) és nyugati sírköveken [pl. *É. Salin*, *La civilisation mérovingienne*. (Paris, 1950) I. 282., 72. kép; II. (Paris, 1952) 42. kép.]

102 (Megjegyzés - Popup)

H. Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. (Berlin, 1958) 501–502., 519. kép az abc-vel.

103 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 498.

104 (Megjegyzés - Popup)

Cabrol, F.–Leclercq, H., *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie* II/2 (Paris, 1925.) *H. Leclercq*, Calice 1630–, 1910. kép.

105 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1909. kép.

106 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1908. kép.

107 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1905. kép. *Riegl–Zimmermann* i. m. 53., XXV, t.

108 (Megjegyzés - Popup)

J. Braun i. m. 72., 11. t. 33.

109 (Megjegyzés - Popup)

G. Haseloff i. m. 8., 3. t. A; 6. t.

110 (Megjegyzés - Popup)

Pl. *Thiotbaldo*, *Ratbaldo*, *Wicbaldo* (742), *Willibald* (752), *Gundebaudus* (772), *Gunthram* (777), *Gundhilt*, *Winibald* (788), *Heribald* (792), – de ugyanígy még 850 körül is: *Gundhart*, *Gundleih*,

Gundbertus, Hildibald, Rihbald, Erlebald stb. *H. Naumann*, Althochdeutsches Lesebuch. (Berlin–Leipzig, 1923) 27., 30., 32., 34–41.

111 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 41.

112 (Megjegyzés - Popup)

Nithardi hist. libri II. 6, SRG (ed. E. Müller) 19.

113 (Megjegyzés - Popup)

Uo. III, 2. SRG 30.

114 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Annales regni Franc. SRG (ed. F. Kurze–G. H. Pertz) 80., 82. Annales q. d. Einhardi SRG u. o. 81.

115 (Megjegyzés - Popup)

MGH Necrologia Germaniae II. (ed. S. Herzberg–Fränkel) p. 12 col. 30, 1; p. 26, 25.

116 (Megjegyzés - Popup)

H. Naumann, Althochdeutsche Grammatik. (Berlin–Leipzig, 1914) 156–157.

117 (Megjegyzés - Popup)

MGH. Necr. Germ. II. p. 13 col. 31,9; p. 16 col. 37,3; p. 24 col. 58,12; p. 35 col. 88,11; p. 42,54; p. 25 col. 61,1; p. 29 col. 72,36; p. 31 col. 79,33; p. 35 col. 88,11; p. 42,54.

118 (Megjegyzés - Popup)

Uo. p. 13 col. 33,12; p. 14 col. 34,42; p. 21 col. 49,9; p. 28 col. 68,4.

119 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 607.

120 (Megjegyzés - Popup)

MGH Libri confraternitates Sancti Galli, Augiensis, Fabariensis (ed. E. Piper) p. 9. j.

121 (Megjegyzés - Popup)

A Libri confrat. névsoraiban a Cundpald alak ritka: 180 (84) 21; p. 210 (176) 4. Annál gyakoribb a 8–9. századi alamann Cundpold változat: p. 9 (1) 17; p. 79 (242) 16; p. 69 (205) 22; p. 170 (53) 25; p. 186 (102) 3; p. 241 (292) 22; p. 281 (429) 18; p. 306 (503) 18 és p. 310 (514) 17 (Kundpold). – Megemlítem még, hogy a passauai egyházmegye területéről fennmaradt adatokból hiányzik a név korai alakja, viszont ismerünk egy Gumpoldus nevű passauai püspököt (915–931), akinek a neve a jellegzetes 10. századi alakot

mutatja. MGH. Nocr. Germ. IV. (ed. J. Sturm) p. 161.

122 (Megjegyzés - Popup)

A fecit szóból nem állapítható meg, hogy a megrendelőre vagy a készítőre vonatkozik-e (egyaránt olvasható készítette és készíttette alakban is). Emiatt *Braun* (i. m. 71), *Falke* (i. m. 140) és *Csatkai* (i. m. 41) joggal gondoltak a donátorra is. – A fecit ilyen használatára kitűnő egykorú példa a langobard Ursus, Cividaleban őrzött békecsók táblája, amelyen az VRSUS DUX FECIT felirat egyértelműen a donátorra utal. (C. *Cecchelli*, I monumenti del Friuli I. Milano–Roma 1943, 224–225; 80. t.). – Kétségtelenül csábító volna a Cundpald nevet a salzburgi névsorokban szereplő valamely egyházi vagy világi viselőjével pl. a 8. századi Cundpald presbyterrel (MGH Nocr. Germ. II. p. 13 col. 31,9), vagy a 9. században a Carantaniai presbyterek között működő Cundpald-dal [MGH Libri confrat. p. 283 (434) 18] kapcsolatba hozni, – a név gyakorisága és viselőinek jelentéktelen funciója miatt azonban erre semmiféle reális lehetőség sincs. – Elfogadható donátor vagy tulajdonos hiányában az alábbiakban az – eddig is legkézenfekvőbbnek tartott – ötvös értelmezés, ill. feltételezés mellett tartok ki.

123 (Megjegyzés - Popup)

a A 13–14. században a sienai Andrea Petrucci és Fra Giacomo, a herefordi Nicolaus, a regensburgi Konrad stb.

124 (Megjegyzés - Popup)

E. Oxenstierna, Die Goldhörner von Gallehus. (Lidigő, 1956); *O. Klindt–Jensen*, Denmark before the Vikings. (London, 1957) 122., 69. t.

125 (Megjegyzés - Popup)

H. Kühn, IPEK 15–16 (1941–42) 149., 65. t. 20. Uő. IPEK 18 (1949–53) 34., 28. t. 44.

126 (Megjegyzés - Popup)

J. Baum, Die Malerei und Plastik des Mittelalters. (Potsdam, 1930). Ez a felirat márcsak azért is nagyon fontos, mivel első fele a donátor és a megrendelők neveit tartalmazza, akiktől tehát itt világosan elkülönülnek a mesterek.

127 (Megjegyzés - Popup)

D. M. Wilson, The Anglo–Saxons. (London, 1960) 109.

128 (Megjegyzés - Popup)

Uo. és 23. kép.

129 (Megjegyzés - Popup)

P. Paulsen, Das sog. Jagdmesser Karls des Grossen. BJb 145 (1940) 131., 24–27. t.

130 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 130., 28. t.

131 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 134–135., 29. t. 1.

132 (Megjegyzés - Popup)

Th. Bossert, Geschichte des Kunstgewerbes V. (1932) 201. 12. t. (F. Mertz); H. *Schrade*, Vor- und frühromanische Malerei (Köln, 1958) 153–154. 58. t. Egyébként nem tartom véletlennek, hogy a 7–10. századból Itáliából ránkmaradt latin kőfaragó mesternevek nagyobb része a 8. századból a langobárd építőművészet virágkorából maradt fenn (*M. Brozzi–A. Tagliaferri*, Arte longobarda, Cividale, 1961, 24–), sőt a cividalei Ratchis-oltár méltóságnévként értelmezett langobárd Hidelbohoh-jában is germán mesternevet sejtek (V. ö. Cecchelli i. m. 1.). Ebből a korszakból ismerünk két ötvösnevet is: a latin Pacificust és a langobard Arifusust.

133 (Megjegyzés - Popup)

* A szerző néhány adatot átvett: „Önkormányzat és a parasztság. 1848–1914.” című tanulmányából. Lásd: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. Szerk.: Szabó István. (A kiadónál.)

134 (Megjegyzés - Popup)

C. Pauly: Constitutio Rei Urbárialis Regni Hungariae Vieniae. 1817. 375. p.

135 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Statútumok: 25. sz. 2/a. p.

136 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron megy gazdálkodó-választmányának jegyzőkönyvei. (Továbbiakban: Gazd. Vál. jkv.) – 1827. év 46. sz.

137 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1838. év 28. sz.

138 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Sopron m. kgy. jkv. 1843. év 921. sz.

139 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1843. év 3133. sz.

140 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron m. kgy. ir. 1837. év 2435. sz.

141 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Civilia. Vol. IV. Nr. 812/a.

142 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron m. kgy. ir. 1838. év 2848. sz.

143 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Statútum: 8. sz. (Vagy lásd: Kgy. jkv. 1838. július hó 25.)

144 (Megjegyzés - Popup)

Az 1832/36. évi országgyűlés jkv. 4. darab 181. p. (Pozsony, 1833. Nyomtatott Wéber.)

145 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Jkv. 6. darab. 287. és 351. p. (Pozsony. Nyomtatott Belnay, Landerer...)

146 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Sopron m. Gazd. Vál. Jkv. 1839. év 17. sz.

147 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron m. törv. széke. polg. per. ir. 1851. év 3597. sz.

148 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron m. kgy. ir. 1838. év 2848. sz.

149 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Civilia. Vol. IV. Nr. 812.

150 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Kismartoni úriszéki jkv. 1845. év 50. sz.

151 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Alispáni folyamodványok. 1842. év 152. sz.

152 (Megjegyzés - Popup)

Fényes Elek: Mo. Geographiai Szótára. Pest, 1851. III. k. 310. p.

153 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Civilia. Vol. IV. Nr. 812. sz. (az 1841. évi „magányos” sz.)

154 (Megjegyzés - Popup)

Fényes E.: i. m. 310. p.

155 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Civilia. Vol. IV. Nr. 435.

156 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Kgy. ir. 1840. év 743. sz.

157 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Kgy. jkv. 1838. év 4002. sz.

158 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1841. év 987. sz.

159 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1844. év 3002. sz.

160 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Alisp. foly. 1844. év 22. sz.

161 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Kgy. jkv. 1845. év 1841. sz.

162 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1849. év 2167– és 2403. sz.

163 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Civilia. Vol. IV. Nr. 812. (1842. évi számadás 5. p.)

164 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Civilia. Vol. IV. Nr. 235. 11. p.

165 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Alisp. foly. 1842. év 152. sz.

166 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Civilia. Vol. IV. Nr. 812. 6. p.

167 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Statútumok: 25. sz. 2/a. p.

168 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gazd. Vál. jkv. 1837. év 27. sz.

169 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 37. sz.

170 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Kismartoni úriszék jkv. 1845. év 50. sz.

171 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Törvénytár. 1836. évi IX. tc. 1. §. (Bp. 1896.)

172 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Sopron m. kgy. ir. 1838. év 972. sz.

173 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1839. év 847. sz.

174 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1840. év 743. sz.

175 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gazd. Vál. jkv. 1839. év 17.sz.

176 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Alisp. foly. 1844. év 26.sz.

177 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Statútumok: 25. sz. 1. p.

178 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gazd. Vál. jkv. 1839. év 17. sz. (Filitz Lőrinc titkos számadása.)

179 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Civilia. Vol. IV. Nr. 235.

180 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gazd. Vál. jkv. 1827. év 46. sz.

181 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1831. év 58. sz.

182 (Megjegyzés - Popup)

Fényes E.: i. m. 310. p.

183 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Civilia. Vol. IV. Nr. 812/8.

184 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gazd. Vál. jkv. 1839. év 17. sz.

185 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron m. törv. széki. ir. 1851. év 3597. sz.

186 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Számbir. jkv. 27. p.

187 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

188 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Gazd. Vál. jkv. 1839. év 17. sz.

189 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Civ. Vol. IV. Nr. 812/8.

190 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron m. kgy. jkv. 300. sz.

191 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

192 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Sopron m. törv. széki ir. 1851. év 3597. sz.

193 (Megjegyzés - Popup)

Az 1891. évi XV. törvénycikk, mely 1891. május 20-án lépett életbe.

194 (Megjegyzés - Popup)

Morlin: A magyar kisdédóvás múltja és jelene. Bp. 1896. 76. lap.

195 (Megjegyzés - Popup)

Kelényi Ferenc: Soproni gyermekkertek a 19. század második felében, SSz. 1963. 1. lap.

196 (Megjegyzés - Popup)

Morlin: i. m. 76. lap.

197 (Megjegyzés - Popup)

Morlin: i. m. 134. lap.

198 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Hermann Alice: Az óvoda és az óvónőképzés fejlődése a felszabadulás után. OPI. 1961. I. kötet. 169-től.

199 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Hermann Alice: i. m. 226. lap.

200 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Hermann Alice: i. m. 228–229. lap.

201 (Megjegyzés - Popup)

Jelenleg mindketten intézetünk tanárai.

202 (Megjegyzés - Popup)

Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára. PTI. 1956. 22. sz. Füle S. 132. lap.

203 (Megjegyzés - Popup)

Köznevelés 1957. 45. lap.

204 (Megjegyzés - Popup)

Köznevelés 1957. 110. lap.

205 (Megjegyzés - Popup)

Köznevelés 1957. 182. lap.

206 (Megjegyzés - Popup)

Wenzel: Árpád-kori új okmánytár VII. 387. és Hazai okmánytár VIII. 63. l.

207 (Megjegyzés - Popup)

L. bővebben Házi: Határszéli viszállyaink az osztrákokkal a Jagellók korában c. tanulmányt. Megjelent a Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. kötetében.

208 (Megjegyzés - Popup)

Kiadva Házi: Sopron város története II. 2. 314–6, 399–401, 414–8, 418–9, II. 3. 26–7, 89–92. 113–7, II. 6. 425–8. l.

209 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap. 1936. XII. 25. Sümeghy Dezső: Felsőbüki Pál, a „fajvédő”. Nagyot már 1805-ben jelölték követnek, de akkor kisebbségben maradt, a beadvány 1806-ból kelt. Az írásmű, melyet mint „hazájának és megyéjének alázatos, legkisebb szolgája, holtig való hűségének bizonyosságára” vetett papírra, a megyei levéltárban kallódott.

210 (Megjegyzés - Popup)

Vasárnapi Újság 1904. 495. lap. „Krónikás tréfák”.

211 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc levelezése. XXIII. kötet, 133. lap.

212 (Megjegyzés - Popup)

U. a. V. kötet. 134. lap. Ötvös alispán volt. A párbeszédet másoknak is megírta Kazinczy több-kevesebb változtatással.

213 (Megjegyzés - Popup)

Századok. 1896. 307–8. Wertheimer: Az 1807-dik évi magyar országgyűlés.

214 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc levelezése. VI. kötet. 88. lap.

215 (Megjegyzés - Popup)

U. a. X. kötet 66. lap.

216 (Megjegyzés - Popup)

A híres ódára céloz főleg Kazinczy Ferenc levelezése, VIII. kötet 329. lap. Kazinczy gyors felelete március 8-án: „Eggy szép hitemtől foszta-meg az a mit Nagy Paliról irsz. Én azt az embert imádtam.”

217 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc levelezése. XII. kötet 329. lap. Kazinczy Döbrenteyvel közli 1815. I. 10. Kis levele. U. a.

XVII. kötet 299. lap. 1820. XII. 20.

218 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország képekben. 1867. I. kötet 16. lap. Névtelen: Felsőbüki Nagy Pál.

219 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Szemle. XXIII. kötet, 1880. 63. lap. Zichy Antal: Gróf Széchenyi István mint emberbarát és hazafi.

220 (Megjegyzés - Popup)

Báró Wesselényi Miklós utinaplója. 1821–1822. Kluj-Kolozsvár 1925.

221 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Szemle. CII. kötet. 1900. Badits: Bajza életrajzából.

222 (Megjegyzés - Popup)

Századok. 1905. 55. lap.

223 (Megjegyzés - Popup)

Szász: Gróf Széchenyi István és az akadémia megalapítása. (Bp. 1880.) 60–93. lap és Budapesti Szemle XXIV. kötet. 1880. Angyal Dávid bírálata.

224 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Szemle. CI. kötet, 344. lap. Bayer: Nemzeti játékszín, mint közügy.

225 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1959. 352. lap. Kovács: Gúnyvers Sopron követe ellen 1830-ból. 1830-ban a Felsőmagyarországi Minervában Perlaky Dávid ev. prédikátor ír ódát: Felső-Büki Nagy Pál tiszteletére címmel. „Címnevezet nélkül-is, nem tsak Hazánk de a Külföld-is esméri őt. Pozsonyban, írják ércoszlopot emeltek és erre Phidiasszal ezt iratták: Nagy Pál hiv magyarnak. Ezen tisztelt nevet sokszor harsogtatta kiki éljenkiáltással” (225. lap).

226 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése. XIX. kötet. 574. lap.

227 (Megjegyzés - Popup)

Slachta Etelka naplóját kiadta Csatkai Endre, a SSz mellékleteként jelent meg 1943-ban. Felsőbüki Pál büki kastélya egyszerű földszintes épület volt, csak a bejárata a középén volt díszesebb. Képét: Csatkai: Sopron vármegye műemlékei III. kötet. XXV. tábla.

228 (Megjegyzés - Popup)

Vasárnapi Újság. 1874. 298. lap. Pulszky: A magyar ifjúság a 30-as években. Lássad még Pulszky: Életem és korom. 1880. I. 50. lap. Nagy Pálban nem bíztak (1832.). 158. lap.

229 (Megjegyzés - Popup)

Figyelő. 1873. 438–40. lap. Vajda: Felsőbüki Nagy Pál.

230 (Megjegyzés - Popup)

SSz 1959. 352. lap. Kovács i. m. Figyelő. 1883. 155. lap. Abafi Lajos közlése.

231 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország képekben i. c.

232 (Megjegyzés - Popup)

A család később körömszakadtáig védi álláspontját, hogy csak 1807-ben fogadta I. Ferenc Nagyt és akkor nem kerülhetett szóba a zárgondnokság. Viszont semmi sem zárja ki, hogy 1832 körül ne hívta volna meg a császár Nagyt újból és ne akkor helyezett volna kilátásba valami zsíros állást.

233 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Szemle. 1902. 102. kötet. Viszota: Széchenyi István és Sopron vármegye. 49. lap.

234 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Állami Levéltárban. 1963-as szerzemény.

235 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Szemle. XXIII. kötet. 1880. Lánczy: Adalékok alkotmányunk reformkorszakához. 153. lap.

236 (Megjegyzés - Popup)

Hogy Pálffy Ferencnek nem volt ínyére a zárgondnokság, az biztos, de viszont a Felsőbüki Nagy családnak a Soproni Állami Levéltárban levő iratai közt számos olyan sajátkezű német levele található, amelyekben zárgondnokát kedves Palimnak (mein Lieber Pali) szólítja, és amelyekben szinte alázatosan fogadkozik, hogy többet nem fog tékozolni. Mindez nem zárja persze ki, hogy Nagy háta mögött kígyót-békát kiáltson rá.

237 (Megjegyzés - Popup)

Részletes adatok találhatóak a *Városi Tanács* által 1955-ben kiadott, általam szerkesztett *Emlékeztetőben*.

238 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Adatok a 100 év előtti Sopronról és 1848. évi népességéről. 1957. 19. lap. Ödenburger Intelligenz- und Anzeige Blatt. 1858.

239 (Megjegyzés - Popup)

A soproni *Kereskedelmi és Iparkamara* 1850. március 18-án – az országban az elsők között – alakult, s fél évszázadon át hatásköre szinte az egész Dunántúlra kiterjedt. Az 1868. VI. t. c. értelmében feladata a *kereskedelem és ipar fejlesztésének célját elősegíteni* (lásd: *Magyar Törvénytár* 1836–1868, 370. lap), érthető tehát, hogy a soproni *Építő- és Földhitelbank* kérését messzemenően támogatta.

240 (Megjegyzés - Popup)

Lásd *Hárs József* „A Soproni Építőbank működése és bukása 1873–1901” című kitűnő tanulmányát (SSz, 1961. 4. szám, 317–331. lap).

241 (Megjegyzés - Popup)

Az André szerkesztette *Hesperus* s *Oekonomische Neuigkeiten* magyar vonatkozású cikkeiről: Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamától majd minden esztendőben olvashatunk.

242 (Megjegyzés - Popup)

Hesperus 1815. 7. sz.

243 (Megjegyzés - Popup)

Rumy Károly György soproni évei SSz. 1961. 69–75.

244 (Megjegyzés - Popup)

Az üzem történetéről: Wiener Moszkó. A magyar cukoripar fejlődése, Budapest 1902. I. 32–35, 111–112. l. Sincerus (Payr): Az első magyar cukorgyár. 1916.

245 (Megjegyzés - Popup)

Historica. Les sciences historiques en Tchécoslovaquie II, 183–271.

246 (Megjegyzés - Popup)

Hesperus 1819. 25.sz.

247 (Megjegyzés - Popup)

Beschreibung des Neusiedler See's, Uo. 25–28. sz.

248 (Megjegyzés - Popup)

Der Neusiedlersee und dessen Umgebungen.

249 (Megjegyzés - Popup)

Beiträge zur Beschreibung des merkwürdigen Morastes Hanyságh am Ausflusse des Neusiedler Sees, in welchem sich zugleich eine grosse Erlwaldung befindet, Uo. 1820 Beilage Nr. 7. zum 27 sten Band.

250 (Megjegyzés - Popup)

Rüge eines falschen Berichtes aus Oedenburg in der Pressburger Städtischen Zeitung 1820. Nr. 18. vom 3.

März, sammt Bitte an die Zeitungs-Redactionen im österreichischen Kaiserstaat. Uo. 1820. Beilage Nr. 11. zum 26sten Band.

251 (Megjegyzés - Popup)

Uebersicht der Gespanschaften des Königreichs Ungarn in ethnischer Beziehung, Uo. 1821. Nr. 7. des 30sten Band.

252 (Megjegyzés - Popup)

Ethnographische Miscellen. Uo. 1821. Nr. 18. des 30sten Bandes. Itt említjük egy névtelen közlő apró hírét (Meteorstein), melyben a soproni Ludwig von Artner házára hullott meteordarabról emlékezik meg. Uo. 1820. Nr. 1. des 27sten Band.